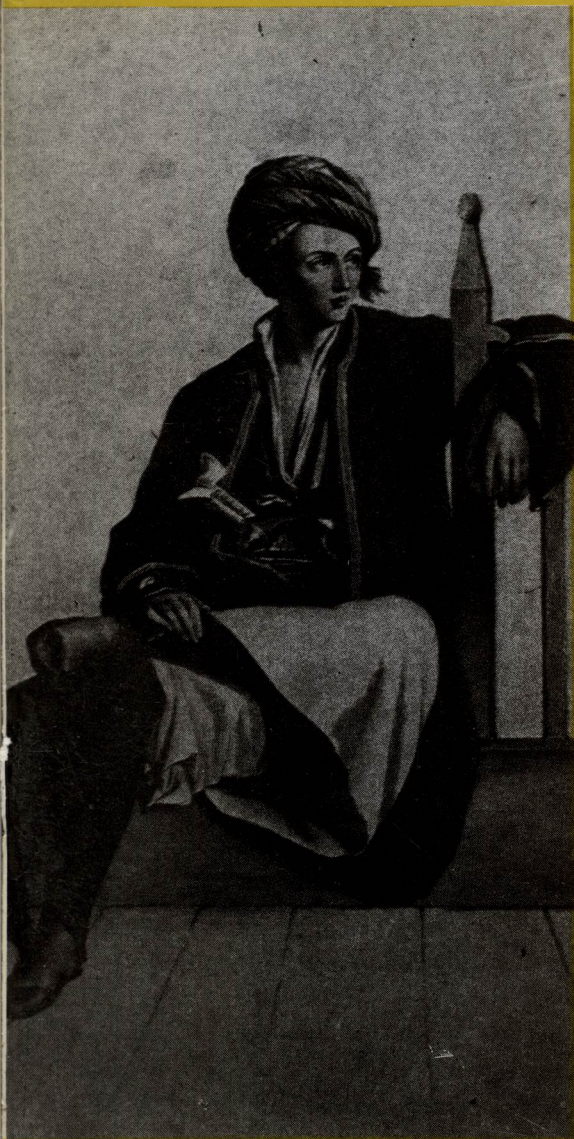

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Μετεκλογικοί τριγμοί στην Κύπρο

Γιώργος Κορφιάτης

Άξιολόγηση εκπαιδευτικών

Δήμητρα Θωμά

Κοινωνίες κινδύνου

Άγγελος Έλεφάντης

150 χρόνια «Μανιφέστο»

Άγγελος Έλεφάντης

Η εξέλιξη της εθνικής έκλειψης

Γιώργος Μαργαρίτης

200 χρόνια από τη δολοφονία του Ρήγα Βελεστινλή

Γιώργος Κ. Μύρης

Ο Σπινόζα και η πολιτική

Βασιλική Γρηγοροπούλου

Στό όνομα της αγάπης

Γιώτα Κραβαρίτου

Γιάννη Δάλλα, Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης

Βαγγέλης Χατζηβασιλείου

Ο συνθέτης Γιάννης Κωνσταντινίδης, ήρωας θεατρογραφήματος

Γιώργος Λεωτσάκος

Πώς βγήκα από τον κρυώνα μου

Πέτερ Βαίς

Ο Μανώλης Άναγνωστάκης «αυτοβιογραφούμενος»

Παναγιώτης Νούτσος

Μάρκος Μέσκος, Κομμένη γλώσσα

Κώστας Βούλγαρης

Παντελής Κυπριανός, Δημόσιο ενδιαφέρον και

Κοινωνική Άξια της Πολιτικής

Βασίλης Βαρβακάς

Παρασκευή 27 Μαρτίου 1998 • τεύχος 50 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 27 Μαρτίου 1998
τεύχος 50 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (21 τεύχη): 15.000 δρχ.

Έξαμηνιαία (11 τεύχη): 7.500 δρχ.

Φοιτητική (21 τεύχη): 10.000 δρχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (21 τεύχη): 17.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (21 τεύχη): 20.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146

αριθ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Κέκροπος 2 Αθήνα 10558

τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

Έκτύπωση: Αφοί Χρυσσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Γιώργος Κορφιάτης, Μετεκλογικοί τριγμοί στήν Κύπρο	5
Δήμητρα Θωμά, Άξιολόγηση εκπαιδευτικών	8
Άγγελος Έλεφάντης, Κοινωνία κινδύνου	10

Άγγελος Έλεφάντης, 150 χρόνια «Μανιφέστο»

Γιώργος Μαργαρίτης, Η έξάλειψη τής εθνικής
έκλειψης

Γιώργος Κ. Μύαρης, 200 χρόνια από τή δολοφονία
του Ρήγα Βελεστινλή

Βασιλική Γρηγοροπούλου, Ό Σπινόζα και
ή πολιτική

Γιώτα Κραβαρίτου, Στο όνομα τής αγάπης

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, Γιάννης Δάλλας.
Ό ποιητής Μίλτος Σαχτούρης

Γιώργος Λεωτσάκος, Ό συνθέτης Γιάννης Κων-
σταντινίδης, ήρωσ θεατρογραφήματος

Πέτερ Βάις, Πώς βγήκα από τόν κρυψώνα μου

Παναγιώτης Νούτσος, Ό Μανώλης Άναγνωστάκης
«αυτοβιογραφούμενος»

Κώστας Βούλγαρης, Μάρκος Μέσκος:
Κομμένη γλώσσα

Βασίλης Βαμβακάς, Παντελής Κυπριανός, Δημόσιο
Ένδιαφέρον και Κοινωνική Άξία τής Πολιτικής

Έξώφυλλο: Νεανίας Θεσσαλός, του L. Dupré

Μετεκλογικοί τριγμοί στήν Κύπρο. («ἐκάμνασιν τήν πολιτικήν περιπαίξιμον»)

1. Μέ μιά ἐπαγγελματικά ὀργανωμένη προεκλογική ἐστρατεία, μέ τό διεισδυτικό πελα-
τειακό μηχανισμό —κρατικό καί μή— καί τήν κραυγαλέα εὐνοια τῶν Μ.Μ.Ε., ἐπανεξελέγη
μέ διαφορά 6.500 ψήφων στήν προεδρία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ὁ κ. Γλ. Κληρίδης,
ὑποψήφιος τοῦ ΔΗ.ΣΥ., κόμματος πού στεγάζει τή νεοφιλελεύθερη μαζί μέ τήν ἀκροδεξιά ἐλ-
ληνοκυπριακή πολιτική πτέρυγα. Ὡς ἐδῶ πρόκειται γιά μιά κλασικοῦ τύπου ἀριστερόστροφη
ἀνάλυση τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων. Ὅμως αὐτή καί μόνο δέν ἀρκεῖ. Ὁ διπολισμός
«φῶς-σκοτάδι» (σχῆμα πού ἐπανῆλθε στήν προεκλογική ρητορεία πανηγυρικά) δέν μπορεῖ
νά ἐρμηνεύσει ἐπαρκῶς τίς σοβαρές ἀνακατατάξεις πού δρομολογήθηκαν τά τελευταῖα χρόνια
στήν πολιτική ψυχολογία τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, οὔτε τίς ἀμφισβητήσεις του παραδοσιακοῦ
διπολισμοῦ (μικρές ἀλλά δυναμικές), οὔτε τίς μετατοπίσεις τῶν ἡγεσιῶν τῶν μικρότερων κομ-
μάτων. Πάντως, μέσα ἀπό τή χρήση καί κατάχρηση τῆς ἐλληνικότητας, τῆς Ἑλλάδας, τοῦ
Ἐνιαίου Ἀμυντικοῦ Δόγματος, τῶν ἐξοπλισμῶν, τῆς πανάκειας «Εὐρωπαϊκή Ἐνωση», διευ-
κολύνθηκαν ἐπιλογές καί ἀνιστόρητες «ὑπερβάσεις» ἐρήμην τῶν ψηφοφόρων ἀπό τίς ἡγετικές
ὁμάδες τῶν «Ἐλεύθερων Δημοκρατῶν» (Γ. Βασιλείου) καί τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος
ΕΔΕΚ (πού φυσικά πρόβαλε τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Β. Λυσαρίδη ὡς τή μόνη «ἀριστερή ὑποψη-
φιότητα» κατά τόν πρῶτο γύρο!). Διότι, τελικά, οἱ ἀποφάσεις αὐτῶν τῶν ἡγεσιῶν «ἐπαιξαν
ρυθμιστικό ρόλο», ὄχι στή λήξη τῆς διακυβέρνησης Κληρίδη, ὅπως προεκλογικά διακήρυσσαν,
ἀλλά στήν ἐπανεκλογή του. Ὁ νικητής ἀναγνωρίζοντας τή συμβολή τους τούς παραχώρησε
ὑπουργικές θέσεις.

2. Ἡγεσιῶν «πρωτοτυπίες» ὡς συνοδεία τῶν ἀντιφάσεων, τῶν ἀρχηγισμῶν, τοῦ προ-
γραμματικοῦ ἐλλείμματος, τῆς ματαιοδοξίας: τό ΑΚΕΛ συνεργάστηκε («ἐπιτέλους») μέ τό
ΔΗΚΟ παρά τή σφοδρή σύγκρουση στό 1985, 1988, 1993. Ὁ κ. Γ. Ἰακώβου μέ πρόγραμμα
σχεδόν αὐτούσιο τό πρόγραμμα τοῦ «Συνασπισμοῦ τῆς Ἐλπίδας» (στό ὅποιο εἶχαν συμφωνή-
σει τό καλοκαίρι ΑΚΕΛ, Σ.Κ. ΕΔΕΚ, ΕΔΗ μέ κοινό ὑποψήφιο τόν Μ. Ἡλιάδη) δέν ἔτυχε
τῆς ἀναμενόμενης στό β' γύρο ὑποστήριξης τοῦ ΣΚ. ΕΔΕΚ καί τῶν ΕΔΗ. Αὐτό δέν εἶχε ὑπολο-
γιστεῖ ὡς ἐνδεχόμενὸ ἀπ' τήν ἡγετική ὁμάδα τοῦ ΑΚΕΛ, ὅταν ἄλλαζε «ἡγεμονιστικά» τήν
ἐκλογική ἐπιλογή της. Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς «αὐτόνομης καθόδου τοῦ ΔΗΚΟ ἀκραφνεῖς κεντρῶ-
ν» (Ἄλ. Γαλανός) ἔσπευσαν τάχιστα νά συνταχθοῦν μέ τόν κ. Κληρίδη. Ὁ κ. Γ. Βασιλείου
καί ἡ πλειοψηφία τῆς ἡγεσίας τῶν ΕΔΗ (χωρίς τό 70% τῶν ψηφοφόρων τους) μέσα ἀπό συ-
γκρούσεις λησμόνησε τήν πολυετή συμπόρευση μέ τό ΑΚΕΛ, ὅπως καί τήν ἔντονη ἀντιπολιτευ-
τική γραμμή πρὸς τή διακυβέρνηση τοῦ κ. Κληρίδη, καί τάχθηκε στό β' γύρο ὑπέρ του.

Στό Σ.Κ. ΕΔΕΚ (πού χάρη στή σκληρή πενταετή ἀντιπολίτευση στόν πρόεδρο Κληρίδη
πέτυχε τή μέγιστη συσπείρωση) ἡ ἡγετική ὁμάδα μέ τρωτές ποιοτικά διαδικασίες τήρησε «ἴσες
ἀποστάσεις». Ἀλλά, ἀντίθετα ἀπό τό 55% καί πλέον τῶν ψηφοφόρων της, εἶχε δρομολογήσει
τήν τακτική τοῦ κόμματος πρὸς τή συνεργασία ὑπό ὄρους μέ τόν πρόεδρο Κληρίδη, καί στή
συνέχεια ἀπαιτοῦσε τήν ἔγκριση τῶν ὀργάνων, ὄχι τῶν μελῶν. Μέ λίγα λόγια, στό χῶρο

τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἀριστερᾶς ἀπουσίαζε τό ὄραμα γιά τήν ποιοτική ἀλλαγὴ, ὡς συνέχεια καί τῆς γρήγορης διάλυσης τοῦ καλοκαιρινοῦ «Συνασπισμοῦ τῆς Ἑλπίδας» (δημιουργήματος τῶν «ἀπό πάνω» καί ὄχι τῆς λαϊκῆς βάσης καί τῆς ἀπαίτησής της). Καί στίς ἐκλογές ἔλειψε ἡ ἐνότητα, ἡ πειστικότητα, ἡ συγκίνηση, ἡ κρίσιμη λαϊκή δυναμική. Ἡ ὥχρη δυνατότητα πού ἔδινε τό κυπριακό προεδρικό σύστημα γιά τήν «ἐφαρμογὴ μιᾶς προοδευτικῆς, ἐκσυγχρονιστικῆς, ἀνθρωποκεντρικῆς πολιτικῆς» ὡς ἀντίβαρο στήν ἰσχυρὴ πίεση τῶν νεοσυντηρητικῶν καί ἀκροδεξιῶν (ἐσοκαβίτικων) δυνάμεων, δέν ἔγινε πραγματικότητα. Κάποιοι ρομαντικοὶ εἶδαν σ' αὐτά τήν ἀθλιότητα τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς πού διαπερνᾷ τὴ λογικὴ ἡγετικῶν τμημάτων ὄλων τῶν σχηματισμῶν, ἰδίως ὅσων συγκυβερνοῦν σ' αὐτὴ τὴ φάση.

3. Προϊούσης τῆς διχοτομικῆς «λύσης» καί μὲ ἀμείωτη τὴν τουρκικὴ παρουσία καί ἀδιαλλαξία, ἀναγνωρίζεται ἀπ' ὅλους ὅτι τό κομματικό/πολιτικό σύστημα νοσεῖ. Αὐτό χαρακτηρίζει καί τήν «πολιτικὴ ἐθνικῆς ἐνότητας», πού τέθηκε ἐπὶ τάπητος στήν πραγματικότητα στό ἐνδιάμεσο τῶν δύο ἐκλογικῶν γύρων, ὄχι γιά νά ὑπηρετήσῃ τήν ὅποια ἐνιαία ἀντιμετώπιση τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος. Μά εἶχε προηγηθεῖ μιὰ παρατεταμένη καί σκληρὴ προεκλογικὴ σύγκρουση 7 ὑποψηφίων (!) καί μιὰ νέα πώλωση τοῦ λαοῦ. Ἐπίσης, εἶχαν προηγηθεῖ πέντε ἔτη διακυβέρνησης ἀπὸ τόν κ. Κληρίδη καί τό ΔΗΣΥ χωρὶς ἐφαρμογὴ πολιτικῆς ἐθνικῆς συναίνεσης, ἀλλὰ μιᾶς τακτικῆς πού ἀπ' ὅλη τὴν ἀντιπολίτευση καταγγέλθηκε ὅτι ἐξομοίωσε θύτες καί θύματα τοῦ τουρκοφόρου ἐθνικιστικοῦ ἀκροδεξιῶ παραξικοπῆματος κατὰ τοῦ Μακαρίου τό 1974. Ἡ ἐπίκληση τοῦ «ἐθνικοῦ συμφέροντος» γιά ἄλλη μιὰ φορά κάλυψε τὰ ἀδιέξοδα κυβερνητικῶν χειρισμῶν. Ἐγινε τό ἄλλοθι τῶν ἡγετικῶν ὁμάδων τοῦ Σ.Κ. ΕΔΕΚ καί τῶν ΕΔΗ γιά τὴν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς «ὑπέρβαση» καί συνεργασία μὲ τόν πρόεδρο Κληρίδη.

Ἡ ὅποια νομὴ τῆς ἐξουσίας δὲ μειώνει τίς ἔντονες ἐσωκομματικὲς ἀντιδράσεις καί τόν κίνδυνο συρρίκνωσης ἀκόμη τοῦ διαμορφωμένου ρεύματος τοῦ «δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ». Ὑπογραμμίζεται, ἐπίσης, ὅτι ἡ νέα «κυβέρνηση εὐρείας ἀποδοχῆς» (μὲ συμμετοχὴ ΔΗΣΥ, ΣΚ. ΕΔΕΚ, ΕΔΗ καί ἀποσπασθέντων ἀπὸ τό ΔΗΚΟ) δέν συμπεριλαμβάνει τίς δυνάμεις τοῦ 49,2% πού στήριξαν τόν κ. Γ. Ἰακώβου. Ἄρα ἀντιμετωπίζει σοβαρὸ πρόβλημα στήν εὐρύτητα τῆς ἀποδοχῆς. Κυρίως μὲ βάση τίς προεδρικές ὑπερεξουσίες τοῦ κυπριακοῦ συντάγματος ἢ πολυκομματικὴ κυβερνητικὴ λύση ἢ θά ἀποβεῖ βραχύβια ἢ δέν θά ἀπομακρύνεται ἀπὸ τό πενταετές πρόγραμμα καί τὴ λογικὴ τοῦ προέδρου Κληρίδη. Τοῦ προέδρου τὴν πολιτικὴ ὀφείλουν νά ἐφαρμόζουν οἱ ὑπουργοὶ καί ὄχι τὰ κόμματα ἀπ' τὰ ὅποια προέρχονται. Πράγμα πού ἴσχυε καί στήν προηγούμενη πενταετία τῆς συγκυβέρνησης ΔΗΣΥ καί ΔΗΚΟ. Πάντως ἡ ἀποψη ὅτι «τό ἐθνικὸ εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση κοινωνικὸ» δέν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ ΣΚ. ΕΔΕΚ καί τῶν ΕΔΗ.

4. Εἶναι ἔντονος ὁ προβληματισμὸς πολλῶν μήπως ἡ «κυβέρνηση εὐρείας ἀποδοχῆς» ὀδηγεῖ σέ ὀμηρία τὰ κεντροαριστερὰ κόμματα, πού ἀναγκαστικά συγκατοικοῦν μὲ τὴ Δεξιά, χωρὶς νά μποροῦν νά διαμορφώσουν καθοριστικὰ ἢ νά ἐμποδίσουν ἀποτελεσματικὰ τίς ὅποιες συντηρητικὲς ἐπιλογές. Ἐκτός αὐτῶν, ἀναμένεται ὅτι ἡ συγκυβέρνηση θά πλήξῃ τίς ἰδέες, τίς ἀρχές, τὰ προγράμματα τῶν κεντροαριστερῶν σχηματισμῶν καί στὰ γενικότερα κοινωνικὰ θέματα, ἀφοῦ οἱ κυρίαρχες κεφαλαιοκρατικὲς δυνάμεις δέν θά ἐπιτρέψουν οὔτε κατὰ φαντασία ἀλλαγές φιλολαϊκοῦ προσανατολισμοῦ. Ἡ κεντροαριστερὰ τραυματίζεται ἀπὸ τέτοιες πρακτικὲς. Ἡδη ἡ ἐπιλογή τοῦ κ. Β. Λυσαρίδη μένει ἐκτεθειμένη στοὺς ψιθύρους γιά «προσυνεννοημένη οὐδετερότητα». Ἐκτιμᾶται ὡς τομὴ μὲ ἀρνητικὴ φορά, ἀφοῦ οὔτε ἡ Δεξιά ἐγκατέλειψε τό λαϊκισμό

καί τή λογική κάθετου διαχωρισμοῦ, οὔτε περιθωριοποίησε στό ἐσωτερικό της τίς ὀλοκληρωτικές ομάδες.

Ἡ ἀπόπειρα του κ. Β. Λυσαρίδη νά ἡγεμονεύσει μέ αὐτή τήν ἐπιλογή στό χῶρο τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἀριστερᾶς, τόν φέρνει νά βαδίζει πάνω στήν κόψη ξυραφιοῦ. Ἐχει κάνει διαφορετικές ἐπιλογές ἀπό τή βάση καί τήν πλειοψηφία τῶν ψηφοφόρων του. Ἐχει βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μέ τήν ἴδια τήν πολιτική του παράδοση καί τήν ἀντιδεξιά μαχητική ἀντιπολίτευση, γεγονός πού μετράει ιδιαίτερα στήν Κύπρο. Ἡ ἐπιθυμητή ἀναδιάταξη τῶν δυνάμεων καί ὁ ἀναπροσανατολισμός πρὸς σύγχρονες ἀριστερές πολιτικές στοχεύσεις συνθλίβονται ἀπό τή φανερή μετατόπιση τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς πρὸς συντηρητικές κατευθύνσεις. Κι αὐτή τήν ἐξέλιξη δέν τήν προκάλεσε ἡ λαϊκή ψῆφος. Τήν ἐπέβαλαν οἱ συγκεκριμένες πολιτικές ἡγεσίες.

5. Στό κομματικό πεδίο: δύσκολα ὁ ΔΗΣΥ θά ἐγκαταλείψει τήν «πεπατημένη» ὁδὸ γιὰ χάρη τῆς μετατροπῆς σέ σύγχρονο ἀστικό φιλελεύθερο κόμμα. Μᾶλλον ἡ νέα νίκη τοῦ ἐπιτρέπει νά διεισδύσει στό χῶρο τοῦ Κέντρου, ὥστε νά ὀλοκληρώσει τή συστηματικὴ ἀφομοίωσή του, πού ἤδη εἶχε ἐπιχειρήσει ἐπιτυχῶς στά χρόνια τῆς συγκυβέρνησης μέ τό ΔΗΚΟ. Στό Κέντρο ἡ ἐπιλογή τοῦ Σ.Κ. ΕΔΕΚ καί τῶν ΕΔΗ δυσκολεύουν τήν ἐπιθυμία γιὰ συγκρότηση ἐνιαίου σοσιαλδημοκρατικοῦ χώρου μέ τό ΔΗΚΟ στήν ἀντιπολίτευση. Καί σ' αὐτό τό θέμα τόν ἀναβαθμισμένο ρόλο τοῦ κ. Λυσαρίδη ὑπονομεύει ἡ συμμετοχὴ στήν κυβέρνηση. Κατὰ τὰ φαινόμενα ἀντίθετα ἀπὸ τή δυναμικὴ πού ἐμπεριεῖχε ὁ «Συνασπισμός τῆς Ἐλπίδας», τώρα ἐμποδίζεται ἡ μετεξέλιξη τοῦ Σ.Κ. ΕΔΕΚ καί ἡ ἀνασυγκρότηση τοῦ κεντροαριστεροῦ χώρου. Ἐνισχύονται τὰ ἐμφανῆ ἀδιέξοδα τοῦ ΔΗΚΟ καί τοῦ κεντροδεξιῦ χώρου μετὰ ἀπὸ τήν ὑπουργοποίηση τῶν διαγραφέντων στελεχῶν του καί ἀπὸ τήν πίεση τῶν δύο ἰσχυρῶν πολιτικῶν πόλων. Τό ΑΚΕΛ βρίσκεται μπροστά στή μεγαλύτερη ἴσως πρόκληση τῆς μακρᾶς ἱστορίας του γιὰ τήν ἀναγκαία ἀνανέωση τῆς φυσιογνωμίας καί τῆς πολιτικῆς του. Ἄν ἐξαντλήσει τίς λαϊκὲς του ρίζες συνεχίζοντας τίς λαϊκιστικὲς καί ἀναχρονιστικὲς πρακτικὲς ἢ ἂν προχωρήσει στή ριζοσπαστικὴ ἀναμόρφωση προσεγγίζοντας τίς μαχόμενες δυνάμεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς. Ἦδη ἡ πολιτικὴ του στό Κυπριακὸ ἐπισκιάστηκε προεκλογικὰ ἀπὸ τή συνεργασία μέ κεντρογενεῖς δυνάμεις «ἀπορριπτικὲς». Ἐνῶ καί στὸν κατεξοχὴν προνομιακὸ χῶρο της, αὐτὸν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, δέν μπόρεσε νά ἀρθρώσει πειστικὰ ἐπιχειρήματα. Μετὰ καί τή «δεξιὰ στροφή» τῆς ἡγετικῆς ομάδας τοῦ Σ.Κ. ΕΔΕΚ ἴσως ἡ προοπτικὴ κερδῶν ὑποχρεώσει τό ΑΚΕΛ στὸν ἐφησυχασμό, χωρὶς βελτίωση τῆς λειτουργίας, χωρὶς ἀπομάκρυνση ἀπὸ τοὺς συντηρητισμούς καί τοὺς τακτικισμούς, χωρὶς συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ τή σύγχρονη ἀριστερὴ ἐνωτικὴ πολιτικὴ παρέμβαση.

6. Τό ἄμεσο πρόβλημα εἶναι οἱ χειρισμοὶ γύρω ἀπὸ τήν ἀναζήτηση εἰρηνικῆς καί βιώσιμης λύσης στό Κυπριακὸ. Ψιθυρίζεται ὅτι ἐπίκειται ὀδυνηρὸς συμβιβασμός. Στό κάτω-κάτω, στή μέση ἀπολιτικῶν ἐπιλογῶν τῶν ἡγεσιῶν, δικαιολογεῖται ἡ κόπωση καί ἡ ἀνασφάλεια τοῦ λαοῦ. Αὐτὲς οὐσιαστικὰ εἶναι οἱ αἰτίες τῆς νίκης τοῦ κ. Κληρίδη. Δυστυχῶς, ἀναζητεῖται ὄχι λύση τοῦ Κυπριακοῦ ἀλλὰ «κλείσιμο»...

Γιῶργος Κορφιάτης

Ἀξιολόγηση ἐκπαιδευτικῶν καί Ἀξιο-λογική θεμελίωση ἑνός γραφειοκρατικοῦ ἐγχειρήματος

Πρόσφατα δόθηκε στή δημοσιότητα ἡ ὑπουργική ἀπόφαση γιά τήν ἀξιολόγηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἡ ὁποία, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ἀναστάτωσε καί πάλι τήν ἐκπαιδευτική κοινότητα καί πυροδότησε μιά σειρά ἀντιδράσεων καί ἀντιθέσεων. Ἔτσι τό Ὑπουργεῖο Παιδείας μετά τήν ἐπιχείρηση ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ Λυκείου, κατάργησης τῶν Γενικῶν ἐξετάσεων καί ἀποκατάστασης τῶν τελειοφοίτων του στά πανεπιστήμια —μέσω τῆς κατάργησης τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων— ξεκίνησε τώρα τήν ἐπιχείρηση «ἀξιολόγηση ἐκπαιδευτικῶν».

Ἡ ἀπόπειρα λοιπόν ἀξιολόγησης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου συνίσταται καί συμπυκνώνεται σέ 5 ἐπίπεδα ἀξιολόγησης τῶν ἐκπαιδευτικῶν τά ὁποία εἶναι:

1. Ὁ διευθυντής σχολείου.
2. Ὁ προϊστάμενος Γραφείου Ἐκπαίδευσης.
3. Ὁ προϊστάμενος τῆς Διεύθυνσης Ἐκπαίδευσης.
4. Ὁ σχολικός σύμβουλος.
5. Τό Σῶμα Μονίμων Ἀξιολογητῶν.

Στήν κορυφή τῆς πυραμίδας, θά βρῖσκεται ἡ Ἐπιτροπή Ἀξιολόγησης Σχολικῶν Μονάδων πού θά ἔχει τό γενικό πρόσταγμα γιά ὅλα τά θέματα τῆς ἀξιολόγησης.

Μέ ἀφορμή λοιπόν τίς παραπάνω νέες ρυθμίσεις τοῦ ὑπουργείου γιά τήν ἀξιολόγηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν θά ἀποπειραθῶ νά φωτίσω τό κεφάλαιο «ἀξιολόγησης ἐκπαιδευτικῶν» ἐντάσσοντάς το στό πλαίσιο μιᾶς εὐρύτερης θεώρησης τῆς ἐκπαίδευσης καί τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου.

Ἔτσι ἀντικείμενο τοῦ παρόντος σχολίου δέν ἀποτελεῖ ἡ ἄσκηση συνολικῆς κριτικῆς στό νεότευκτο πόνημα τοῦ ὑπουργείου περί ἀξιολόγησης τῶν ἐκπαιδευτικῶν (τό κείμενο αὐτό γράφεται στό ἐξωτερικό καί δέν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα προσέγγισης τῆς ὑπουργικῆς ἀπόφασης), ἀλλά ἡ προσέγγιση, μέσα ἀπό τή γενική του μορφή, τῆς προβληματικῆς πού τό συνοδεύει καθώς καί τῶν παραδοχῶν πού διαφαίνονται ὅτι τό διαπερνοῦν ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀξιολόγηση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου.

Εἶναι λοιπόν ἀναγκαῖο νά καταστῆ σαφές ὅτι ἡ προβληματικότητα τῶν νέων ρυθμίσεων δέν ἐντοπίζεται μόνον στόν ἐξαιρετικά μεγάλο ἀριθμό ἀξιολογικῶν ἐπιπέδων καθώς καί στόν ἐνδεχομένως αὐταρχικό καί κομματικό προσανατολισμό τῶν ἀξιολογητῶν. Τό πρόβλημα στή συγκεκριμένη περίπτωση δέν εἶναι ποσοτικό —ἢ τουλάχιστον δέν εἶναι κυρίαρχο τό ποσοτικό στοιχείο— ἀν δηλαδή τά ἐπίπεδα ἀξιολόγησης εἶναι πέντε, πολλαπλάσια τοῦ πέντε ἢ ἕνα. Τό πρόβλημα ἐπικεντρώνεται καί ἐγγράφεται στό ὀπτικό πεδίο μέσα ἀπό τό ὁποῖο γίνεται προσπάθεια νά προσεγγιστεῖ καί ν' ἀντιμετωπιστεῖ τό ζήτημα τῆς ἀξιολόγησης τοῦ ἔργου τῶν ἐκπαιδευτικῶν.

Διαφαίνεται λοιπόν μέ τίς νέες ρυθμίσεις ὅτι ὁ ἐκπαιδευτικός θεωρεῖται περίπου ὡς αὐτόνομη καί ἀνεξάρτητη μεταβλητή μέσα στό ἐκπαιδευτικό γίγνεσθαι. Ἔτσι ἡ λογική συνέπεια αὐτῆς τῆς θεώρησης εἶναι νά γίνεται μιά συστηματική καί ἐντατική προσπάθεια νά «συλλαμβάνονται»

οἱ ἀνίκανοι καί ἀνεπαρκεῖς ἐκπαιδευτικοί γιὰ νά διατηρεῖται ἔτσι ὁ ἐκπαιδευτικός χώρος ἀμόλυπτος καί ἐπαρκῶς ἀποστειρωμένος ἀπὸ τὰ τυχόν παθογόνα στοιχεῖα. Ἡ ἐκπαιδευτική πραγματικότητα ὅμως εἶναι πολὺ πῖθό σύνθετη καί δυσανάγνωστη καί οἱ γραφειοκρατικοὶ σχεδιασμοὶ τῶν εἰδημόνων τοῦ ὑπουργείου αὐτὸ φαίνεται νά τὸ ἀγνοοῦν.

Ἐτσι ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀλλὰ καί τῶν μαθητῶν εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐντάσσεται σ' ἓνα εὐρύτερο κοινωνικο-ἐκπαιδευτικὸ πλαίσιο, νά συσχετίζεται καί νά συνδέεται ὀργανικά μὲ ἄλλα εἶδη ἐκπαιδευτικῆς ἀξιολόγησης ὅπως γιὰ παράδειγμα αὐτὴ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος, τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης, τῆς Διεύθυνσης τοῦ σχολείου καί ἀκόμη νά λαμβάνει ὑπ' ὄψη τῆς τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τῆς ἐκπαίδευσης.

Ὁ ἐκπαιδευτικὸς δὲ λειτουργεῖ μέσα σέ κοινωνικὸ καί ἐκπαιδευτικὸ κενὸ ὅπου ἀπὸ μόνος του μπορεῖ νά ἐπηρεάσει καθοριστικὰ τὴν ἔκβαση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου. Ἐπομένως ἡ ὅποια-δήποτε μορφή ἀξιολόγησης τοῦ διδακτικοῦ ἔργου πρέπει ἐξ ὀρισμοῦ νά ἀποτελεῖ ἀδιαχώρητο μέρος τῆς ἀξιολόγησης τῆς σχολικῆς πραγματικότητας εὐρύτερα.

Γιὰ ν' ἀξιολογήσει λοιπὸν κάποιος τὴν ποιότητα τοῦ ἔργου τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀπαιτεῖται πρῶτιστα γνῶση τῆς φύσης τῆς ἐργασίας τους καθὼς καί τῶν παραγόντων, ἐξωσχολικῶν καί ἐσωσχολικῶν, πού ἐνδεχομένως τὴν ἐπηρεάζουν σημαντικά. Ἀκόμη εἶναι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νά ὀριστεῖ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου «ποιότητα» ἐκπαίδευσης. Συναστὰ ἔτσι ποιότητα ἡ κάλυψη μιᾶς ὀρισμένης ποσότητας ὕλης σ' ἓνα δεδομένο χρονικὸ διάστημα; Καί ἂν ναι τότε, στὴ δεδομένη περίπτωσι, πῶς θ' ἀντιμετωπιστεῖ τὸ θέμα τῆς διαφοροποίησης τῶν μαθητῶν ὡς πρὸς τὸ «πολιτισμικὸ κεφάλαιο» πού φέρουν καί τὸ ὅποιο ἐπηρεάζει καί καθορίζει τὴ διδακτικὴ πρακτικὴ;

Ἐπίσης θὰ εἶναι δυνατὸ, γιὰ παράδειγμα, μὲ τίς νέες ρυθμίσεις νά λαμβάνονται ὑπ' ὄψη οἱ τυχόν ἀνεπάρκειες καί ἐλλείψεις τῆς Διεύθυνσης ἑνὸς σχολείου στὴν ἀποτίμηση τοῦ ἔργου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ τὸ ὅποιο σίγουρα ἐπηρεάζουν;

Συμπερασματικά, γιὰ ν' ἀποτιμηθεῖ τὸ ἔργο πού παράγεται στὴν αἴθουσα ἑνὸς σχολείου εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο ἀφ' ἑνὸς μὲν ν' ἀποτιμᾶται καί νά προσμετῶνται τὸ ἔργο πού παράγεται συνολικά στὸ σχολεῖο, ἀφ' ἑτέρου δὲ νά λαμβάνεται σοβαρὰ ὑπ' ὄψη ἡ περιβάλλουσα κοινωνικὴ πραγματικότητα. Γιατί τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο ὄχι μόνον περιβάλλεται κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὸν περιρρέοντα κοινωνικὸν χώρον ἀλλὰ καί συχνότατα βάλλεται ἀπ' αὐτόν.

Φυσικὰ ἐπουσιώδεις λεπτομέρειες συναστοῦν γιὰ τίς γραφειοκρατικὲς ἀνάγκες τοῦ ὑπουργείου οἱ παραπάνω σκέψεις. Ἡ ποιότητα καί ἡ δυναμικὴ τῶν σχέσεων πού ἀναπτύσσονται, ἐντὸς καί ἐκτὸς τοῦ σχολείου, καί διαπερνοῦν τὴν καθημερινὴ ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα, ἀποτελεῖ γιὰ τὸ ὑπουργεῖο terra incognita. Ἐξ ἄλλου ἄς μὴ ξεχνᾶμε ὅτι ζοῦμε στὴν ἐποχὴ πού εὐδοκίμεῖ ἡ ἄκρατη ποσοτικοποίηση τῶν πάντων.

Ἐπὶ τούτου ὅ,τι μπορεῖ νά μετρηθεῖ.

Ἡ οὐσία ὅμως τῶν πραγμάτων πότε θὰ «μετρηθεῖ»;

Δήμητρα Θωμᾶ

Κοινωνίες κινδύνου

Ὁ λοένα καί συχνότερα ἐμφανίζεται τά τελευταῖα χρόνια ὁ ὅρος «κοινωνίες κινδύνου» ἢ «ἐπικίνδυνες κοινωνίες». Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν περιγραφική του ἐπάρχεια ὁ ὅρος αὐτός θέλει νά ἐπισημάνει ὅτι στίς σύγχρονες κοινωνίες πολλαπλασιάζονται τά φαινόμενα καί καταστάσεις πού θέτουν σέ κίνδυνο τή διαβίωση τῶν μελῶν τους, ὁ κίνδυνος καί ἡ ἀπειλή κατά τῆς ζωῆς, τῆς ἀσφάλειας καί τῆς περιουσίας τῶν ἀνθρώπων ἀποτελοῦν πλέον στοιχεῖα τῆς καθημερινότητας. Ζοῦμε σέ μιὰ «ἀτμόσφαιρα» ἐπικίνδυνη, τό κακό ἐλλοχεύει παντοῦ, μπορεῖ νά πλήξει τόν πῖο φιλήσυχο, τόν πῖο καλά προστατευμένο πολίτη. Τό ἔιντζ, τά αὐτοκινητιστικά δυστυχήματα, τά ναρκωτικά, ἡ γενικευμένη παραβατικότητα, ἡ ἔξαρση τῆς ἐγκληματικότητας, μικροκλοπές, «τσαντάκηδες», διαρρήξεις, ληστεῖες, ἔξαφάνιση τροχοφόρων, ἀπαγωγές, βιασμοί, συμπλοκές, καταστροφές ἀπό τόν χουλιγκανισμό, συμμορίες, βανδαλισμοί, ὁ φόβος τοῦ μετανάστη εἶναι μερικά ἀπό τά φαινόμενα πού ὀρίζουν τήν «κοινωνία τοῦ κινδύνου» καί καθορίζουν νέες συμπεριφορές. Συμπεριφορές φοβικές βέβαια, συνήθως ἀναντίστοιχες πρὸς τό μέγεθος τῶν ἐπικίνδυνων συμπτωμάτων. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά φάξει κανεῖς πολύ γιά νά πιστοποιήσει τά φαινόμενα τρόμου καί τά μέτρα προφύλαξης πού ἔχουν γενικευθεῖ: «ἀντικλεπτικοί» συναγερμοί τῶν αὐτοκινήτων, τά συστήματα ἰδιωτικῆς ἀστυνόμευσης (group 4 κ.λπ.), συμβόλαια ἀσφάλειας ἐναντίων κλοπῶν καί διαρρήξεων, γυμνασμένα σκυλιά, ὀπλοφορίες, αὐτοδικίες, ἀρματωμένοι κυνηγοί Ἀλβανῶν, κλειδαριές ἀσφαλείας ὑπογραμμίζουν ὅτι ἡ κοινωνία μας ἔχει ἐγκατασταθεῖ μέσα στόν τρόπο καί πληρώνει ἀκριβὰ τό ἀντίτιμο τῆς προστασίας της, σέ χρῆμα, φροντίδες καί ψυχολογική ἀποσάθρωση. Οἱ συζητήσεις γιά ληστεῖες, διαρρήξεις καί κλοπές βρίσκονται στήν ἡμερήσια διάταξη, ἀντιπροσωπεύουν πλέον τό μόνιμο καθημερινό μοτίβο. Ζηλευτή θέση, φυσικά, κατέχει ὁ φόβος τῶν ναρκωτικῶν. Δέν ὑπάρχει οἰκογένεια μέ παιδιά καί νέους πού νά μήν κατέχεται ἀπό τό φόβο τῶν ναρκωτικῶν, γι' αὐτό καί ἡ προτίμηση γιά τά «καλά» ἰδιωτικά σχολεῖα, πού ὑποτίθεται ὅτι παρέχουν ἀσφαλῆ φύλαξη τῶν μαθητῶν τους: ἡ φύλαξη εἶναι τό κύριο μέλημα.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι τά Μέσα Μαζικῆς Ἐνημέρωσης καί ἰδιαίτερα ἡ τηλεόραση, εἶναι ὑπεύθυνα γιά τή δημιουργία καί τή μετάδοση τοῦ γενικοῦ πανικοῦ, καθὼς τά σχετικά περιστατικά καταλαμβάνουν ὀλοένα καί μεγαλύτερη ἔκταση στά δελτία εἰδήσεων καί σέ διάφορες ἐκπομπές. Χωρίς ἀμφιβολία μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐνημέρωση καταλήγει στήν τρομοκράτηση. Ὡστόσο, ἂν ἡ ἀμετροέπεια καί τό κυνηγητό τῆς ἐντυπωσιακῆς εἰδησης —τό αἶμα καί ἡ καταστροφή πάντα ἐντυπωσιάζουν— εἶναι τό βούκινο πού πολλαπλασιάζει τόν πανικό καί τά φοβικά ἀνακλαστικά τοῦ κόσμου, ἡ «ἐπικίνδυνη» κοινωνία εἶναι ἕνα γεγονός ἀναμφισβήτητο. Δέν εἶναι ἡμερες πιά οἱ πόλεις μας, δέν εἶναι ἀσφαλεῖς οἱ δρόμοι, ἡ νύχτα ἐγκυμονεῖ κινδύνους, κανεῖς δέν περπατᾷ τή νύχτα χωρίς νά ρίχνει κρυφές ματιές πίσω του. Μπορεῖ βέβαια ἡ Ἀθήνα νά μήν εἶναι Σικάγο ὅπως τήν εἰκονογραφεῖ ὁ γενικός πανικός —καί δέν εἶναι— πάντως δέν εἶναι πιά ἐκείνη ἡ ἡμερη πόλη ὅπου ἀκόμη καί τά πῖο στυγερά ἐγκλήματα ἦταν σπάνιες ἐξαιρέσεις πού δέν ἀνέτρεπαν τούς συμβιωτικούς κανόνες. Ἡ Ἀθήνα τῆς φτώχειας, ἡ φτωχή κοινωνία δέν ἔτρεφε τά παιδιά της καλά, πάντως δέν τά τρομοκρατοῦσε: ὑπῆρχαν καί μέσα στή φτώχεια οἱ γραμμές τῆς ἀσφάλειας καί τῆς ἀλληλεγγύης.

Ἡ τελευταία αὐτή συγκριτικά παρατήρηση ἂν ἔχει κάποια σημασία δέν εἶναι γιά νά τροφοδοτήσει τή νοσταλγία γιά ἐκείνη τήν ἐποχή πού δέναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Μπορεῖ ὠστόσο νά μᾶς ὑποδείξει ὅτι ἡ σημερινή «ἐπικίνδυνη» κοινωνία ἔρχεται νά ἀντικαταστήσει τήν κοινωνία τῆς ἀλληλεγγύης. Ἄν προσέξει κανεῖς ὅλα τά μέτρα ἀσφάλειας καί προστασίας πού τίθενται σέ ἐφαρμογή, ἀπό τά ἀσφαλιστικά συμβόλαια κατὰ τῶν κινδύνων π.χ. διάρρηξης ὡς τίς περίπλοκες κλειδαριές ἀσφαλείας —πού ποτέ δέν ἀποδεικνύονται ἀρκετά ἀσφαλεῖς—, ἀπό τούς μηχανισμούς συναγερμοῦ καί ἀναστατώνουν τίς γειτονίες, ὡς τίς ἰδιωτικῆς ἀστυνομίες (group 4, «γορίλλες», κλπ.) θά διαπιστώσει ὅτι ὅλα βασίζονται σέ θεσμούς ἰδιωτικούς. Ὁ καθένας, μή ἐμπιστευόμενος πλέον τῇ δημόσια δύναμη καί τούς

κοινωνικούς μηχανισμούς ἀλληλεγγύης, μὴ ἐμπιστευόμενος πιά τὸν διπλανό του, τὴν προστατευτική παρουσία τῶν ἀγνωστων συμπολιτῶν του, τὴν κάλυψη πού προσφέρει ἡ γειτονιά, ὁ δρόμος, ὁ κόσμος τοῦ δρόμου, προσφεύγει σὲ ἰδιωτικούς μηχανισμούς, προσπαθεῖ νὰ λύσει τὸ πρόβλημά του ἀτομικά μὲ τὸ μόνο «σίγουρο» μέσο πού διαθέτει: πληρώνοντας τοὺς εἰδικούς πού «ξέρουν» νὰ προστατεύουν. Τοῦτοι οἱ «προστάτες» ἀναλαμβάνουν νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξη, ν' ἀποτρέφουν τὸν κίνδυνο, νὰ ἐκμηδενίσουν τὴν ἀπειλή. Ὁ φόβος πάει νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μὲ τὸ φόβητρο τοῦ εἰδικοῦ. Ὅσο δὲ περισσότερο διαδίδονται αὐτές οἱ εὐρύτατα πλέον χρησιμοποιούμενες πρακτικές τόσο περισσότερο οἱ ἄνθρωποι ἐγκαθίστανται μέσα στὸ φόβο, διότι μόνον φοβισμένοι καὶ πανικόβλητοι οἱ ἄνθρωποι, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ προσφύγουν στοὺς εἰδικούς. Ὅταν διαλύονται οἱ κοινωνικοὶ ἄρμοι, τὰ πολιτικά, τὰ κοινωνικά, τὰ συγγενικά καὶ ἄλλα αὐθόρμητα δίκτυα ἀλληλεγγύης, ὅταν διαλύονται οἱ συλλογικότητες καὶ οἱ ἠθικές δεσμεύσεις τότε τὸ ἄτομο, μόνο του, δὲν μπορεῖ παρά μόνο του νὰ σώσει τὸν ἑαυτό του. Ἐκαστος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὁ θεός γιὰ ὅλου!

Ἐκεῖνο λοιπὸν πού ἔχει τὴν κύρια σημασία δὲν εἶναι ὅτι εὐημεροῦν οἱ στατιστικές τῆς παραβατικότητας, τῆς ἐγκληματικότητας, τῶν ναρκωτικῶν καὶ τῶν ἄλλων κινδύνων. Σημασία ἔχει ὅτι εὐημεροῦν κυρίως οἱ συμπεριφορές ἐξατομίκευσης καὶ ἰδιωτικοποίησης πρώην συλλογικῶν δραστηριοτήτων, σημασία ἔχει κυρίως ἡ προϋούσα ἐξαφάνιση τοῦ δημόσιου ἠθους. Οἱ στατιστικές τῆς παραβατικότητας, τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν κινδύνων διογκώνονται ἀκριβῶς γιατί οἱ ἄνθρωποι ὀχυρώνονται στὸ ἀτομικό πού, μὲ ὅλες τὶς κλειδαριές τοῦ κόσμου, εἶναι πάντοτε ἀδύναμο καὶ ἀλυσιστελές. Τὸ κλείσιμο τοῦ ἑαυτοῦ στὸν ἑαυτό του δὲν διαπαιδαγωγεῖ καὶ δὲν ἀποτρέπει: προσημαίνει πάντοτε τὸν ἑαυτό του ὡς τὸ εὐάλωτο θύμα.

Τὸ φόβητρο κατὰ κανόνα εἶναι ὁ ξένος. Εἶναι ὁ ξένος γιατί μόνον αὐτός εἰκάζεται ὅτι μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ τόσο ἀντικοινωνική συμπεριφορά ὥστε νὰ μπουκάρει ξαφνικά μὲ ἓνα τραπεζομάχαιο ἀπὸ τὴ μπαλκονόπορτα καὶ νὰ τὰ κάνει γῆς Μαδιάμ. Ἐπειδὴ εἶναι ξένος, εἰκάζεται, ὅτι ἀδιαφορεῖ γιὰ τοὺς συμβιωτικούς κανόνες ἢ ἐρχόμενος ἀπὸ ἓναν ἄλλον πολιτισμό, κατώτερο, δὲν εἶχε ποτέ του ἐνσωματώσει συμβιωτικούς κανόνες, ἢ ἠθική του θεωρεῖται ἐλαστική. Ἔτσι παρόλο πού οἱ ἐπίσημες στατιστικές λένε ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀλλοδαπῶν εἶναι μόλις 3,7% στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ ἐγκληματικῶν καὶ παραβατικῶν περιστατικῶν, ἢ κοινὴ γνώμη, κι ὁ καθένας χωριστά, εἶναι πεισμένος ὅτι ὁ κίνδυνος προέρχεται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸν «Ἀλβανό». Φυσικά καὶ ὑπάρχουν ἐγκληματίες ἀλλοδαποί, κανεὶς δὲν θέλει νὰ ἐξωραΐσει καὶ νὰ ἐξιδανικεύσει. Μάλιστα καλὸ εἶναι νὰ πάρουμε ὑπόψη ὅτι πρὶν τρία χρόνια, πάλι κατὰ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίας Τάξεως, ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀλλοδαπῶν στὸ ἐγκλημα ἦταν 1,8% καὶ σήμερα ἀνέβηκε στὸ 3,7%, διπλασιάστηκε δηλαδή, χωρὶς νὰ ἔχουν διπλασιασθεῖ οἱ οικονομικοὶ μετανάστες. Ἀνησυχητικὸς αὐτὸς ὁ διπλασιασμός, παρόλο βέβαια πού καὶ ἡ οἰκτρὴ οικονομικὴ κατάσταση καὶ οἱ συνθήκες ζωῆς τῶν μεταναστῶν εἶναι ἰσχυροὶ παράγοντες πού ὀδηγοῦν στὸ ἐγκλημα. Παρόλο ἐπίσης ὅτι σημαντικὸ ποσοστὸ τῶν παραβάσεων τῶν οικονομικῶν μεταναστῶν εἶναι ἀδικήματα σχετικὰ μὲ τὴ λαθραία εἴσοδο στὴ χώρα κλπ. Ὡστόσο, τόσο οἱ ξένοι παραβάτες, ὅσο καὶ οἱ ἡμεδαποὶ —πού ἀποτελοῦν τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία— ξεπηδοῦν καὶ φτιάχνονται μέσα στὴν ἴδια κοινωνία: μιὰ κοινωνία πού «ἀποφάσισε» νὰ περπατήσῃ τὸν ὀλισθηρὸ δρόμο τοῦ κινδύνου. Εἶναι οἱ διακινδυνεύοντες —π.χ. ναρκομανεῖς— πού δημιουργοῦν τὸν κίνδυνο, τὴν ἀπειλή καὶ τελικά τὴν ἐπέλευση τοῦ κινδύνου πού πολλαπλασιάζει τὸ φόβο τοῦ κινδύνου καὶ τῆς ἀπειλῆς μέσα σὲ ἓνα καταπληκτικὸ φαῦλο κύκλο πού ὀλοένα διευρύνεται κλείνοντας μέσα του ὅλον τὸν κόσμο.

Δὲν ξέρω ἂν συνολικά μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία κοινωνία κινδύνου, «ἐπικίνδυνη κοινωνία», ὅπως ὀρισμένοι κοινωνιολόγοι χαρακτηρίζουν τὶς ΗΠΑ, τὴν Ἀγγλία ἢ τὴ Γαλλία. Ἴσως τὰ περιστατικά νὰ μὴν ἔχουν ἀκόμη ἀγγίξει τὸ κατῶφλι, τὸ ὄριο πού θὰ ἐπέτρεπε ἓνα τέτοιο χαρακτηρισμό. Ἡ κοινωνία μας πάντως εἶναι φοβισμένη καὶ δείχνει ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη τάση νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς δοκιμασμένους τρόπους πού προστάτευαν ἀπὸ τὸ φόβο. Ὅλο καὶ περισσότερο πιστεύουμε ὅτι θὰ μπουκάρουν σπίτι μας Ρουμάνοι καὶ Ἀλβανοί, ὅλο καὶ περισσότερο συμβιώνουμε μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἐπερχόμενου κινδύνου. Εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ ἐπέλθῃ κάποτε πραγματικά.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

150 ΧΡΟΝΙΑ «ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ»

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ας θυμηθοῦμε, γιά μιὰ στιγμή, πῶς τελείωνε τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο τῶν Κ. Μάρξ καί Φρ. Ἐνγκελς, τοῦ ὁποίου φέτος γιορτάζονται τὰ 150 χρόνια ἀπό τήν ἔκδοσή του (1848):

« Ἄς τρέμουν οἱ κυρίαρχες τάξεις μπρός σέ μιὰ κομμουνιστική ἐπανάσταση. Οἱ προλετάριοι δέν ἔχουν νά χάσουν σ' αὐτήν τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τίς ἀλυσίδες τους. Ἐχουν νά κερδίσουν ἕνα κόσμο ὁλόκληρο. Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν ἐνωθῆτε! »

Ἵσραϊά! Νά θυμηθοῦμε τή φράση αὐτή μιὰ καί ἡ ἱστορική ἐπέτειος τό καλεῖ. Ἄλλά γιατί; Σέ τί θά μᾶς χρησιμεύσει; Ἀναγνωρίζομαστε σήμερα οἱ ἀριστεροί στό ἐγερτήριο σάλπισμα τοῦ Μανιφέστου; Ποιά κομμουνιστική ἢ ἄλλη ἐπανάσταση ἐκκρεμεῖ ἢ ἀγνοαίνεται στόν ἀδιάφανο ὀρίζοντα τῆς τρίτης χιλιετίας πού σέ λίγο ἀρχίζει; Ποιοί εἶναι αὐτοί, προλετάριοι ἢ μή προλετάριοι, οἱ ὁποιοί, ἐπειδή τίποτε δέν κατέχουν, τίποτε δέν ἔχουν νά χάσουν στήν ἐπανάσταση αὐτή ἐκτός ἀπό τίς ἀλυσίδες τους; Καί ποιόν κόσμο ἔχουν νά κερδίσουν ἀφοῦ εἶδαν κι ἔπαθαν νά ξεφύγουν τόν «ὑπαρκτό κομμουνιστικό» κόσμο πού τούς ὑποσχόταν τήν εὐτυχία καί τούς φόρτωσε δυστυχία; Σέ ποιές σημερινές πραγματικότητες ἀντιστοιχοῦν οἱ φλογερές φράσεις τοῦ Μανιφέστου;

Πραγματικά φλογερές, ὄχι μόνο στήν κειμενική τους ὑπαρξη ἀλλά καί στήν ἱστορική τους μεταγραφή: ἀναφαν φωτιές στόν σύγχρονο κόσμο. Γιατί, πραγματικά, ἡ παγκόσμια ἀπήχηση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου, οἱ πολιτικές καί πολιτιστικές του ἐπιπτώσεις, ἡ πνευματική του τόλμη, ἡ στρατηγική του εὐθυβολία τό ἀνέδειξαν σέ ἰδρυτικό θεμέλιο ἑνός τεράστιου ἱστορικοῦ κινήματος πού φιλοδόξησε νά ἀλλάξει τόν κόσμο.

«Στή θέση τῆς παλαιᾶς ἀστικής κοινωνίας, μέ τίς τάξεις καί τίς ταξικές τῆς ἀντιθέσεις, ἔρχεται μιὰ ἔνωση ὅπου ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ καθενός εἶναι προϋπόθεση γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων».

Πλὴν, ὁμως, σ' αὐτά τὰ 150 χρόνια δέν ἔγινε ἔτσι, παρόλο πού τό Μανιφέστο παιάνιζε γιά τήν ἐπανάσταση καί τόν και-

νούριο κόσμο πού θά ἔφερνε στόν κόσμο, παρόλο πού ἐπιστρατεύθηκαν σ' αὐτήν πολλά ἀπό τά πιό λαμπρά πνεύματα τῆς ἀνθρωπότητας, παρόλο πού ξεσηκώθηκαν τεράστια καί ἱστορικής ἐμβέλειας λαϊκά κινήματα σέ ὅλο τόν κόσμο. Ἄλλά καί στά καθεστῶτα πού μέ κομμουνιστικό ὄνομα ἐπικράτησαν γιά πολλές δεκαετίες στήν Ἀνατολική Εὐρώπη καί τήν Ἀνατολική Ἀσία ὄχι μόνο «ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ καθενός» δέν ἀποτέλεσε «προϋπόθεση γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων», ἀλλά ἡ καταπίεση ἐπί τῶν πολλῶν λειτούργησε ὡς προϋπόθεση γιά τήν κυριαρχία τῶν ὀλίγων. Καί κάτι χειρότερο. Οἱ λαοί τῶν χωρῶν αὐτῶν στέναζαν μέσα στή φτώχεια. Γι' αὐτό ὅταν κατέρρεε ὁ «ὑπαρκτός σοσιαλισμός», ὅταν γκρεμιζόταν τό τεῖχος τοῦ Βερολίνου δέν ἐξαφανίζονταν μόνον μιὰ αὐτοκρατορία κι ἕνα καταπιεστικό καθεστῶς πού κανεῖς δέν βρέθηκε νά ὑπερασπίσει, ἀλλά στίς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων χάνονταν καί τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς παλαιᾶς πεποίθησης ὅτι μπορεῖ νά ὑπάρξει ἕνας ἄλλος ἀποτελεσματικός καί διώσιμος τρόπος παραγωγῆς, ἐκτός ἀπό τόν καπιταλιστικό, καί πού θά ἐξασφάλιζε στούς ἀνθρώπους εὐημερία, ἴσως καί εὐζωΐα.

Χλεύαζε τό Μανιφέστο:

«Ἐλεύθερο ἐμπόριο - πρὸς ὄφελος τῆς ἐργαζόμενης τάξης. Προστατευτικοὶ δασμοί - πρὸς ὄφελος τῆς ἐργαζόμενης τάξης. Φυλακὲς μέ κελιά - πρὸς ὄφελος τῆς ἐργαζόμενης τάξης».

Πλὴν, ὁμως, στήν Ἀνατολή οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι μέ σάρκα καί ὀστά —οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάντα πραγματικοί, δέν εἶναι θεωρητικὲς ἀφαιρέσεις—, ἔστω ἀπό τίς τηλεοράσεις τους, ἔβλεπαν ὅτι στόν καπιταλιστικό κόσμο, πού οἱ κομμουνιστικὲς τους ἡγεσίες δαιμονολογοῦσαν, προλετάριοι καί μή προλετάριοι εἶχαν ὠραῖα ροῦχα, εὐρύχωρα διαμερίσματα, αὐτοκίνητα, ἐπιπλα. Ἐβλεπαν ἀκόμη καί κάτι ἄλλο, ἀνήκουστο γιά τόν δικό τους κόσμο: ὁ ὁποιοσδήποτε μπορούσε νά πηγαίνει στό πρώτο περίπτερο τοῦ δρόμου καί ν' ἀγοράζει ὅποιαδήποτε ἐφημερίδα ἐπιθυμοῦσε. Καί ὑπῆρχαν πολλές, ὅλων τῶν εἰδῶν, ὅλων τῶν προσανατολισμῶν, ὅλων τῶν ἀποχρώσεων. Στή Δύση πάλι, οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι, κοιτάζοντας πρὸς τήν Ἀνατολή, ἔβλεπαν ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε φτώχεια πολλή, φτώχεια πού τούς θύμιζε τήν ἐποχὴ τῶν παπούδων τους. Στό δικό

τους παραγωγικό σύστημα, τό καπιταλιστικό, ύπηρχε μιά κάποια εϋημερία. Άλλωστε τά ίδια τά καθεστώτα τίσ τελευταίες δεκαετίες «δανείζονταν» τά μέσα του καπιταλισμού μπάς και ξεκολλήσουν από τήν οικονομική καθυστέρηση από τή στασιμότητα και μέ γοργούς ρυθμούς προσανατολίζονταν πρὸς τήν ἐλεύθερη ἀγορά, τήν ἀποδέσμευση του ἔμπορίου, τίσ ιδιωτικές ἐπιχειρήσεις, τίσ ξένες ἐπενδύσεις, τήν ἀνταγωνιστική οικονομία.

Έτσι φτιάχτηκε ἡ γενική πεποίθηση, ἔνθεν και ἐκείθεν του «Παραπετάσματος», ὅτι τό καπιταλιστικό σύστημα, ἂν μή τί ἄλλο, ἐξασφαλίζει τήν ὑλική εϋημερία σέ μόνιμη και διώσιμη βάση: ἄνιση, ἀδικη, παράλογα μοιρασμένη, πάντως εϋημερία. Έτσι ἐδραιώθηκε ἡ πεποίθηση ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν εἶναι ἓνα πεπερασμένο παραγωγικό σύστημα πού κάποτε μπορεῖ νά ἀλλάξει ἀλλά μιά αἰώνια πραγματικότητα, ἔστω κι ἂν «ἡ αἰωνιότητα δέν ὑπάρχει παρὰ μόνο ἂν εἶναι ἡ κόλαση». Τά ἀντίθετα δηλαδή ἀπό ἐκεῖνα πού ὑποστήριζε τό *Μανιφέστο*. Ὅποτε και τό ἐγεργήριο σάλπισμά του ἔπαψε νά συνεγείρει: οἱ προλετάριοι, οἱ μισθωτοὶ ἐργαζόμενοι — οἱ ὅποιοι, ἀπό

μικρὴ μειοψηφία πού ἦταν στά χρόνια τῆς σύνταξης του *Μανιφέστου* ἔγιναν ἡ συντριπτική πλειοψηφία του ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ— εἶχαν πολλά νά χάσουν: ἀσφάλιση, συντάξεις, περίθαλψη, σπίτια, αὐτοκίνητα, διακοπές, καταθέσεις. Ὅσο γιά τίσ ἀλυσίδες γίνονταν ὀλοένα και πιό ἄυλες, «εἰκονικές»· κι ἐνῶ ἀλυσωδένουν κι αὐτές σφιχτά, σφιχτότερα ἀπ' τίσ σιδερένιες, οἱ ἄνθρωποι τίσ φοροῦν ἀπό μόνοι τους.

Τί ἀπέγιναν, λοιπόν, ὅσα διακήρυσε τό *Μανιφέστο*: Γιατί φέτος «γιορτάζουμε» τά 150 χρόνια ἀπὸ τήν ἔκδοσή του:

Γνωρίζουμε τίσ ἀπαντήσεις πού δίνονται σήμερα σ' αὐτό τό ἐρώτημα: ἦταν, λέει ἡ κυρίαρχη στήν Ἀριστερά ἄποψη, μιά ἀπὸ τίσ οὐτοπίες του περασμένου αἰῶνα πού ὡστόσο συνέδραλε ὡστε ἡ ἐργατική τάξη νά κερδίσει σημαντικά κοινωνικά δικαιώματα. Εἶναι ἐπομένως δικαιωμένο, ὄχι ὡς πρὸς τόν μεσοσιανικό του πυρήνα, ἀλλά, ὡς πρὸς ὀρισμένες κοινωνικές ἐπιπτώσεις πού εἶχε. Ἐξεπλήρωσε μιά σημαντική ἀποστολή, ἀλλά ἡ ἀποστολή του, ἡ ἐπαγγελία τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπαναστά-

Ἐξυπνοψίσω, πάλι πολύ σχηματικά μέχρι θαναυσότητος. Τά σημερινά ἀριστερά ρεύματα, στό πολιτικό τους πρόγραμμα, τήν πολιτική τους πράξη καί λόγο ξεκινούν ἀπό τήν πελοποίηση ὅτι μόνο τό καπιταλιστικό σύστημα δημιουργεῖ τοὺς ὀρους τῆς ὑλικῆς εὐημερίας χάρις στήν εὐρηματικότητα τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καί τήν ἐλευθερία τῆς ἀγορᾶς πού μποροῦν συνεχῶς νά δυναμιτίζουν τό παραγωγικό σύστημα καί τίς παραγωγικές δυνάμεις. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά βλέποντας, βέβαια, τίς κοινωνικές κρίσεις καί τίς καταστροφές πού προκαλεῖ ὁ ἀχαλίνωτος νεοφιλευθερισμός — ἀνεργία, ἐγκληματικότητα, κοινωνικούς καί πολιτικούς ἀποκλεισμούς, οἰκολογικές καταστροφές, ὑποδάθμιση τοῦ κοινωνικοῦ κράτους, συμπαράλιασμα τοῦ κοινωνικοῦ ἴσοῦ, ἀχαλίνωτη κερδοσκοπία τῶν διεθνῶν ἐπενδυτῶν καί χρηματιστικῶν συγκροτημάτων — οἱ ἀριστεροὶ μάχονται ὅσο μποροῦν ἐναντία σ' αὐτά τά δεινά. Γνωρίζουν, βέβαια, ὅτι τά δεινά αὐτά εἶναι παράγωγα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Γνωρίζουν ἐπίσης ἡ εἰκάξουν ὅτι ὑπάρχουν τμήματα καί τάσεις τοῦ κεφαλαίου πού ἐπίσης ἀπορρίπτουν ὀρισμένα συμπτώματα, τήν ἀνεργία γιά παράδειγμα ἢ τήν οἰκολογική καταστροφή. Ἐδῶ, λοιπόν, σ' αὐτό τό κοινό πεδίο συμφερόντων καί στρατηγικῶν, οἱ ἀριστεροὶ ἐπιδιώκουν νά συμμαχήσουν μέ τίς τάσεις τοῦ «δημιουργικοῦ» καπιταλισμοῦ (ὁ καί «δημοκρατικός» ὀνομαζόμενος), νά συμπορευτοῦν μέ τά δημιουργικά-παραγωγικά στοιχεῖα τοῦ καπιταλισμοῦ, τοὺς ἐπιχειρηματίες τῆς παραγωγῆς. Νά συμπορευτοῦν μέ τόν «δημιουργικό καπιταλισμό» ὥστε μέ ἐνισχυμένες δυνάμεις νά ἀναμετρηθοῦν μέ τήν παγκόσμια χρηματιστική κερδοσκοπία. Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ὑπέρ ἑνός ἐλεγχόμενου ἀποτελεσματικά, «ρυθμισμένου» καπιταλισμοῦ πού θά ἐπέτρεπε τήν ἱκανοποίηση ὀρισμένων λαϊκῶν αἰτημάτων. Κατακτώντας θέσεις καί διαχειριζόμενοι ὀρθά τίς δυνάμεις τοῦ «δημιουργικοῦ» καπιταλισμοῦ καί τῆς ἐργασίας οἱ ἀριστεροὶ προσδοκοῦν νά ὀδηγήσουν προοδευτικά τό ὅλο σύστημα στόν προθάλαμο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Τό «ὄραμα» σταματᾷ στόν προθάλαμο· περὶ τοῦ θαλάμου, τόν ἴδιο τόν σοσιαλισμό, δέν γίνεται λόγος. Διότι ὅπως «ἔδειξε καί ἡ ἱστορική ἐμπειρία» μέσα στό θάλαμο λυσομανοῦν τά θηρία τοῦ κρατισμοῦ, τῆς γραφειοκρατίας, τῆς ἀναποτελεσματικότητας, τοῦ αὐταρχισμοῦ, τῆς δικτατορίας καί ἐν τέλει τῆς οἰκονομικῆς καθυστέρησης.

Παρά τίς μεγάλες διαφορές ἀπό ρεῦμα σέ ρεῦμα αὐτή εἶναι περίπου ἡ πολιτική ἀπάντηση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς, καί τῶν ἰδίων τῶν ἀριστερῶν, στά προβλήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου. Αὐτή εἶναι ἡ πολιτική ἀπάντηση τῆς σύγχρονης Ἀριστερᾶς καί στό Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Ὁ πύρηνος ὅμως τῶν προβλημάτων τότε, πρὶν 150 χρόνια, καί τώρα εἶναι ὁ ἴδιος: ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς. Τό μόνο πού ἄλλαξε εἶναι ὅτι σήμερα αὐτός ὁ τρόπος παραγωγῆς, ὄντας πάντοτε ἴδιος κι ὁμοιος μέ τόν ἑαυτό του, ἔγινε πολύ πιο σύνθετος. Γι' αὐτό καί πιο ἀποτελεσματικός. Ἄλλαξαν ἐπίσης οἱ προλετάριοι καί οἱ μή προλετάριοι πού ζοῦμε σ' αὐτό τόν κόσμο: ἑκατό πενήντα χρόνια μέσα στήν ἀποτυχία τῶν ρευμάτων τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ ἱστορικοῦ σοσιαλισμοῦ ἀποστράτευσαν τόν κόσμο.

Γιά νά ἀνατραπῆ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, πῶς ἀπαντοῦσε τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο; Νά ἀντιγράψω ἀπό τό βιβλίο μερικά σημεία ἐκεῖνου τοῦ προγράμματος:

1. «Ἀπαλλοτρίωση τῆς γαιοκτησίας καί χρησιμοποίησις τῆς γαιοπροσόδου γιά νά ἀντιμετωπισθοῦν οἱ κρατικές δαπάνες.
2. Γερή προοδευτική φορολογία.
3. Κατάργησις τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου.
4. Συγκέντρωσις τῆς πίστης στά χέρια τοῦ κράτους.
6. Συγκέντρωσις στά χέρια τοῦ κράτους ὅλων τῶν μέσων μεταφορᾶς (Δέν ὑπῆρχε τότε τηλεόρασις).
7. Αὐξήσις τῶν ἐθνικῶν ἐργοστασίων καί μέσων παραγωγῆς.
10. Δημόσια καί δωρεάν ἐκπαίδευσις γιά ὅλα τά παιδιά».

Γιά τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο ἡ πραγματοποίησις αὐτοῦ τοῦ προγράμματος δέν ἦταν ὁ σοσιαλισμός, δέν ἦταν ὁ κομμουνισμός. Προθάλαμος ἦταν. Σε ποιούς, ὅμως, ἀνοιχτούς ὀρίζοντες ὀδηγοῦσε ὁ «προθάλαμος» τῶν Μάρξ-Ἐνγκελς! Πόσο μίζερο καί χωρὶς ὀρίζοντες εἶναι τό διαμερισματάκι πολυκατοικίας στό ὁποῖο ὀδηγεῖ ὁ προθάλαμος τῶν σημερινῶν ἀριστερῶν προγραμμάτων. Ὅλοι ὡστόσο οἱ ἀριστεροὶ σ' αὐτόν τόν μίζερο προθάλαμο προσπαθοῦμε νά εἰσχωρήσοιμε. Λίγο, πολύλίγο, ἀλλά τό μόνο ὑπαρκτό. Ἴσως ὅμως τό σύνθημα «προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν ἐνωθῆτε» νά εἶναι ἀκόμη κοινό καί στά δύο προγράμματα. Ἴσως τό αἴτημα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης — τῆς «ἀδελφότητας» πού ἔλεγαν παλιά — καί τῆς ἐνότητος τῶν ἀριστερῶν δυνάμεων νά εἶναι ὁ δρόμος πού μπορεῖ νά ξαναθέσει τό ζήτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀξίζει γι' αὐτό τό λόγο νά γιορτάσουμε τά 150 χρόνια τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου. Νά γιορτάσουμε: νά συζητήσοιμε τό ζήτημα δηλαδή.

ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΤΑΘΑΚΗΣ

ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΑΡΞ

Ἡ ἱστορικότητα τοῦ κεφαλαίου
καί ἡ «οικονομία τῶν εννοιῶν»

Προλογικό Σημείωμα:
ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΛΕΚΚΑΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

1996

Η ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΚΛΕΙΨΗΣ¹

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ο 19ος αιώνας ήταν για τους Έλληνες εποχή αναγέννησης. Πρίν ξεσπάσει η Έπανάσταση του 1821, για πολλούς αιώνες, δέν υπήρχε στο ιστορικό προσκήνιο σχήμα πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί ελεύθερο ελληνικό κράτος. Η ίδια ή έννοια "Έλληνας είχε ταλαιπωρηθεί σέ μαιάνδρους χαμένους στά βάθη του χρόνου. Η εθνική ταυτότητα, ή εθνική ιδεολογία, όλα τά στοιχεία πού είναι απαραίτητα στόν προσδιορισμό ενός έθνους καί τό στήσιμο ενός σύγχρονου κράτους, έπρεπε νά ανακαλυφθούν σέ σύντομο χρονικό διάστημα, νά διατυπωθούν από τήν αρχή ώστε νά γίνουν λειτουργικά, μέσα καί έξω από τή νεόκοπη χώρα. Νά ενώσουν δηλαδή όλους εκείνους πού επιθυμούσαν νά λέγονται "Έλληνες, νά τούς οδηγήσουν πρός κοινούς σκοπούς καί στόχους — εθνικούς στόχους — καί νά προβάλλουν τήν εικόνα καί τά δίκαια τών διεκδικησέων τους στήν γύρω ανθρωπότητα.

Γιά τούς Έλληνες τών καιρών τής Έπανάστασης (1821-1830), δέν υπήρχε άμέσως προηγούμενη ιστορία. Πρίν τόν ξεσηκωμό ό ιστορικός χρόνος είχε θυτιστεί χωρίς ίχνη στόν βάλλο τών «τετρακοσίων χρόνων τής σκλαδιιάς». Η όθωμανική περίοδος του τόπου καί τών ανθρώπων του δέν μπορούσε νά περιληφθεί στό εθνικό παρελθόν, στήν ιστορία τών Έλλήνων. Έπρόκειτο για τό άπόλυτο κενό, μιά μαύρη τρύπα μέσα στήν όποία ή ζωή, ό θάνατος, οι πράξεις τών ανθρώπων ήταν άνάξιες ιστορικής καταγραφής, γινόντουσαν έρήμην του χρόνου. Η ιστορία του Έθνους δέν μπορούσε νά είναι παρά ή ιστορία τής ελευθερίας του ή έστω τών προσπαθειών για άποκατάστασή της.

Αλλά καί τό άπώτερο παρελθόν του γένους ήταν θαμπό. Η αρχαία, ή κλασική Ελλάδα, ξεχώριζε μέσα σ' αυτό, ήταν μιά εποχή τήν όποία πρόβαλαν καί θαύμαζαν οι Εύρωπαίοι, οι διαφωτιστές, οι πολιτισμένοι, όλοι αυτοί τούς όποιους τό νέο κράτος ήθελε νά μιμηθεί καί νά ακολουθήσει. Αυτόνομη,

ή εποχή αυτή ορίζοταν ως πρότυπο, ως σημείο αναφοράς τής αναγέννησης του Έθνους. Υπήρχε, στό κάτω-κάτω, ένας σημαντικός συνδετικός κρίκος του ελληνικού 19ου αιώνα μέ αυτήν, τήν πρίν δύο χιλιάδες τριακόσια χρόνια εποχή. Η γλώσσα πού μιλιόταν στόν τόπο, παρά τίς προσμίξεις, τίς διαλέκτους, τίς προφορές, ήταν ή ίδια μέ εκείνη τής αρχαίας εποχής. Στά διδλία τής Εκκλησίας μάάλιστα, στα Ευαγγέλια, στήν πύο καθαρή, γραπτή μορφή της, πλησίαζε ακόμα περισσότερο τά μακρινά της πρότυπα.

Η γλωσσική συγγένεια δέν έλυνε από μόνη της τό πρόβλημα τής ιστορικής συνέχειας. Ήταν προφανώς δύσκολο νά ισχυριστεί κανείς ότι όλη ή ανάμεσα στή μάχη τής Χαιρώνειας (338 π.Χ. - ήττα τών Αθηναίων καί τών Θηβαίων καί αρχή τής κυριαρχίας τών Μακεδόνων επί τών ελληνικών πόλεων) ή στή Ρωμαϊκή κατάκτηση (146 π.Χ. - καταστροφή τής Κορίνθου από τόν Μόμμιο) καί τήν έπανάσταση του 1821 εποχή, δέν ήταν παρά μιά εκτός ιστορίας εποχή, ένα κενό στήν ελεύθερη παρουσία τών Έλλήνων καί, κατά συνέπεια, στήν ιστορία τους. Παρόλα αυτά αρκετοί ύποστήριζαν τότε αυτό τό σχήμα. Θά ήταν δέ πύο εύκολη ή θέση τους άν ή ενδιάμεση ιστορία δέν είχε ενεργητικά προσφέρει σημαντικές παραμέτρους καί ιδιότητες του Νέου Ελληνισμού. Οι λαμπροί αρχαίοι πρόγονοι είχαν μέν πολλές αρετές, είχαν όμως καί μιά καιρία διαφορά από τούς απογόνους τους. Δέν συμμερίζονταν τίς θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Οι Νεοέλληνες ήταν χριστιανοί καί τήν ιδιότητα αυτή προφανώς τήν απέκτησαν στή διάρκεια τής δουλείας του Έθνους, στόν εκτός ιστορίας χρόνο.

Η τόσο σημαντική αυτή άλλαγή ύπονόμεινε τό περί μή ενδιάμεσης ιστορίας σχήμα. Η υπεράσπισή του γινόταν δύσκολη καί ή άνάγκη κατασκευής άξιόπιστου εθνικού θρόλου παρέμενε πειστική. Μερικοί συμβιβασμοί επέτρεψαν τήν ένταξη σημαντικών περιόδων τής αρχαίας ιστορίας στήν εθνική συνέχεια. Οι βασιλείς τής Μακεδονίας άφαίρεσαν μέν τήν ελευθερία τών ελληνικών πόλεων, κατέλυσαν τούς δημοκρατικούς θεσμούς τους, πλύν όμως άπλωσαν τόν ελληνικό πολιτισμό, τήν ελληνική γλώσσα στα πέρατα του κόσμου, τά βάπτισαν στήν οικουμενική διάσταση προετοιμάζοντας τή νέα εποχή τόν Αυτοκρατοριών καί τής χριστιανικής πίστης. Οι Ρωμαίοι άλλωσαν μέν τίς ελληνικές πόλεις, υίοθέτησαν όμως τήν τέχνη τών Έλλήνων προάγοντας ακόμα περισσότερο τήν άπτινβολία του ελληνισμού. Τά πύο δύσκολα σημεία, μπροστά στα

1. Τό παρόν είναι περίληψη καί διασκευή κειμένου πού δημοσιεύθηκε στόν Όδηγό τής Έκθεσης «Οί Μύθοι τών Έθνών» (Mythen den Nationen) στό Γερμανικό Ιστορικό Μουσείο (Deutsche Historisches Museum), στό Βερολίνο. Η έκθεση, πού περιλαμβάνει δεκαοκτώ χώρες, άνοιξε τίς πύλες της στις 19 Μαρτίου καί θά παραμείνει άνοιχτή ως τόν Ιούνιο.

ὅποια ἢ τοῦ Διαφωτισμοῦ παιδεΐα τῶν Νεοελλήνων προφανῶς δυσανασχετοῦσε, ἦταν ὅσα ἀνήκαν στό Βυζάντιο, στόν χριστιανικό καί σκοταδιστικό ταυτόχρονα Μεσαίωνα, στήν ἐποχή τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, τῆς δεισιδαιμονίας καί τοῦ δεσποτισμοῦ. Στό τέλος δέ ἐρχόταν τό ἀπόλυτο κενό: τά τετρακόσια χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς σκλαβιάς, ἀπέναντι στά ὅποια κανεῖς συμβιβασμός δέν ἦταν δυνατός.

Τό κτίσιμο τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους καί ὁ προσδιορισμός τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν πολιτῶν του ἦταν καταδικασμένα νά συμβαδίζουν μέ τό προοδευτικό γεφύρωμα τῶν σκοτεινῶν σημείων τοῦ παρελθόντος, μέ τήν ἀκύρωση τῶν κενῶν στήν ἱστορική συνέχεια.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821

Στό πλαίσιο τοῦ ἀπέραντου ὀθωμανικοῦ χώρου ἀλλά καί μέσα ἀπό τίς σχέσεις μέ τή Δύση, ἡ αἴσθησις τῆς ἑλληνικότητας εἶχε παράλληλα ἀναπτύχθῃ σέ πολλά κοινωνικά στρώματα καί τάξεις μέ διαφορετικά, ἴσως καί ἀντιφατικά, συμφέροντα. Ἡ ἀπόσπασή ἀπό τήν ὀθωμανική πραγματικότητα δέν ἦταν παρά ὁ κοινός παρονομαστής. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ὑπῆρχε πανσπερμία προθέσεων ἀνάμεσα στούς πρίγκιπες τοῦ Φαναριοῦ ἢ τῆς Μολδοβλαχίας καί τούς καλλιεργητές σταφίδας τοῦ Μωριᾶ, ἀνάμεσα στούς προύχοντες, τούς ἄρχοντες τοῦ Μωριᾶ καί τούς διανοουμένους τῆς Βιέννης, ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους-ναυτικούς τοῦ Αἰγαίου καί στούς ὀπλαρχηγούς, ἀρματωλοῦς τῆς Στερεᾶς. Γιά νά γίνουν ὅλοι αὐτοί οἱ ἄνθρωποι, οἱ τόσο διαφορετικοί στή ζωή καί στίς προθέσεις τους, Ἕλληνες, κάτι ἀπό κοινού μῖα ἐλευθερία Ἑλλάδας, χρειάζονταν ἰσχυροῦς καί λειτουργικούς μύθους. Χρειάζονταν μία γόνιμη ἐθνική μυθολογία.

Ἡ μυθολογία αὐτή ἐπρεπε νά συμβιδίαιε δύο σταθερές, δύο δεδομένα, ἀντιφατικά μεταξύ τους. Τό πρῶτο ἦταν ἡ ὀρθόδοξη χριστιανική πίστις, κοινό καί ἔντονο χαρακτηριστικό ὄλων τῶν ομάδων πού διεκδικοῦσαν τό κτίσιμο τοῦ νέου ἔθνους. Τό δεύτερο ἦταν ἡ κοινότητα καταγωγῆς, ἡ πιστοποιούμενη ἀπό τήν γλώσσα συγγένεια μέ τοὺς λαμπροὺς Ἕλληνες τῆς ἀρχαιότητας. Ἡ ἱστορική συγκυρία καί ἡ ποιότητα τῶν ἐθνικῶν αἰτημάτων εὐνοοῦσε τό δεύτερο σέ βάρος τοῦ πρῶτου. Ἡ ὀρθοδοξία, ἄν καί συγκινοῦσε τή μεγάλη πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα περισσότερο ἀπ' ὅ, τι ἡ κλασική ἀρχαιότητα, ἦταν διοικητικά ταυτισμένη μέ τήν ὀθωμανική Ὑψηλή Πύλη. Ὁ Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων, ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν, σέ τελευταία ἀνάλυση, ὑψηλόβαθμος ἀξιωματοῦχος τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας καί, ὡς ἐκ τούτου, οἱ ἀνατρεπτικές του προθέσεις, ἄν ὑπῆρχαν, δύσκολα γίνονταν πιστευτές. Παρουσιαζόταν μάλλον ὡς τοποτηρητής τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς τάξης, ἢ ὅποια στήριζε καί τροφοδοτοῦσε τό ἀξίωμά του.

Ἡ ἐπίκλησις τῆς ἀρχαιότητας, τοῦ χαμένου στό χρόνο λαμπροῦ παρελθόντος τῶν Ἑλλήνων, ἀποτελέσει τόν βασικό συνδετικό ἴστό τῶν τότε Νεοελλήνων, τόν ἀπελευθερωτικό μῦθο τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀναφορά στούς μακρυνούς προγόνους ἦταν τό σημεῖο ἀπ' ὅπου τό αἶτημα γιά ἔθνος ἀντλοῦσε νομιμότητα καί πίστις. Οἱ Ἕλληνες, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τρέχουσα κατάστασις τους, ἀπό τήν πολιτική τους ἀνυπαρξία, τήν προβληματική τους σχέση μέ τήν ἀναχρονιστική Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀπόσπασή πού τοὺς χώριζε ἀπό τόν δυτικό πολιτισμό, εἶχαν,

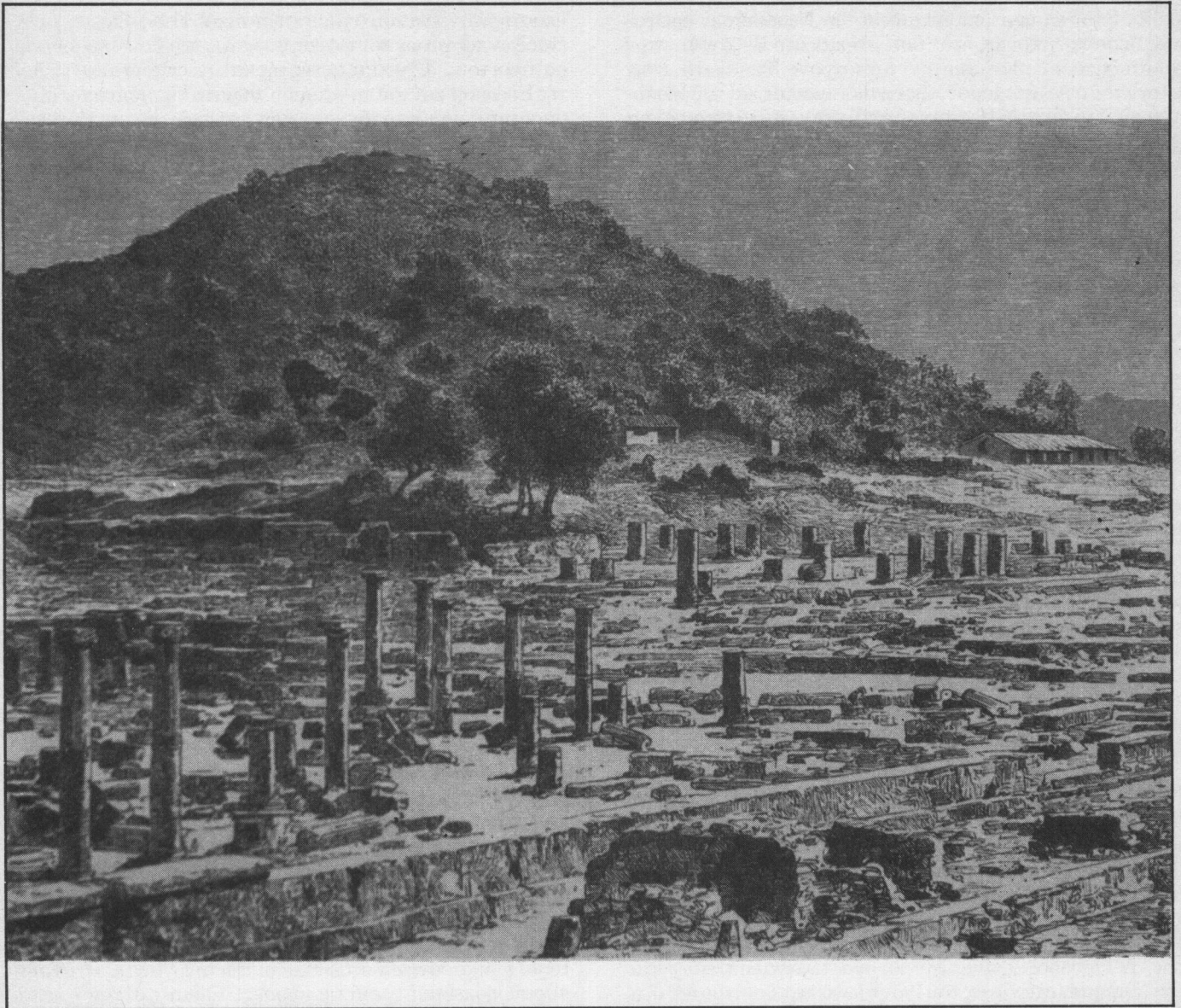
ὑποστήριζαν, ἓνα κοινό χαρακτηριστικό. Ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἐνδόξων προγόνων πού ἡ Δύση θαύμαζε, περίπου νόμιμοι κληρονόμοι τους. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς καταγωγῆς, ἦταν ἀντάξιοι τῆς Εὐρώπης καί τοῦ πολιτισμοῦ, θύματα τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητας πού, ἀπό τόν καιρό τῶν περσικῶν κιόλας πολέμων, πέντε αἰῶνες πρὶν ἀπό τόν Χριστό, πολιορκοῦσε τόν ἑλληνικό χῶρο. Ἡ σύγκρουσις Ἑλλάδα συνέχισε μέ τόν τρόπο τῆς τῶν ἀγῶνα ἐναντία στόν ἀσιατικό δεσποτισμό πού ξεκίνησαν οἱ μακρυνοὶ πρόγονοι πολεμώντας τόν Δαρεῖο καί τόν Ξέρξη. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ Σουλτάνου, 2.300 χρόνια μετά, ἦταν εὐθέως ἀνάλογος ἐκείνων τῶν ἀγῶνων.

Ἡ σχέση μέ τήν ἀρχαιότητα, ἡ συγγένεια μέ τοὺς ἐνδοξοὺς προγόνους, ἐξαπλώθηκε ὡς κοινή πεποιθήσις πολλά χρόνια πρὶν τήν Ἐπανάστασι τοῦ 1821. Παρά τίς ἀντιρροήσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἢ ὀνομασία παιδιῶν μέ ἀρχαιοελληνικά — μὴ χριστιανικά — ὀνόματα πῆρε σημαντικές διαστάσεις. Οἱ ναυτικοὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, πολλοὶ ἀπό τοὺς ὁποίους, ἀλβανικῆς καταγωγῆς, δέν μιλοῦσαν ἀκόμα ἑλληνικά, ἔδιναν στά πλοία τους ὀνόματα ἀρχαίων θεῶν καί ἡρώων. Οἱ ἀσχολούμενοι μέ τήν τρέχουσα ἑλληνική γλώσσα ἄρχισαν νά θέτουν τά πρῶτα ἐρωτήματα. Μέσα στόν ὠκεανὸν τῶν διαλέκτων καί τῶν προσμίξεων, ἐνιαῖα ἤ ἐπίσημη νεοελληνική γλώσσα δέν ὑπῆρχε ἀκόμα. Καθὼς ἡ δημιουργία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους προαπαιτοῦσε τό ξεκαθάρισμα τῆς γλωσσικῆς ταυτότητας, ξεκίνησαν προβληματισμοὶ πού ἐπρόκειτο νά διαρκέσουν πολλά χρόνια ἀκόμα.

Τό κτίσιμο τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. 1821-1830

Εὐνοϊκές συγκυρίες ἐπέτρεψαν στοὺς Νεοέλληνες νά διεκδικήσουν δυναμικά, στά 1821, τή δημιουργία ἀνεξάρτητου ἐθνικοῦ κράτους. Σ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς, ἐνὸς αἰτήμα γιά ἐλευθερία καί ἀνεξάρτητη κρατική ὄντοτητα εἶχε ὀριμαίνει, οἱ περὶ ἐθνικῆς ταυτότητας ἰδέες ἦταν ἀκόμα συγκεχυμένες, μερικῆς φορῆς ἀντιφατικές, κινούνταν περισσότερο στό χῶρο τῆς αἰσθητικῆς παρά σέ ἐκείνον τῆς συγκροτημένης καί παγιωμένης θέσης. Ἡ μεγάλη συνομοτικὴ ὀργάνωσις πού ὀρισκόταν πίσω ἀπὸ τό ξέσπασμα τῆς Ἐπανάστασις, ἡ «Ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν», ἀντλοῦσε τά σύμβολά της ἀπὸ τό μυστικιστικὸ ρεπερτοριοῦ τῶν μασονικῶν στοῶν καί οἱ τελετουργίες της εἶχαν τήν παραθρησκευτικὴ χροιά τῆς μύθου. Ἐμοιαζε σέ τοῦτο μέ τά ἄλλα ἀνατρεπτικά κινήματα τῆς Εὐρώπης σέ καιροὺς πού οἱ ἐπαναστατικῆς ἰδέες, ἡττημένες, ὀρίσκονταν σέ ἀμείλικτο διωγμό. Ἡ ἄμεση ἐπιρροή της στήν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων περιορίστηκε στό ἐλάχιστο μετά τή συντριβὴ τῶν στρατευμάτων της πού, κάτω ἀπὸ τήν ἀρχηγία τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, εἰσέβαλαν ἀπὸ τὴ Ρωσία στίς παραδουναβίες περιοχές. Ἡ Ἐπανάστασις περιορίστηκε γεωγραφικά στήν πλέον ἱστορική κοιλία τοῦ ἑλληνισμοῦ, στήν Πελοπόννησο καί τήν Στερεά. Ὁ περιορισμός της αὐτὸς εἶχε, ἐκτός ἀπὸ τίς πολιτικῆς, σημαντικῆς ἰδεολογικῆς προεκτάσεις.

Ἡ Ἐπανάστασις καί ὁ πολὺχρονος πόλεμος πού ἀκολούθησε, ἦταν, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἓνα μεγάλο ἐργαστήρι ἰδεῶν. Οἱ συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες τό ἔθνος ἀναζητοῦσε τόν ἑαυτό του εἶχαν ριζικά ἀλλάξει σέ σχέση μέ τήν προεπαναστατικὴ ἐποχή. Ἡ ἀγωνία τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ἡγετῶν τους ἦταν ἰδιαίτερα γόνιμη. Δέν ἐπρόκειτο πλέον γιά ἀκίνδυνες πνευματικῆς περιηγήσεις, γιά ἀφηρημένα σχήματα διανοουμένων, γιά ἀσκήσεις στό χαρτί ὅπου ὅλα τά πειράματα ἐπιτρέπονταν. Οἱ

καιροί απαιτούσαν αποφάσεις πού, συχνά, εκτός από την ελευθερία ή τη σκλαβιά, θά έκριναν τή ζωή ή τό θάνατο. Η κατασκευή τής ταυτότητας του Έθνους ήταν πλέον υπόθεση τής κοινωνίας, όλόκληρου του λαού και όχι μόνο των πνευματικών του εκπροσώπων.²

Στίς αναζητήσεις αυτές, ή εικόνα πού ή χώρα θά παρουσίαζε πρός τήν πολιτισμένη Εύρώπη κατείχε πρωτεύουσα θέση. Δεν θά μπορούσε νά υπάρξει ελληνική ανεξαρτησία χωρίς τή διπλωματική αναγνώριση, τήν ήθική στήριξη και τήν αποδοχή του νέου κράτους από τίς ευρωπαϊκές χώρες. Η αποκοπή από τή Δύση, ό έγκλεισμός στήν όπισθοδρομική Ανατολή θά στερούσε τήν Έπανάσταση από κάθε νόημα. Έπρεπε λοιπόν νά σκηνοθετηθεί και νά προβληθεί ή πλέον αποδεκτή εικόνα τής χώρας των Νεοελλήνων, νά τονιστούν οι συγγενείες τους μέ τίς αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού και νά υπογραμμιστεί

ή καταγωγή από προγόνους πού αποτελούσαν ευρωπαϊκά σημεία αναφοράς. Τό σχήμα πού έπρεπε νά αποδειχθεί τόνιζε τόν αγώνα του πολιτισμού έναντια στή βαρβαρότητα.

Ταντόχρονα όμως ή Έπανάσταση έπρεπε νά κινητοποιήσει και νά στρατεύσει όλο τό λαό, όλους τούς χριστιανούς, αν ήθελε νά πετύχει ικανοποιητικούς συσχετισμούς στον πόλεμο πού έρχόταν. Στήν πράξη αυτό μπορούσε νά γίνει μόνο μέ τόν φανατισμό, τή μυστικιστική προσήλωση στό στόχο τής ελευθερίας, τήν καλλιέργεια του ήθικου, έθνικου και θρησκευτικού στίγματος έναντια στους μη μετέχοντες. Έπρόκειτο γιά μία επιχείρηση ελάχιστα πολιτιστική. Από τούς χριστιανούς, οι πολλοί, μόνο μία δύναμη φοβούνταν περισσότερο από τή δύναμη του Τούρκου: τόν Θεό και τίς τιμωρίες πού αυτός μπορούσε νά επιβάλλει στους άπιστους και, προπαντός, στους άποστάτες τής πίστης. Ό φόβος αυτός έπρεπε νά καλλιεργηθεί.

ή Έπανάσταση να παρουσιαστεί ως προϊόν θεϊκής θέλησης και έντολης, ο πόλεμος να γίνει πόλεμος ιερός, στο όνομα του Θεού και της σωτήριας πίστης.

Οι ιδέες της Δύσης, οι περί πολιτισμού, ανθρώπινης ύποστασης και δικαιωμάτων αντιλήψεις, όλα όσα οι επαναστάτες επικαλούνταν για να νομιμοποιήσουν το έγκλημα της ανατροπής της τάξης του κόσμου, συμπλέχτηκαν, μέσα στην πραγματικότητα του αγώνα, με τον θρησκευτικό φανατισμό, τη μυστικιστική διάθεση των αποφασισμένων. Με έκπληξη οι πρώτοι Φιλέλληνες, με άμχανία οι σύγχρονοι και μεταγενέστεροι ιστοριογράφοι του αγώνα, παρακολούθησαν τη γενική σφαγή των μουσουλμανικών και εβραϊκών πληθυσμών στις επαναστατημένες περιοχές στο ξεκίνημα της Έπανάστασης. Αυτή η αντίφαση έπρεπε να δαμασθεί, έπρεπε να εξωραϊστούν οι σκοτεινές και αποκρουστικές πλευρές της. Η Έπανάσταση - σύμβολο, όχι μόνο για τους Έλληνες αλλά και για όλη την φιλελεύθερη Ευρώπη, δεν μπορούσε να παραταίει ανάμεσα στις ανθρωπιστικές αξίες και τη χωρίς μέτρο βαρβαρότητα των απολίτιστων εθνών.

Τέτοιες αντιφάσεις λύνονται συνήθως με την υπέρβαση. Την υπέρβαση πού μόνο το Θείο, ή προσφυγή στις τελετουργίες και τις καθαρτήριες διαδικασίες της θρησκείας, μπορεί να προσφέρει. Η ελληνική Έπανάσταση δεν ήταν εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα. Για να γεφυρώσει το βάραθρο πού χώριζε τὰ ἀπολύτως απαραίτητα ιδανικά της με την επίσης απαραίτητη αγριότητα, μετέθεσε την ευθύνη των πράξεων και των αποφάσεων της στο Θείο. Πρακτικά, στην εθνική μυθολογία, αυτό οδήγησε σε σκηνοθεσία ανάλογη με εκείνη του Μωϋσή, όταν παρέλαβε τις Δέκα Έντολές, για να οδηγήσει στον δύσκολο προορισμό του τόν λαό του Ισραήλ. Για τους Έλληνες, η έναρξη της Έπανάστασης δεν μπορούσε να είναι παρά μία αποκάλυψη της θέλησης του Θεού, μία απόφαση πού ξεπερνούσε τὰ δικὰ τους συμφέροντα, σχέδια και προθέσεις. «Ο Θεός θέλησε να ελευθερωθούμε», έλεγαν τότε. Καί με τόν τρόπο αυτό γεφύρωναν την αντίφαση, έπαιρναν συγχώρηση για τίσ θηριωδίες της ανελέητης σύγκρουσης, μετέθεταν στίς ευθύνες στον Θεό. Μέλγια λόγια άνοιγαν τόν δρόμο για τόν ολοκληρωτικό πόλεμο τών αποφασισμένων.

Στό επίπεδο του θρύλου, της εθνικής μυθολογίας, ή παραπάνω ανάγκη, σκηνοθέτησε την τελετουργία της Αγίας Λαύρας, στίς 25 Μαρτίου του 1821. Εκεί ο Θεός ευλόγησε τὰ όπλα τών αγωνιστών και τή σημαία της Έπανάστασης. Στην πραγματική ιστορία, τό επαναστατικό ξεκίνημα περιλάμβανε πάντα θρησκευτική τελετή. Πολλές δεκάδες, εκατοντάδες ίσως, έγιναν εκείνες τίσ ημέρες. Επρόκειτο ταυτόχρονα για δοξολογία, ευχαριστία πρός τόν Θεό πού άνοιξε τό κεφάλαιο της ελληνικής ελευθερίας, για παράκληση, ώστε με τήν βοήθεια του Θεού ή Έπανάσταση να έχει αίσιο τέλος, για άγιασμό και ευλογία τών όπλων και τών αυριανών πολεμιστών, για μετάνοια και θεία μετάληψη, απαραίτητη σε όσους ξεκινούν παιχνίδι με τόν θάνατο. Επρόκειτο ακόμα για όρκο, μπροστά στο Θεό και στους Αγίους, έτσι ώστε ή τυχόν άθησή του να είναι ύβρις πρός τό ιερό και να κλείνει τήν όδό της σωτηρίας.

Από όλες αυτές τελετές, ξεχώρισε ως σύμβολο εκείνη πού έγινε στίς 25 Μαρτίου του 1821 στο Μοναστήρι της Αγίας Λαύρας, κοντά στην Πάτρα. Τό γεγονός μετεξελίχθηκε σε Έθνική Έορτή στά άμέσως μετά τήν άπελευθέρωση χρόνια. Μετέπειτα έρευνητές άμφισβήτησαν τίσ περιγραφές του γεγονότος και τὰ όσα ο θρύλος λέει ότι έγιναν εκεί. Αυτό δεν είχε

καμία σημασία και δεν κλόνισε ούτε στο ελάχιστο τή λειτουργικότητα της Έθνικής Έορτής. Η ήμερομηνία, στο όρθόδοξο εορτολόγιο, ταυτίζεται με τήν γιορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, με τήν άναγγελία από τούς άγγέλους του Θεού στην παρθένο Μαρία του ύψιστου νέου: ότι θά γεννήσει τόν γιο του Θεού και σωτήρα του κόσμου. Ο παραλληλισμός με τήν μέρα πού ο Θεός επέλεξε για να αποφασίσει τήν άπελευθέρωση τών Έλλήνων έδινε μυστικιστική και θρησκευτική χροιά στο γεγονός του ξεσηκωμού. Ο Θεός άνακοίνωσε τήν γέννηση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με τρόπο πού παρέπεμπε στη σωτήρια για τούς ανθρώπους έλευση του Θεανθρώπου. Ήταν όπωσδήποτε ό έπισημότερος δυνατός τρόπος για να κοινοποιηθεί ή θεϊκή περί Έθνους έντολή. Ούτε οι πολιτισμένοι, ούτε οι άρχαιοι πρόγονοι μπορούσαν να έχουν αντίρρηση σ' αυτό.

Η Θεία Πρόνοια συνόδευε σταθερά τούς Έλληνες στη διάρκεια του δύσκολου αγώνα τους για τήν ανεξαρτησία. Συμβίβωνε χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα με τούς εκπροσώπους του δυτικού όρθολογισμού, με τούς Έλληνες ή Φιλέλληνες ριζοσπάστες, με τούς ρομαντικούς φιλελεύθερους. Τό νεοεμφανιζόμενο Έθνος διαδρομούσε με άνεση ανάμεσα σε σύγχρονες διακηρύξεις, συνταγματικά κείμενα και τάματα, μεταφυσική συνδιαλλαγή με τήν Υπεράτατη Δύναμη. Στην πρακτική της εθνικής μυθολογίας, αυτή ή κατάσταση είχε σημαντικές επιπτώσεις. Οι θρησκευτικές και εθνικές αυτές περιηγήσεις δεν έγιναν από τόν έπισημο μηχανισμό της Εκκλησίας ή, καλύτερα, δεν έγιναν από τήν κεντρική του ιεραρχία, από τούς πατριαρχικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης. Η σύμπραξη της Εκκλησίας στην Έπανάσταση είχε χαρακτήρα τοπικό, στενά έξαρτημένο από τίσ συγκυρίες του αγώνα. Από τὰ πράγματα τό τμήμα αυτό της Όρθόδοξης Εκκλησίας άυτονομήθηκε από τήν ύψηλή ιεραρχία του, συνδέθηκε με τήν κοινωνία, τήν πολιτική και τήν ιδεολογία του νεοεμφανιζόμενου κράτους. Για τήν ακρίβεια ταυτίστηκε με αυτό, έγινε εθνική εκκλησία εκ τών πραγμάτων άρνούμενη τήν οικουμενική προδιάθεση της Κωνσταντινούπολης. Τό γεγονός αυτό επέτρεψε στο Έθνος να χρησιμοποιεί έντονα τήν διά της Εκκλησίας καλλιεργούμενη θρησκευτικότητα για να κτίξει τήν ιδεολογία του, τούς έθνικούς του μύθους. Έτσι ο Θεός έγινε σταθερή παρουσία στη ζωή, στίς ιδέες και στούς θρύλους του νέου κράτους.

Στόν πολύχρονο όμωσ αυτό αγώνα, εκτός από τούς θεούς, έμελλε να δοξαστούν και οι άνθρωποι. Τήν άπελευθέρωση τών Έλλήνων τήν έκρινε τελικά ο αγώνας και ή αποφασιστικότητα τών πολεμιστών, τών έξεγερμένων Έλλήνων. Στη διάρκεια ακόμα του επαναστατικού πολέμου μερικά από τὰ πιο σημαντικά ή έντυπωσιακά γεγονότα πήραν τίσ διαστάσεις θρύλων, για να αναδείξουν είτε τή φροντίδα της Θείας Πρόνοιας υπέρ του έξεγερμένου Έθνους, είτε τίσ δυνατότητες πού δημιουργούσε ή αποφασιστικότητα και ή γενναιότητα τών Έλλήνων, είτε τό έμπρακτο ενδιαφέρον και τήν άφοσίωση στον αγώνα τών Ευρωπαίων φιλελλήνων, είτε, ακόμα, τήν, με ρομαντικό μέτρα καταγραμμένη, βαρβαρότητα του Όθωμανού δυνάστη. Η Άλωση της Τριπολιτσάς (1821), ή καταστροφή του Δράμαλη στα Δερβενάκια (1822), ή πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας από τό πυρπολικό του Κωνσταντίνου Κανάρη (1822), ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη (1823), αλλά και ή καταστροφή της Χίου (1822) ή τών Ψαρών, υπήρξαν τέτοια «θρυλικά» γεγονότα στην πορεία του επαναστατικού πολέμου. Τά περισσότερα από αυτά άπεικονίστηκαν σε πίνακες και σε λιθογραφίες στη δυτική Ευρώπη, δημιουργώντας μία εικαστι-

κή ιστορία της Έπανάστασης, που αποτυπώθηκε στις αντίληψεις πολύ πιο έντονα από τις πραγματικές εικόνες. Η Άλωση του Μεσολογγίου και η δραματική «Έξοδος» που την συνοδεύει, αποτέλεσε την κορωνίδα αυτών των συμβολικών γεγονότων.

Τό Μεσολόγγι έγινε θέμα σε πλήθος καλλιτεχνημάτων και απεικονήσεων. Λιθογραφίες, πίνακες, παραστάσεις σε κεραμικά και προϊόντα καθημερινής χρήσης, χαρακτηριστικά, δίνουν τό μέτρο της βαθιάς εντύπωσης που τό ιστορικό αυτό γεγονός προκάλεσε στην εποχή του. Για τό ελληνικό κράτος που γεννιόταν, ή ανάγκη τιμητικής διαφύλαξης της μνήμης της έξόδου, προκάλεσε την για πρώτη φορά δημιουργία ιερών που δέν αναφέρονταν στό Θείο αλλά στους εθνικούς ήρωες, στά νέα ιερά πρόσωπα του πατριωτικού πανθέου. Στόν περίβολό της πόλης, στά οχυρώματα, φτιάχτηκε ένα τέμενος, ένα ιερό άλσος κατά την αρχαία πρακτική, ό «Κήπος τών Ήρώων» όπως τό ονόμασαν. Έκει τοποθετήθηκαν μέσα σε τύμβο τά όστά τών πεσόντων, μία πρακτική έπίσης δανεισμένη από την αρχαιότητα. Τά έπιγράμματα παρέπεμπαν στην θυσία του Λεωνίδα της Σπάρτης μέ την όποία ή θυσία της έξόδου απέκτησε άμεση συγγένεια. Στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, ό «Κήπος τών Ήρώων», μαζί μέ τό κενοτάφιο τών πεσόντων στό Δραγατσάνι της Ρουμανίας μαχητών του «Ίεροϋ Λόχου», του έκλεκτου σώματος τών Φιλικών, που κτίστηκε στό Πεδίο του Άρεως στην Άθήνα, ήταν τά μοναδικά εθνικά μνημεία, τόπος περισυλλογής λατρείας τών Ήρώων του Έθνους. Ίερά του εθνικού παγανισμού, όπου οι αρχαίες πρακτικές νομιμοποιούσαν τό προσπέρασμα τών χριστιανικών, γύρω από τό θάνατο, πρακτικών.

Η έκκοσμίκευση τών ιερών πρακτικών και της πίστης τών ανθρώπων καλλιεργήθηκε στους απαραίτητους τομείς στά επαναστατικά και στά άμέσως μετεπαναστατικά χρόνια. Τό νέο κράτος έπρεπε νά πιστοποιήσει τά σύμβολα της έξουσίας του και νά τά καταστήσει πιστευτά, δηλαδή ισότιμα τουλάχιστον μέ τά αντίστοιχα της θρησκευτικής πίστης. Στά πρώτα νομίσιμα της Ελλάδας, για παράδειγμα, αναδεικνύονταν ή πίστη στην ζωτικότητα της φυλής και του Έθνους, ή ικανότητά του νά ζει ξανά, μετά από τίς σκοτεινές, τίς κενές όσο και ό θάνατος περιόδους της ιστορίας. Τό σύμβολο αυτής της αντίληψης ήταν ό Φοίνικας, τό μυθικό πουλί που ξαναγεννιόταν μέσα από τίς στάχτες της φωτιάς, που τό είχε καταστρέψει. Σύμβολο δανεισμένο από τίς μασονικές στοές, μέ έπαρκείς όμως αναφορές στην αρχαιότητα, στην διαχρονική μυθολογία του Έθνους, ώστε νά λειτουργήσει στις νέες πολιτικές συνθήκες.

Η εξέλιξη του επαναστατικού πολέμου δέν ήταν ή πλέον ιδανική για τους Έλληνες. Στά 1826-1827, μετά από μία σειρά άποτυχίες, τό μέλλον της Έπανάστασης παρουσιαζόταν ζοφερό. Τό ξεπέρασμα του άδιεξόδου όφείλετο σε έξωγενείς παράγοντες, στις πτυχές του ανταγωνισμού ανάμεσα στην Ρωσία και στην Άγγλία και στην ευρωπαϊκή παρέμβαση. Η καταστροφή του αιγυπτιακού στόλου από τόν συμμαχικό στόλο, ό Ρωσοτουρκικός πόλεμος και ή άφιξη γαλλικού έκστρατευτικού σώματος, επέβαλαν τελικά τη δημιουργία του ελληνικού έθνικού κράτους. Κράτους ανεξάρτητου μέν, μικρού και φτωχού δέ, σε πλήρη άναντιστοιχία μέ την πραγματική και, προπάντος μέ τη φαντασιακή διάσταση του ελληνισμού. Η Πελοπόννησος, ή Στερεά και λίγα νησιά του Αιγαίου, έλάχιστα ικανοποιούσαν τους κληρονόμους της λαμπρής αρχαιότητας τών όποιών εξέταλλο, οι σύγχρονοι όμογενείς, ήταν έντυπω-

σιακά δραστήριοι από την Τεργέστη ως τη Σμόνη, από τη νότια Ρωσία ως την Αίγυπτο. Από την αρχή κιόλας τό ανεξάρτητο αυτό κράτος θεώρησε τη διάστασή του και τό κύρος του πλασματικά. Επρόκειτο για ήμιτελείς καταστάσεις, για προσωρινές ιστορικές άδικίες που τό μέλλον όφειλε νά αποκαταστήσει.

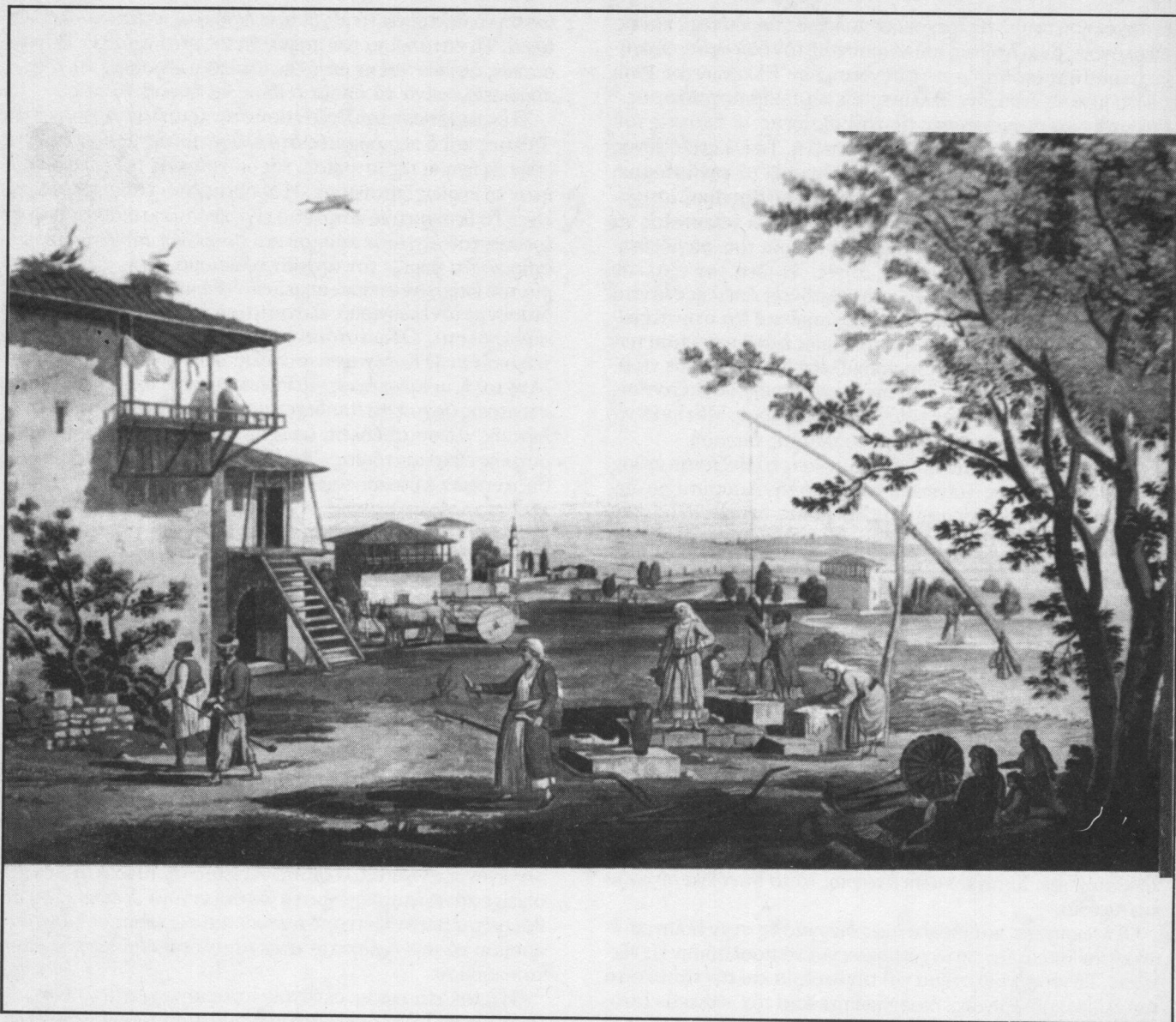
Στόν καιρό τών Βαναρών: ό θρίαμβος και ή πτώση του αρχαίου προτύπου

Η Ελλάδα έγινε δεκτή στην διεθνή κοινότητα ως ανεξάρτητο κράτος στά 1830. Η πρώτη μορφή έξουσίας που οι δυνάμεις επέβαλαν στό νεοσύστατο κράτος, ήταν καθοριστική για την εξέλιξη της εθνικής μυθολογίας. Μονάρχης του νεοσύστατου βασιλείου, όρίστηκε από τίς δυνάμεις, ό δευτερότοκος γιός του βασιλέως Λουδοβίκου της Βαυαρίας, Όθων. Μαζί μέ τόν ήγεμόνα, έφθασαν στην χώρα άξιωματούχοι και παράγοντες της βαυαρικής αύλης, μέ στόχο την οργάνωση του κράτους. Η συνάντηση είχε φαινομενικά όλα τά στοιχεία της έπιτυχίας. Στην Βαυαρία ή έλληνολατρία, ό φιλληληνισμός και ό θανατισμός της ελληνικής κληρονομιάς είχε τη διάσταση έπίσημης καθεστωτικής ιδεολογίας, ήταν ή θρησκεία της μοναρχίας. Στην πράξη, στην πολύ απέχουσα από τίς προδιαγραφές του ιδανικού, νέα Ελλάδα, ή παραπάνω προδιάθεση μόνο ως πηγή παρεξηγήσεων μπορούσε νά λειτουργήσει.

Η πρωτεύουσα του κράτους μεταφέρθηκε στην γεμάτη ένδοξες άναμνήσεις Άθήνα και Βαναροί πολεοδόμοι και αρχιτεκτονες ανέλαβαν νά σχεδιάσουν μία πόλη αντίξια τών παλαιών λαμπρών εποχών. Κλασικισμός και νεοκλασικισμός άπετέλεσαν τό κεντρικό στοιχείο αυτών τών προθέσεων. Η ιδέα της αρχαιοπρεπούς ανασύστασης πλησίασε περισσότερο παρά ποτέ την ύλοποίησή της. Άπέτυχε εξαιτίας ενός συνδυασμού παραγόντων. Τό Βασίλειο ήταν πολύ μικρό και πολύ φτωχό —οικονομικά και πολιτιστικά— ώστε νά θυμίζει τό αρχαίο κλέος. Έπιπλέον ή αίσθηση του ήμιτελους ήταν καταλυτική. Οι ύπηκοοι του Όθωνα πίστευαν ότι άποτελούσαν τη μαγιά, την άφετηρία για την ανασύσταση αυτοκρατοριών στό μέγεθος της όθωμανικής, της βυζαντινής ή της του μεγάλου Αλεξάνδρου. Τό μικρό βασίλειο ήταν μικρής σημασίας ύπόθεση ώστε νά αφιερωθεί και νά επενδύσει κανείς σ' αυτήν. Πολλοί από τους Έλληνες δέν είχαν αποφασίσει στόν 19ο αιώνα αν ή πρωτεύουσα του ελληνισμού πρέπει νά βρίσκεται στην Άθήνα ή στην Κωνσταντινούπολη.

Η «Μεγάλη Ίδέα», ή αυτοκρατορική πρόθεση, δέν μπορούσε νά αναπτυχθεί μόνο μέ τίς άνταύγειες της αρχαίας δόξας. Τό βασικό μειονέκτημα της τελευταίας την έφερον σε αντίθεση μέ τίς οικονομικές προθέσεις. Δέν μπορούσε νά ενσωματώσει τόν χριστιανισμό, την Ορθοδοξία, που ήταν τό βασικό στοιχείο της ζητούμενης αυτοκρατορικής οικουμενικότητας. Στοιχείο απαραίτητο τόσο προς την κατεύθυνση της ύποκατάστασης της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και ως προς την συνένωση του εκτός συνόρων ελληνισμού, που διαρθρώνονταν διαμέσου της εκκλησίας, τών Πατριαρχείων και τών πολύμορφων διοικητικών τους θεσμών.

Η άπάντηση έπρεπε νά άναζητηθεί στόν Μεσαίωνα, στό αυτοκρατορικό αλλά και θεοκρατικό Βυζάντιο. Πλήν όμως, οι άνταύγειες της σκοτεινής αυτής Αυτοκρατορίας, δέν ταίριαζαν σε μία εθνική μυθολογία στραμμένη προς τη φιλελεύθερη αρχαιότητα και διαποτισμένη από τίς θεωρίες του δια-

φωτισμοῦ. Ἡ ἀντίθεση ἐνισχυόταν ἀπὸ τὶς πραγματικὲς κοινωνικὲς συνθήκες τοῦ νέου κράτους. Ἡ δημιουργία μιᾶς εὐρωπαϊκῶν προδιαγραφῶν, βαριᾶς διοικητικῆς μηχανῆς ἀπὸ τοὺς Βαυαροὺς, κατασκευὴ πού γινόταν στό ὄνομα τῆς προόδου, τοῦ ἐκπολιτισμοῦ καί τῆς προσέγγισης τόσο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προτύπου, ὅσο καί τῆς ἀρχαίας δόξας, συναντοῦσε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις σέ μία κοινωνία ἀπρόθυμη νά πληρώσει τό οἰκονομικό καί κοινωνικό κόστος τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν. Ἡ ἀντίδραση στηριζόταν στήν ὑπενθύμηση τῆς προσωρινῆς ὑπόστασης τοῦ κράτους. Ἡ κοινωνική δυσανεξία συναντοῦσε τόν ἀλυτρωτισμό, τὴν ἰδέα ὅτι τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἔθνους δέν μποροῦσε νά διαμορφώσει παρά μόνο ἡ ἐνταξη σ' αὐτό τῶν ὑπόδουλων ἀδελφῶν, τῶν ἀλύτρωτων: ἡ μεγέθυνσή του δηλαδή στὰ αὐτοκρατορικά ὄρια πού θά ἔλυνε αὐτόματα καί τό πρόβλημα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί τῆς ἀπόστασης ἀπὸ τὴν

Δύση. Οἱ κοινωνικὲς προθέσεις καί ἐντάσεις καί ἡ ἀντανάγκασή τους στό κτίσιμο τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας προκαλοῦσαν ἐντονὲς ἀναζητήσεις καί ρευστότητα τὴν ὁποία δέν μποροῦσε νά ἀμβλύνει ἡ ἀρχαιολατρική, στίς εὐρωπαϊκὲς τῆς προδιαγραφῆς, βαυαρικὴ πρόταση.

Ἐο προσδιορισμὸς τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας

Ἐνάμεσα ἀπὸ ἀντιθέσεις καί παρεξηγήσεις, προχώρησε ἡ ἐνταξη τοῦ μεσαιωνικοῦ μυστικιστικοῦ δεσποτισμοῦ στήν ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ Ἔθνους. Καταλύτης σέ αὐτὴ τὴν λεπτὴ ἐπιχείρηση ὑπῆρξε ἕνας Βαυαρὸς ἱστορικός, ὁ Φαλμεράνερ, πού πιθανόν ποτὲ νά μὴν κατάλαβε τὸν σημαντικὸ ρόλο πού διαδραμάτισε στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορικῆς ταυτότητας καί τὴν γέννηση τῶν ἐλληνικῶν ἐθνικῶν θρύλων. Ἡ

ένασχόλησή του με τις τρέχουσες πολιτικές περιπέτειες και τις ιδεολογικές αναζητήσεις του καιρού του, τόν όδηγησαν σε σχήματα που άμφισβητούσαν τη σύνδεση των Ελλήνων του 19ου αιώνα με τους ένδοξους Έλληνες της κλασικής αρχαιότητας.³ Για τους τότε διαμορφωτές της εθνικής ιδέας, οι απόψεις του Φαλμεράνερ αποτέλεσαν μείζονα άπειλή. Τό ελληνικό έθνος κινδύνευε να χάσει τη νομιμότητά του μαζί με την ιστορική του συνέχεια. Στίς λεπτομέρειες, τό έργο του Βαναρού ιστορικού πολεμήθηκε σχετικά εύκολα. Θέλοντας ό τελευταίος να στηρίξει με τόν πιό άπόλυτο τρόπο τη θεωρία του, παγιδεύτηκε εύκολα σε κατασκευασμένες πηγές. Η ιδέα του έξάλλου στρεφόταν προς την κατάδειξη της σλαβικής άπειλής ενάντια στό εύρωπαϊκό πνεύμα και τόν πολιτισμό και όχι στην ταπείνωση των Νεοελλήνων. Στην ουσία όμως ή αντιμετώπιση των ύποψων που ό Φαλμεράνερ προκάλεσε δέν μπορούσε να άπαντηθεί παρά μόνο μέσα άπό την επανεξέταση του Βυζαντίου, της μεσαιωνικής ιστορίας του ελληνικού χώρου. Με την έκ νέου ενεργοποίηση της εθνικής μυθολογίας δηλαδή.

Ό θεοκρατικός δεσποτισμός, που έκανε τό Βυζάντιο έχθρικό και μισητό στους έμπνευσμένους άπό τόν Διαφωτισμό ιδεολογικούς δημιουργούς της νέας Ελλάδας, έπρεπε να άποκατασταθεί, να ένταχθεί στό σχήμα της αδιάκοπης παρουσίας και συνέχειας του ελληνισμού. Η μετάπλαση των εθνικών θρύλων άπό την αρχαιολατρική φάση του Διαφωτισμού, του φιλελληνισμού και των αρχών του αιώνα, σε νέα σχήματα πιό φιλικά προς τη μεσαιωνική συνέχεια, πέρασε άπό πολλά ένδιάμεσα στάδια. Άνάμεσά τους άς σημειώσουμε τό τέλος της βαναρικής έμπνευσης μοναρχίας του Όθωνα, που έχθρονίστηκε μετά άπό έξέγερση στό 1862. Η νέα δυναστεία, δανικής προέλευσης, ήταν πιό άνοικτή σε θέματα εθνικής ιδεολογίας καθώς δέν δεσμευόταν άπό τη βαναρική αρχαιολατρία. Οι καιροί έπίσης άργά και προοδευτικά άλλαζαν και ή άφύπνιση των τοπικών εθνικισμών —των δαλκανικών, σλαβικών ιδιαίτερα— στους χώρους δραστηριότητας των Ελλήνων, έστρεψε τους τελευταίους με περισσότερη στοργή προς τό μικρό βασίλειο. Σε περίπτωση άνάγκης αυτό ήταν ένα σίγουρο καταφύγιο.

Οι θεωρητικές και ιδεολογικές διεργασίες στην ελληνική εθνική μυθολογία, έπιταχύνθηκαν για να προλάβουν τις έξελίξεις. Τό νέο γενικό σχήμα για την ιστορία και την ταυτότητα του ελληνικού Έθνους, διατυπώθηκε άπό τόν «εθνικό» ιστορικό, τόν Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο στό ίδια αυτά χρόνια. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, περιέγραφε την φυλετική, πολιτική και πολιτιστική συνέχεια του ελληνισμού άπό τόν καιρό της καθόδου των Δωριέων ως την τρέχουσα εποχή. Επρόκειτο για προσδιορισμό και ταξινόμηση όλων άνεξαιρέτως των εποχών της ελληνικής ιστορίας, για ένα εθνικό Εύαγγέλιο.⁴

Στήν κατασκευή αυτής της εθνικής βιογραφικής ιστορίας συνετέλεσαν τά μέγιστα και οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις. Πρίν τελειώσει ό 19ος αιώνας, αρχαιολόγοι όπως ό Σλήμαν, απέδειξαν ότι ή Τροία, οι Μυκήνες, ό κόσμος του Όμήρου, πραγματικά ύπήρχαν. Οι Δελφοί, ή Όλυμπία, τά αρχαία έρείπια της Άττικής ανανέωναν συνεχώς την εικόνα του αρχαίου προτύπου, τροφοδοτώντας με σχήματα τη νεοκλασική αρχιτεκτονική. Μέσα άπό τις ανακαλύψεις της αρχαιολογικής σκαπάνης τό Έθνος κέρδιζε σε αυτοπεποίθηση, στέριωνε τις ρίζες του και πιστοποιούσε την άυθεντικότητά τους. Στηριζόταν σε βάσεις στέρεες και μπορούσε με ιδιαίτερη πλέον

άνεση να δελτιώνει τά μέχρι τότε σχήματα ή να κατασκευάζει άλλα. Τά κατάλοιπα του παρελθόντος ήταν έξάλλου έντυπωσιακά άφωνα και με μεγάλη εύκολία μπορούσες να τους άποδώσεις εκείνα τά όποια ό ίδιος θά ήθελες να πεις.

Η ένσωμάτωση του Βυζαντίου στην τρισχιλιετή ιστορία του Έθνους και ό περιορισμός στό ελάχιστο της μαύρης τρύπας στην αφήγηση της ιστορίας, της βιογραφίας του ελληνισμού, ήταν τό κυρίως ζητούμενο. Η πρόθεση δέν ήταν χωρίς δυσκολίες. Τό θεοκρατικό Βυζάντιο είχε κυριολεκτικά κτισθεί στό έρείπια του αρχαίου κόσμου και θεωρούσε παγανιστικό και έχθρικό ό τι θύμιζε τόν αρχαίο πολιτισμό. Στην χιλιετή ιστορία του ύπήρχαν φυσικά σημεία που θά μπορούσαν να τό συνδέσουν με τόν ελληνισμό, ελάχιστα όμως άπό αυτά ίκανοποιούσαν άπόλυτα. Ό Κωνσταντίνος ό Μέγας μετέφερε μέν την πρωτεύουσα στην Κωνσταντινούπολη, στην κυρίως ελληνόφωνη Άνατολή, μιλούσε όμως για Ρωμαίους και Νέα Ρώμη. Ό Ιουστινιανός άρχισε να άποδέχεται την διοικητική χρήση της ελληνικής γλώσσας, έβλεπε όμως τό μέλλον στην άνάκτηση της δυτικής αυτοκρατορίας. Άπό την πολυπόσωπη ομάδα των βυζαντινών Αυτοκρατόρων, ελάχιστοι μπορούσαν να άποτελέσουν σύγχρονα εθνικά πρότυπα ή πρότυπα όποιασδήποτε μορφής. Η περιήγηση στίς ιστορικές μνήμες της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας δυσκόλευε τό έργο εκείνων που έπιθυμούσαν την εθνική της άποκατάσταση.

Ός ιδανικό για τη συμφιλίωση της μεσαιωνικής ιστορίας με τόν νεότερο ελληνισμό γεγονός, υιοθετήθηκε τό δραματικό τέλος της Αυτοκρατορίας: ή άλωση της Κωνσταντινούπολης άπό τόν Μωάμεθ τόν Πορθητή και τους Όθωμανούς στό 1453. Ό συμβολισμός της Πόλης ως προπυργίου της Αυτοκρατορίας, της χριστιανικής πίστης, του πολιτισμού και, κατά δούληση του Έθνους, έμπειρείε πολλά, χρήσιμα για τόν ελληνικό 19ο αιώνα, στοιχεία. Η επανάσταση του 1821 μπορούσε εύκολα να θεωρηθεί ως άναίρεση της πτώσης του 1453 και να πιστοποιηθεί έτσι ή έκταση των δικαιωμάτων του ελληνισμού, όσων ή άνεξαρτησία του 1830 παρέλειψε να άποκαταστήσει. Τό γεγονός άνήκε έξάλλου στόν 15ο αιώνα, όταν ή Άναγέννηση είχε κάνει έπαρκή δήματα ώστε ή έννοια Έλληνας να μίν θεωρείται πλέον άντιχριστιανική και τό κύρος του αρχαίου κόσμου να μίν βρίσκεται στίς χαμηλές βαθμίδες των άξιών του κόσμου.

Η άποκατάσταση, σε εθνικά ιστοριογραφικά πλαίσια, του θρύλου της Πόλης όφείλεται μάλλον στόν ιστορικό Ζαμπέλιο. Ό τελευταίος Αυτοκράτορας μεταπλάστηκε σε Έλληνα ήγεμόνα και όλοι οι παλαιοί μύθοι, γύρω άπό την Άλωση άνασύρθηκαν άπό τό ήμίφως της παράδοσης για να γίνουν έπίσημες άψίδες στό μωσαϊκό του Έθνους. Άργότερα, νέες τελετουργίες, τό έτήσιο μνημόσυνο για τόν ήρωικό βασίλη, προτέθηκαν στό εθνικό έορτολόγιο και έπισημοποίησαν τη συγγένεια του νέου ελληνισμού με τόν τελευταίο μεσαιωνικό του ήγεμόνα.

Η άνάδειξη της Άλωσης περιόρισε αλλά και ένίσχυσε την αίσθηση της άναστολής, της διακοπής της εθνικής ιστορίας. Τό δραματικό γεγονός έστειλε τό Έθνος στό Τάρταρο, για τετρακόσια χρόνια τό περιόρισε σε μαγική κατάσταση ληθάργου, τό έστειλε σε ιερή δοκιμασία. Όπου ή ιστορία ήταν άποισα, τόσο όσο και ή ζωή στην κόλαση. Η συμφωρά του 1453 ολοκλήρωνε τη συνέχεια της εθνικής ιστορίας άπό την προϊστορία ως την τουρκική κατάκτηση. Περιορίζε τό κενό στόν άπαραίτητο για την άνάδειξη της τρέχουσας άδικίας χώρο.

Ἡ πλήρης ἀποκατάσταση τῶν πραγμάτων, ἔπρεπε νά εἶναι ἡ κατάλυση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἀναίρεση τοῦ 1453, ἡ ἀνόρθωση τοῦ γένους στήν ἱστορική του διάσταση. Ἡ συντήρηση τοῦ σχήματος τῆς ἐκτός ἱστορίας σκλαβιάς, στήριξε καί δικαίως τά αἰτήματα τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἀπό τό ἐνδιάμεσο αὐτό σκοτάδι ξεπηδοῦσαν μόνο θρηνοί καί οἰμωγές, ἐνῶ περιορισμένα δείγματα τοῦ ἐλεύθερου γένους τῶν Ἑλλήνων, κρατοῦσαν στά ἀνυπότακτα βουνά τήν ἀναγκαία καθαρότητα τοῦ ἐθνικοῦ αἵματος καί φρονήματος. Τά ἀπαραίτητα δηλαδή γιά νά υπάρξει ἐκ νέου ἱστορία τῶν Ἑλλήνων στή μετά τό 1821 ἐποχή.

Ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη τῆς παλαιᾶς δόξας, τή Βυζαντινή βασιλεύουσα, ἔμεινε, στόν 19ο αἰώνα, τό μεγαλοπρεπές, ὅσο καί ταπεινωμένο σύμβολο: ὁ παλαιός ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας, κόσμημα καί σύμβολο τῆς Πόλης ἀπό τόν 6ο αἰώνα, πού, στόν καιρό τῶν Σουλτάνων, εἶχε μετατραπῆ σέ τζαμί. Ἡ εἰκόνα τοῦ λαμπροῦ οἰκοδομήματος, περιστοιχισμένου μέ τά σύμβολα τῆς κυρίαρχης πίστεως, κυκλοφοροῦσε ἐντονα ἀνάμεσα στούς Ἕλληνας τοῦ 19ου αἰώνα, στό ἐσωτερικό καί στό ἐξωτερικό τῆς μικρῆς τούς χώρας. Ὑπενθύμιζε τό ἡμιτελές τῆς ἀνεξαρτησίας, τό αἶτημα γιά ὀλοκλήρωση, τό πνεῦμα τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα, βρῆκε ἐκεῖ τό πῶς ἐκφραστικό καί περιεκτικό τῆς σύμβολο καί μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ Ἄλωση, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος καί δι' αὐτῶν ἡ πάλα ποτέ ὑποπτη μεσαιωνική ἱστορία τοῦ Ἔθνους, εἰσηλθαν, ἀπό τήν μεγάλη Πύλη, στό Πάνθεο τῶν ἐθνικῶν θρύλων.

Ἡ πορεία τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς μέσα στήν ἱστορία ἔγινε, διαμέσου τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰώνα, μιά «τρισεχιά ἱστορία». Τό ταξίδι τῶν Ἑλλήνων στόν χρόνο ταξινομήθηκε μέ ἀκριβεία ὑποτάσσοντας ὅλες τίς ἐπιμέρους ἐκδοχές, ὅλους τοῦς ἐπιμέρους ἐθνικούς θρύλους, σ' ἓνα ἐνιαῖο σῶμα, ἓνα «corpus» περίπου διογραφικό, προσωπικό, τοῦ «Ἑλληνα». Στή λέξη αὐτή συνοψίστηκε ἡ ἐθνική ταυτότητα, τά ἐθνικά χαρακτηριστικά καί ἡ ἱστορία, σέ ἓνα, ἀξεδιάλυτο σύνολο. Τά πλέον ἀπόμακρα μεταξύ τούς στοιχεῖα ἀπέκτησαν, μέσα ἀπό αὐτό τό σχῆμα, διαχρονική συγγένεια. Ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων στήν Τροία καί ἡ περιπετειώδης ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεᾶ, συσχετίστηκαν μέ τή σύγχρονη τάση τῆς μετανάστευσης καί τήν ἀνάδειξη ὁμογενειακῶν κέντρων σέ μακρυνές, ὡς πρός τό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδας περιοχές. Ἐπρόκειτο, ἀπό κοινού, γιά τήν ἔφεση τῶν Ἑλλήνων πρός τήν περιπέτεια, τή ναυτική ἰδίως περιπέτεια.

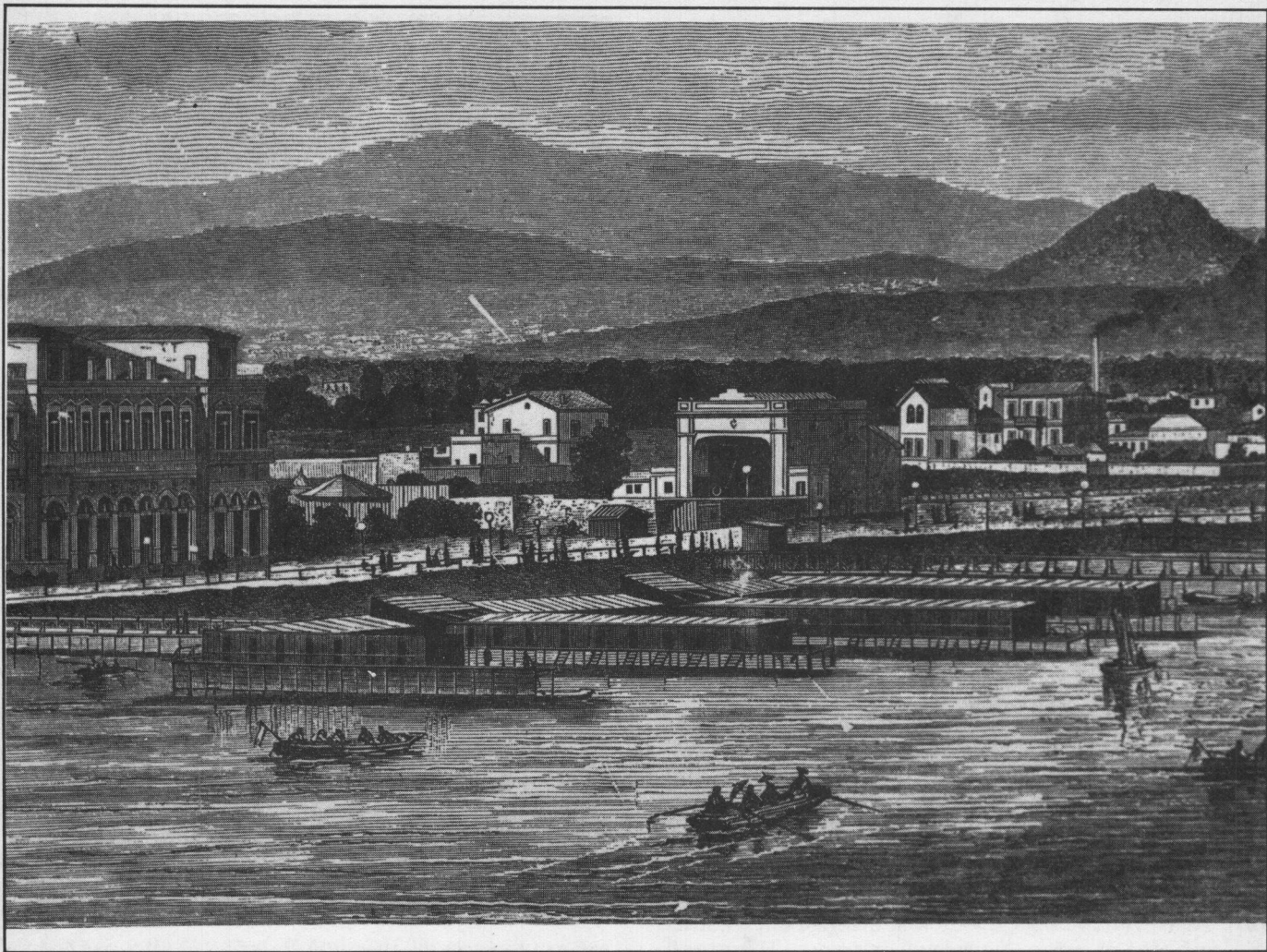
Σέ ὀλόκληρο τόν 19ο αἰώνα, ἡ ἑλληνική ἐθνική ἰδεολογία καί τό νεοσύστατο ἑλληνικό κράτος, βρέθηκαν μπροστά σέ ἔντονα πρακτικά καί θεωρητικά προβλήματα. Δέν ἐπρόκειτο μόνο γιά τήν παγίωση μιᾶς ἐθνικῆς ἱστορίας καί μιᾶς καθαρῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Οἱ προσπάθειες γιά τόν προσδιορισμό τῶν παραπάνω συνδέονταν μέ τό αἶτημα γιά ὀλοκλήρωση, γιά μετατροπή τῶν δεδομένων τῆς τρέχουσας ἱστορίας. Ἀρχικά τό ἑλληνικό κράτος ἔπρεπε νά δημιουργηθεῖ, κερδίζοντας τήν ἀνεξαρτησία του ἐναντία στήν ἐκτός χρόνου Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία. Στήν ὑπόλοιπη διάρκεια τοῦ αἰώνα, τό ζητούμενο ἦταν ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἡ γεωγραφική ἐξάπλωση τῆς Ἑλλάδας σέ χώρους ὅπου ὑπῆρχαν ἀλύτρωτοι ἀδελφοί ἢ ἀπλῶς, σέ χώρους πού ἡ ἱστορία φαινόταν νά τοῦ κληροδοτεῖ. Οἱ τριβές ἀνάμεσα στήν πραγματική ἱστορία, στήν ταπεινή ὑπόσταση τῆς ἑλληνικῆς κρατικῆς ὄντοτητας καί

στή φανταστική σύλληψη τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἦταν, κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες, ἔντονες.

Οἱ διαστάσεις τῆς διεκδικούμενης ἀπό τό νεοσύστατο ἐθνικό κράτος κληρονομιάς, μεγάλωναν τήν ἔνταση. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας βρισκόνταν, στόν 19ο αἰώνα, στίς ρίζες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Δύση, τά δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, τά ὁποῖα ἐνέπνευσαν καί παρακίνησαν τοῦς Ἕλληνας στίς ἐθνικές τους διεκδικήσεις, ἀντιμετώπιζε τόν κλασικό πολιτισμό ὡς μιά ἰδανική στιγμή τῆς ἀνθρωπότητας, ὡς ἓνα συνεχές, διαχρονικό σχολεῖο. Οἱ γεωγραφικά καί γλωσσικά συνδεμένοι μέ τό ἀρχαῖο πρότυπο Νεοέλληνες, γίνονταν ἔτσι ἀντιζείμενο σύγκρισης, αὐστηρῆς σύγκρισης μέ τόν ἰδανικό — καί σέ πολλά τεχνικό, κατασκευασμένο — κόσμο τῶν θεωρούμενων προγόνων τους. Στόν 19ο αἰώνα ἦταν κοινή πεποίθηση ὅτι τά χαρακτηριστικά τῶν φυλῶν παραμένουν ἀναλλοίωτα καί, κατά συνέπεια, οἱ Νεοέλληνες θά ἔπρεπε νά ἀποδείξουν διά τῶν σύγχρονων ἐπιτευγμάτων τήν αὐθεντικότητα τῆς συγγενείας τους μέ τοῦς ἀρχαίους. Ἐπρόκειτο γιά βάρος πού δύσκολα μποροῦν νά τό ἀντέξουν οἱ λαοί καί οἱ μηχανισμοί κατασκευῆς τῶν ἐθνικῶν τους μύθων.

Ἐπιπλέον, στήν τρίτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα, ὅταν προέκυψε ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα, ἡ ἀνατολική Μεσόγειος, τά Βαλκάνια, βρισκόνταν ἀκόμα στήν ἐποχή τῶν Αὐτοκρατοριῶν, τῶν μεγάλων ὑπερεθνικῶν κρατικῶν συνόλων πού στέριωναν

πάνω σέ θρησκευτικές σχέσεις και σέ φεουδαρχικού τύπου πλέγματα. Τό αυτοκρατορικό πρότυπο, στήν πρακτική λειτουργία του οποίου οί Έλληνες είχαν έντρυφήσει, παρακινούσε τήν εθνική φαντασίωση στήν ανάζητηση του μέγιστου, προκαλούσε τήν ιδέα τής κυριαρχικής δύναμης, εκείνης πού στό όνομα τής όποιας πολιτιστικής, θρησκευτικής, κοινωνικής άνωτερότητας, έπιζητούσε τό δικαίωμα κυριαρχίας επί των γύρω φυλών και ανθρώπων. Η Έλλάδα πού άποσπάστηκε από μιά αυτοκρατορική έξουσία δέν μπορούσε νά δικαιωθεί άν τό μέγεθος της, ή λάμψη και ή δόξα της δέν γίνονταν αντίστοιχες των του έχθρου της. Ο μύθος έσπευδε νά καλύψει τά κενά πού ή σύγκριση αποκάλυπτε και πού ή ταπεινή πραγματικότητα προκαλούσε.

Από τά ευρωπαϊκά κράτη πού ο 19ος αιώνας δημιούργησε, ή Έλλάδα ήταν ίσως αυτό πού στηρίχθηκε περισσότερο στή φαντασία του. Οί αρχαίοι αιώνες, γεμάτοι δόξα και ύποσχέσεις σημάδεψαν τόν πρώτο αιώνα ζωής του νεοσύστατου κράτους. Ένα είδος φαντάσματος καταδίωκε τούς Νεοέλληνες και όριζε τίς εθνικές τους συμπεριφορές, τήν ιδεολογία και τήν αυτών γνώσια τους. Μόνο στίς αρχές του 20ου αιώνα, με τίς με-

γάλες άναταραχές πού έφερε ή δεκαετία του 1912-1922, μεταβλήθηκαν οί όροι, συμβιβάστηκε τό νεοελληνικό κράτος με τά όρια και τήν πραγματική του ύπόσταση. Η εθνική μυθολογία παρέμεινε ισχυρή, ένοποιητική, τροφοδότησε και τροφοδοτεί τήν περι έθνους ιδεολογία και τή διδαχή στίς σχολικές αίθουσες. Τό μεγάλο όμως φάντασμα του παρελθόντος έλάχιστα πλέον σύνδρομα προκαλεί στούς πολίτες τής σύγχρονης Έλλάδας. Σέ σύγκριση με τόν 19ο αιώνα φυσικά.

2. Ένδιαφέρων ο σχετικός προβληματισμός του Νίκου Θεοτοκά στο, «Παράδοση και νεοτερικότητα: Σχόλια για τό "Εικοσιένα"». Περιοδικό τά Ιστορικά, τόμ. 17, Δεκέμβριος 1992, σ. 345-370.

3. Σκοπετέα Έλλη, Φαλμεράνερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέου, Αθήνα 1997. Επίσης σημαντικές ιδέες στο Σκοπετέα Έλλη, «Τό Πρότυπο Βασίλειο» και «Η Μεγάλη Ίδέα: όγεις του έθνικού προδλήματος στήν Έλλάδα (1830-1880)». Θεσσαλονίκη, 1984.

4. Δημαράς, Κ.Θ., Κωνσταντίνος Παπαροηγόπουλος, Αθήνα, 1986.

200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ:

Μαθητεία στο έργο του ή έπετειακή ρητορεία;

του Γιώργου Κ. Μύαρη

«Κάθε νουνεχής φιλόπατρις λυπείται βλέποντας τούς δυστύχεις απογόνους τών ευκλεεστάτων Ἀριστοτέλους καί Πλάτωνος, ἤ πάντη γεγυμνωμένους ἀπό τήν ιδέαν τῆς φιλοσοφίας, ἤ ἀφ' οὐ ἐγήρασαν ἐπικεκρυφότες εἰς μόνα τά σπάνια τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου διδλία, νά ἐκαρποφορήθησαν πολλά ὀλίγον, ἤ παντελῶς». («Φυσικῆς Ἀπάνθισμα», Πρὸς τούς ἀναγνώστας).

Τὸν Ἰούνιο τοῦ τρέχοντος ἔτους συμπληρώνονται διακόσια χρόνια ἀπὸ τὸν ἠρωϊκὸ θάνατο τῶν μαρτύρων τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς βαλκανικῆς ἐλευθερίας Ρήγα Βελεστινλή, Εὐστράτιου Ἀργέντη, Ἀντωνίου Κορωνιοῦ, Ἰωάννη Καρατζά, Δημήτριου Νικολοῦδη, Θεοχάρη Γ. Τουρούντζια, Ἰωάννη καί Παναγιώτη Ἐμμανουήλ (13/24 Ἰουνίου 1798). Ἡ ἐπαναστατικὴ τους κίνηση προδόθηκε καί αὐτοὶ ἔπεσαν θύματα τοῦ τρομοκρατικοῦ ὀθωμανικοῦ καθεστώτος καί τοῦ ἀντιδημοκρατικοῦ «φωτισμένου δεσπότη» τῆς Αὐστροουγγαρίας.

Εἶναι ἀφορμὴ γιὰ μιὰ ἐπιπλέον ἐπετειακὴ ἰδεολογικὴ συνάντηση μὲ τὸ θρόλο τοῦ Ρήγα ἢ γιὰ ἐμβάθυνση τῆς ἔρευνας καί βελτίωση τῆς κριτικῆς ἀποτίμησής τοῦ ἔργου του; Τὸ ἐρώτημα καθίσταται νόμιμο, ἂν σκεφτεῖ καθένας ὅτι ἡ ἐπέτειος παραμένει σημαντικὸς ἀγωγός — ἂν καί ἐλλιπέστατος — πρόσληψης τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί τεκμηριώσεων ἀπὸ μεγάλο μέρος τῶν πολιτῶν. Βεβαίως, στό παρόν σημείωμα δέν ἐπιδιώκεται ἡ συστηματικὴ διερεύνηση τῆς τυπολογίας τῶν «ἱστορικῶν» ἐπειτειῶν καί τῶν — συνήθως — ἀνιστόρητων «ἐορτασμῶν». Εἶναι ὁμως γνωστὸ ὅτι, ὑπὸ τὴν πίεση τῶσων προγενέστερων ἀρνητικῶν ἐμπειριῶν διαμορφώνεται στοὺς προβληματιζόμενους πολίτες μιὰ ἐπιφυλακτικὴ στάση ἀναμονῆς πού ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο καί τίς διαδικασίες τῶν ἐπειτειακῶν ἐκδηλώσεων.

Διακατέχονται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ὅτι θά ὑπάρξουν οἱ κατάλ-

ηλες πρωτοβουλίες πού θά κάνουν ἐφικτὴ τὴν ἀντιζημιωτικὴ προσέγγιση τοῦ λογοτεχνικοῦ, ἐπιστημονικοῦ, πολιτικοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ὅπως καί ὅτι πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θά κινηθοῦν οἱ ἐπαναξιολογήσεις ἢ οἱ ἀναζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητά του. Ἀνησχοῦν καί γιὰ τὴ θλιβερὴ ἐμπορευματοποίηση κοινωνικῶν καί ἐθνικῶν ἀγόνων, ιδεῶν, συμβόλων, ἐπετειῶν — γνώρισμα τοῦ «πολιτισμοῦ» κόσμου μας. Ἰδιαίτερα ἐπικαιρο, ὅπως τὰ πρόσφατα συμβάντα εἰδείξαν ὅσον ἀφορᾷ στὰ τριαντάχρονα ἀπὸ τὸ θάνατο ἐνὸς νεότερου «ἀγίου τῶν φτωχῶν καί καταπιεσμένων», τοῦ Ἐρνέστο Τσέ Γκεδάρρα. Δικαιολογημένη, λοιπόν, ἡ διάθεση ἐροήγησης καί ἀντίθεσης στὶς ἀναμενόμενες ἀπόπειρες ἐπιλεκτικοῦ «ἐορτασμοῦ», μεθερμηνειῶν, ἀποσιωπήσεων καί ἀσφραγιστῶν «οἰκειοποιήσεων». Ἡ ἔυρῳπή καί ἡ σύνολη ἀνθρωπότητα οἴωνον τίς σκοταδιστικῶν προελεύσεων καί χρήσεων ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῶν ἀποτιμήσεων πάνω σέ γεγονότα καθοριστικῆς ἱστορικῆς σημασίας, ὅπως ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (1989: 200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐναρξή της), ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1995: 50 χρόνια ἀπὸ τὴ λήξη του) ἢ ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση (1997: 80 χρόνια ἀπὸ τὴν πραγματοποιήσῃ της).

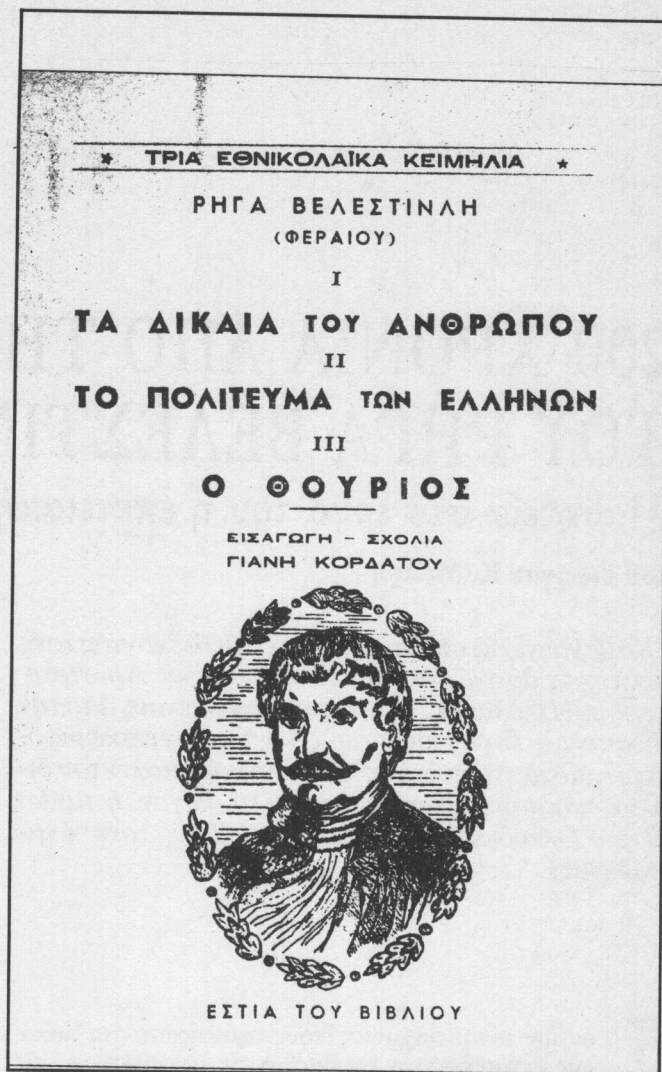
Ἀναμφιδόλως, εἶναι θετικὸ τὸ ὅτι κυρίως κοινωνικοὶ καί ἐπιστημονικοὶ φορεῖς ἔχουν ἀναλάβει ἐπετειακὲς καλλιτεχνικὲς ἢ ἐπιστημονικὲς συναντήσεις καί ἐκδηλώσεις. Ἐτσι, τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπετείου ὡς ἓνα βαθμὸ τείνει νά ἀποκτήσει τὴν

απαραίτητη πολυμορφία στην προσέλαση του πολύπλευρου έργου του Ρήγα, ελαχιστοποιώντας τη διαδρωτική ρητορεία, που έντοπίζεται και στους μη κυβερνητικούς φορείς. Συγχρόως, ενισχύεται η δυνατότητα να συζητηθούν τα νεότερα πορίσματα των σχετικών έρευνών - πράγμα που ήδη άρχισε σέ επιστημονικές συναντήσεις του 1997 για τον Ρήγα Βελεστινλή. Επιπλέον, ο πλουραλισμός στην όπτική και τη μέθοδο των έρευνητών επιτρέπει να υπάρξει η αναγκαία ισοτιμία των απόψεων στον επιστημονικό διάλογο.

Αλλά δεν είναι ήσσονος σημασίας ούτε και άκαιρο τό αίτημα για την εκ νέου μελέτη του ίδιου του έργου που παρήγαγε ο Ρήγας. Οι έκδοτικές προσπάθειες του Λεονάρδου Βρανούση (ιδίως τα «Απαντα» του 1968-1969), οι νεότερες εκδόσεις και επανεκδόσεις (από την Επιστημονική Έταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα και άλλους») υποδοθηούν τη δημιουργική έπαφή με τό ρηξικέλευθο στοχασμό του Ρήγα. Αυτή ή διαδικασία διασφαλίζει, επίσης, την όρθη κριτική ανάλυση των αντινομιών που ένυπάρχουν στίς έπεξεργασίες του Ρήγα για τη διευθέτηση του εθνικού προβλήματος των βαλκανικών έθνοτήτων. Θέτει, εξάλλου, αρκετά εμπόδια στην κακοποίηση των μηνυμάτων του έργου του από τούς κάθε φορά «γνήσιους» έρμηνευτές ή έκφραστές του Ρήγα. Ωστόσο, ή θαύτερη γνώση του έργου ή και ή έκλαϊκευσή του δεν άρκει. Οι συγκυρίες και οι κοινωνικές διεργασίες στά τέλη του εικοστού αιώνα έννοούν την κατασκευή από κατεστημένες δυνάμεις τής έλληνικής κοινωνίας του «έθνικώς άποδεκτού» Ρήγα σέ βάρος των ριζοσπαστικών κοινωνικών και πολιτικών ύποθηκών του. Η άνυπαρξία ή άδυναμία των πρωτοποριακών κοινωνικών συλλογιστήτων για να υπερασπιστούν αυτές τίσ θέσεις, παρέχει τήν ένκαιρία για άκρωτηριασμό του έργου του Ρήγα και περιφορά του σέ έπετειακές τράπεζες και συμποσιακές πολιτικές σκοπιμότητες.

Στίς προαναφερόμενες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις δεν είναι άρεστή ή ένότητα έπαναστατικής θεωρίας και πράξης στό πολιτικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Απέχθεια, επίσης, τούς προκαλούν οι πηγές των έμπνεύσεών του, δηλαδή οι γαλλικές έπαναστατικές θέσεις των Ίακωβίνων, ό έλληνικός Διαφωτισμός και ό δημοκρατικός πατριωτισμός, τά άρχαιοελληνικά πολιτικά ιδεώδη. Από τή μεριά τους οι έθνικιστικές δυνάμεις των άλλων βαλκανικών κοινωνιών άρνούνται ένφανώς τίσ σύγχρονες προτάσεις για τήν ειρηνική συνύπαρξη των βαλκανικών λαών. Απορρίπτουν τήν παράδοση τής βαλκανικής δημοκρατικής συνεννόησης, αλλά και μία από τίσ βασικές πηγές αυτής τής παράδοσης: τήν «Έλληνική Δημοκρατία» που είσηγήθηκε ό Ρήγας.

Τό κοινωνικό και πολιτικό μόρφωμα τής «Έλληνικής Δημοκρατίας» — μιās πολυεθνικής δημοκρατίας με πολιτική ήγεμονία των Έλλήνων σέ συμφωνία με τά δεδομένα τής εποχής — στηρίζεται στή θεσμοθέτηση των δικαιωμάτων του άνθρώπου, στήν ισότιμη δημοκρατική συνύπαρξη όλων των πολιτών, των διαφορετικών λαών και πολιτισμών στά όρια τής όθωμανικής άυτοκρατορίας, άπαλλαγμένων όμως από τήν τυραννία των σουλτάνων. Αυτές οι άρχές στή ριζοσπαστική έκδοχή τους έρμηνεύουν τή συνταγματική πρόνοια και κατοχύρωση προωθημένων κοινωνικών δικαιωμάτων προς τήν κατεύθυνση τής κοινωνικής ισότητας — παραγραφή χρεών, άναγνώριση δικαιώματος εργασίας και ύποχρεωτικής εκπαίδευσης των δύο φύλων. Επίσης, συνδυάζονται με τήν παραχώρηση έθνικών δικαιωμάτων, με τήν περιορισμένη παρουσία τής

στρατιωτικής ιεραρχίας και τήν άπουσία τής εκκλησιαστικής τό διαχωρισμό εκκλησίας-κράτους.¹

Ο «άυτοκράτωρ-λαός», που τόν συγκροτούν «όλοι οι κάτοικοι, Έλληνες, Βούλγαροι, Άλβανοί, Βλάχοι, Αρμένιδες, Τούρκοι και κάθε άλλο είδος γενεάς», γίνεται ή έκφραση τής ρήξης με τό καθεστώς τής όθωμανικής τυραννίας, αλλά και με τούς έκπροσώπους του κοινωνικού κατεστημένου των ύποδούλων,² για τήν κατάκτηση τής έλευθερίας, τής ισότητας και τής εύτυχίας. Στήν «έθνικήν παράστησιν» (τήν Έθνοσυνέλευση) αντιπροσωπεύει «όλον τό Έθνος τό πλήθος του λαού, τό όποϊον είναι ως θεμέλιον τής έθνικής παραστήσεως, και όχι μόνον οι πλούσιοι και οι κοτζιαμπάσηδες» (Σύνταγμα άρθ. 21).

Όπως είναι γνωστό, οι κοινωνικές και πολιτικές ιδέες του Διαφωτισμού μαζί και οι φορείς του υπέστησαν συστηματικές διώξεις από τούς έκπροσώπους τής συμβατικής παιδείας και ιδεολογίας στους κόλπους του ύπόδουλου έλληνισμού. Παρόλα αυτά συνέβαλαν στή διαμόρφωση τής άπελευθερωτικής κίνησης του 1821. Ένέπνευσαν τούς πρωταγωνιστές τής έλληνι-

κής άπελευθέρωσης. Στη συνέχεια, όμως, στο κοινωνικό και πολιτικό στερέωμα κυριάρχησε ό άλυτρωτικός έθνικισμός με τά παράγωγα στερεότυπα. Άπ' αυτά διαμορφώθηκε και ένας περιοριστικός τρόπος ύποδοξης τής σκέψης του Ρήγα στίς στερεές πραγματικότητες του έλληνικού κράτους, χωρίς τίς φιλελεύθερες και δημοκρατικές έπεξεργασίες του. Η έθνικιστική ιδεολογία και ή ιδεολογική χρήση τής ιστορίας — άλλη αρχαιότητα τών ανταγωνιστικών κοινωνιών — παρήγαγαν ένα άκόμη κακοπάθημα τής ιστορικής διάστασης τών φαινομένων, τών ιδεών, τών προσώπων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα άποτελούν οι ιδεολογικές χρήσεις του έργου του Άδαμάντιου Κοραή και του κοραϊσμού στόν 19ο και ιδίως στόν 20ό αιώνα.¹ Άπό αυτές προέκυψε ή αναπαραγωγή σχεδόν ως τίς μέρες μας, μέσω τής σχολικής παιδείας ή και μελετών «έπιστημονικών», μιιάς πλανερής εικόνας γιά τόν γέροντα σοφό πού δήθεν άποκοιμήμένος άπό τή ζωή άδιαφορούσε γιά τόν χειμαζόμενο έλληνισμό ή τόν άπασχολούσε μόνο ή παιδεία.

Αντιθέτως, ή έρευνα έχει άποδείξει τή συνεχή συνδρομή του Κοραή στήν πολιτισμική πρόοδο και τήν άπελευθέρωση τών Έλλήνων. Επίσης, είναι διαπιστωμένη ή προβολή θέσεων ιδίως τής φιλελεύθερης δημοκρατίας μέσα άπό τήν άξιοποίηση τών έμπειριών τής γαλλικής και άμερικανικής πολιτικής ζωής. Έντούτοις, όρισμένοι άπλουστευμένα φτάνουν νά αντιπαραθέτουν στόν Κοραή τόν Ρήγα Βελεστινλή: ό πρόμαχος τής ανατολικής παράδοσης εναντίον του «γραικοφράγκου» Κοραή! Άλλά ό πρώτος Έλληνας στοχαστής πού ύπερασπίζεται τόν Ρήγα και τό έπαναστατικό του έργο είναι ό Κοραής, καταγγέλοντας τήν κατεστημένη δουλοπρέπεια τής «Πατριαρχικής Διδασκαλίας» και τήν καταδικαστική γιά τόν Ρήγα έγκύκλιο του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' (Δεκ. 1797 ή 1798). Τήν ίδια στάση τηρεί στο «Υπόμνημα περί τής παρούσης καταστάσεως τής Ελλάδος» (Παρίσι 1803). Όμως ή ιδεολογική αντιπαράθεση και χρήση του Ρήγα δέν δίνει σημασία στο ότι ή «Νέα Πολιτική Διοίκησης» — άγνωστη στο έπιστημονικό και άναγνωστικό κοινό ως τό 1871 — είναι σύνθεση πού στηρίζεται ή μεταγράφει στο μεγαλύτερο μέρος της τό ριζοσπαστικό σύνταγμα τών Ιακωβίνων (1793) και αύτου του Διευθυντηρίου (1795). Παραγνωρίζονται, επίσης, τά τυπικά δείγματα τών επιδράσεων και τών επιδόσεων του γαλλικού κυρίως Διαφωτισμού πού ενσωματώνει ό Ρήγας και στα ύπόλοιπα έργα του. Τό «Φυσικής Άπάνθισμα» (1790) περιέχει σε μεγάλο μέρος ιδέες και άποσπάσματα τής καινοτόμου Encyclopedie με τίς έπιστημονικές ιδέες τών Ντιντερό, Ντ' Άλαμπέρ, Ρουσό και άλλων έπιστημόνων, φιλοσόφων.⁴

Τό θρύλο προσεταιρίστηκε άποκλειστικά και όχι τό έργο του Ρήγα ή κυρίαρχη ιδεολογία του 19ου αιώνα και τόν συνέδεσε έτεροχρονισμένα με τή «Μεγάλη Ίδέα», τό ιδεολόγημα του άλυτρωτικού έθνικισμού του 1844 και όχι του 1797. Έτσι, έρμήνευσε ως δήθεν πολιτειακό μοντέλο τής πρότασης του Ρήγα τήν αναβίωση τής βυζαντινής αυτοκρατορίας. Συνάμα ένισχύθηκε ό κυρίαρχος συντηρητικός ιδεολογικός μηχανισμός στή συνεχή αντιπαλότητα προς τά δημοκρατικά, αντιβασιλικά, σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά ρεύματα σκέψης πού ως τά πρόσφατα χρόνια θεωρούσαν προέκταση φυσιολογική του όράματος του Ρήγα τή Βαλκανική Όμοσπονδία. Και σήμερα επανέρχεται ή ιδεολογική χρήση του έργου και τών όραματισμών του Ρήγα Βελεστινλή έν μέσω θρησκευτικών, έθνικιστικών φονταμενταλισμών πού στα Βαλκάνια συνόδευσαν κυ-

ρίως τά άδιέξοδα του κρατικού σοσιαλισμού και τήν άποσύνθεση ενός όμοσπονδιακού κοινωνικού πειράματος, τής Γιουγκοσλαβίας, πού άπείχε πολύ άπό τίς ιδέες του Ρήγα. Σε όσορος τών πανβαλκανικών δημοκρατικών στοχεύσεων του Ρήγα προβλήθηκε στα 1993 έπιλεκτικά ή ύποστήριξη στους Σέρβους τής Βοσνίας και στόν Κάρατζιτς με τό σύνθημα «Έλληνες και Σέρβοι στα δήματα του Ρήγα», ενώ συνεχίζόταν ό άδειμαζόμενος πόλεμος.

Η σχέση κυρίαρχης ιδεολογίας και έπαναστατικού στοχασμού του Ρήγα, όπως σε άδρές γραμμές σκιαγραφήθηκε προηγουμένως είναι δεδαρμένη άπό κακοποιήσεις και παραμορφωτικές αναπαραστάσεις. Καθίσταται πιθανόν όρισμένες γνωσιολογικές, παιδαγωγικές και πολιτικές θέσεις του Ρήγα, χαρακτηριστικές γιά τό σύνολο του έργου του, νά «λησμονηθούν» ή νά άποστεωθούν στήν έκτύλιξη του «εορτασμού» γιά τά διακόσια χρόνια άπό τή θυσία του έθνικού και κοινωνικού επαναστάτη στοχαστή. Ένδεχομένως ό βαλκανικός ριζοσπαστισμός του 18ου και του 19ου αιώνα, πού είχε ως πρωτοπόρο τμήμα του τίς ελληνικές άστικές δυνάμεις, νά θεωρηθεί άσημαντος ή ότι δέν συνάδει με τήν εικόνα του «έθνικού ήρωα» Ρήγα. Όταν κύκλοι του κοινωνικού κατεστημένου επιδιώκουν με κάποια συνθήματα άποσπασμένα άπό τό έργο και του Ρήγα νά ένισχύσουν τήν άσύδοτη διείσδυση του ελληνικού καπιταλισμού στίς βαλκανικές χώρες, τότε ιδέες όπως οι «Έλευθερία-Ίσοτιμία-Άδελφότης» θεωρούνται επικίνδυνες

1. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Άθήνα 1996 (α' έκδοση στήν άγγλική 1978), σ. 321-324.
2. Pan. Noutsos, «De la "Nation" Au "Peuple": Rigas Feraios et Coray», «Epsilon» (Univ. of Copenhagen), No 2, 1988, σ. 23-30, ιδίως 23-24.
3. Φίλιππου Ήλιου, *Ίδεολογικές χρήσεις του κοραϊσμού στόν 20ό αιώνα*, Πολίτης, Άθήνα 1989.
4. Δημ. Άπ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή "Φυσικής Άπάνθισμα" και γαλλική Encyclopedie», Ανάπτυπο άπο τό πρακτικό του Β' Συνεδρίου Ρήγα (1992), Άθήνα 1994.
5. Παράβαλε όσα ενδιαφέροντα αναλύονται στο άφιέρωμα «Ρήγας Βελεστινλής: 200 χρόνια μετά τό θάνατό του», «Άντί», τχ. 652, 16 Ίαν. 1998, ιδίως άπό τους Φ. Ήλιου, Β. Παναγιωτόπουλο, Π. Κιτρομηλίδη. Τό άφιέρωμα πληροφορηθήκαμε όταν πια είχε ολοκληρωθεί ή έπεξεργασία του κειμένου.

Ο ΣΠΙΝΟΖΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ

της Βασιλικής Γρηγοροπούλου

Τό ερώτημα αν μπορούμε και σήμερα να συνομιλήσουμε με τον Σπινόζα έχει αρκετές πλευρές. Μία από αυτές θέτει το καθήκον να εμφανιστούν οι δυνατότητες που υπάρχουν στο σύστημα σκέψης του φιλοσόφου χάραχτας οι οποίες αυτοεξελίσσεται. Μία άλλη αφορά τον σταθερό αναγνώστη και τον μελετητή του: γιατί η ένασχόληση ειδικά με αυτόν; Πρόκειται για ένα ερώτημα του οποίου η απάντηση προϋποθέτει ένα σημαντικό βαθμό αυτογνωσίας. Η ειλικρίνεια επιβάλλει να αναγνωρίσουμε ότι πρόκειται για ιδιαίτερες απαιτητικά και ίσως φιλόδοξα ερωτήματα. Σε πολύ γενικές γραμμές μπορεί να λεχθεί ότι η σκέψη του Σπινόζα και τροφodότησε αλλά και τροφodότηθηκε από τα κυριότερα ρεύματα σκέψης από τα τέλη περίπου του 17ου αιώνα μέχρι τον 20ό, σε τέτοιο βαθμό ώστε να χρειάζεται διευκρίνιση για ποιόν Σπινόζα γίνεται λόγος. Πάντως το σύστημα της σκέψης του, παραδόξως επίκαιρο σε μία εποχή που η ιδέα ενός συστήματος προκαλεί τουλάχιστον τή δυσπιστία, έχει ορισμένες σταθερές οι οποίες τό ξεχωρίζουν και συνιστούν τή ενότητά του, και σημεία άνοιχτά που επιδέχονται τή επανανάγνωση και τή επανεξέταση. Έξάλλου και ο ίδιος, τουλάχιστον στην *Ηθική*, παραπέμπει διαρκώς σε προηγούμενες προτάσεις του, προκαλώντας τόν αναγνώστη του να τής επανεξετάσει.

Ο Σπινόζα βρισκόταν σε ένα διάλογο με τα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του και με τής πολιτικές εξελίξεις στή χώρα του, τήν Ολλανδία, κρατώντας μία στάση κριτικής, ή όποια τόν απομάκρυνε από τό επίκεντρο τών εξελίξεων αλλά και με τήν ταύτιση της εποχής του. Από αυτήν τή θέση έκρινε τής άπαρχές της άστικής σκέψης και πράξης, τούς όρους σύστασης του υποκειμένου εν τή γενέσει του, τής προϋποθέσεις της δύναμης, γνωσιακής και πολιτικής. Ζώντας στήν αναπτυσσόμενη οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά Ολλανδία τήν άνοδο και τήν πτώση του φιλελεύθερου καθεστώτος της, διέκρινε τήν κρίση της νέας εποχής, ήδη στα θεμέλιά της. Η σκέψη του ήταν στο περιθώριο της εποχής του, σε μία κριτική αντιπολιτευτική θέση συνολικά του συστήματος που άρχισε να αναπτύσσεται εκείνη τήν εποχή, δηλ. της εποχής μας.

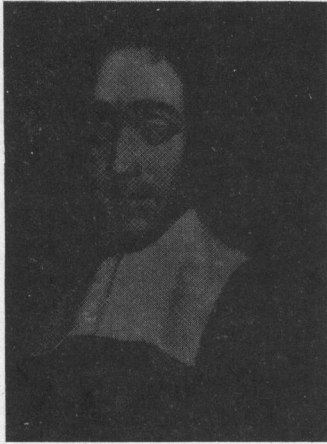
Από τό κλασικό πλέον σύστημα σκέψης του Σπινόζα δέν μπορούμε να περιμένουμε να μής πεί τί να κάνουμε· μπορεί

όμως να θεωρηθεί ότι συμβάλλει στή διαμόρφωση και διατύπωση τών άρχικών προτάσεων σε μία συζήτηση περί πολιτικής, συμπεριλαμβανομένης και μιάς πολιτικής τών ιδεών.

Στήν καρδιά της πολιτικής βρίσκεται τό πρόβλημα της έξουσίας. Σύμφωνα με τήν επικρατούσα, για τήν εποχή του Σπινόζα, φυσικοδικαιική αντίληψη, τό κράτος όφείλει τήν έδραίωση του στήν εκχώρηση τών φυσικών δικαιωμάτων σε μία αυθεντία, με άπόφαση ή όποια επισφραγίζεται με τή σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου. Πρόκειται για μία ιδέα που εκφράζει και νομιμοποιεί τόν έμμεσο χαρακτήρα κάθε δημοκρατίας. Η πολιτική έξουσία προέρχεται μόν από τό λαό, αλλά ανάγεται στούς όρους του συμβολαίου. Ο Σπινόζα, στήν *Πολιτική Πραγματεία*, αποκλίνει τών κλασικών φυσικοδικαιικών αντιλήψεων. Οι αποκλίσεις της θεωρίας του μπορεί να γίνουν κατανοητές, με δεδομένο ότι επιχειρεί να συγκροτήσει ένα επιχείρημα υπέρ της ποιοτικής μεταβολής, από τόν υπήκοο στόν πολίτη, από τήν αυτοσυντήρηση στο εϋ ζήν.

Τό τελευταίο έργο της ζωής του Σπινόζα, ή *Πολιτική Πραγματεία*, γράφτηκε αφού ξέσπασε ή μεγάλη κρίση στήν Ολλανδία, μία κρίση που άφορούσε και τή ζωή του ίδιου. Στα 1672 τά γαλλικά στρατεύματα εισέβαλλαν στήν Ολλανδία. Ολαός τρομοκρατημένος ξεσηκώνεται ενάντιον του πολιτικού Διοικητή Γιάν ντέ Βιτ (Jan de Witt). Ο πρίγκιπας της Οράγγης ανακηρύσσεται από τό λαό γενικός στρατηγός. Ο Γιάν ντέ Βιτ και ο άδελφός του λυντσάρονται από τή μανία του πληθους. Η μοναρχία επανέρχεται. Ο «χρυσός αιώνας», όπως έπονομάσθηκε ή εποχή κατά τήν όποια στα πολιτικά πράγματα επικρατούσε τό ρεπουμπλικανικό κόμμα με ήγήτη τόν ντέ Βιτ, ή «Δημοκρατία χωρίς στρατηλάτη», τελείωσε.

Ο Σπινόζα, αν και συμπαθούσε τό «κόμμα της ελευθερίας», όπως έλεγαν τότε τήν παράταξη του Γιάν ντέ Βιτ, και είχε φιλικές σχέσεις με τούς ντέ Βιτ, δέν είχε ποτέ προσχωρήσει στήν παράταξη αυτή, διατηρώντας μάλλον μία στάση κριτικής. Αλλά άμέσως μετά τό οικτρό τέλος τών ντέ Βιτ, ο Σπινόζα γράφει μία προκήρυξη, με τίτλο «Ultimi barbarorum» (έσχατοι των βαρβάρων), τήν όποια και θά τοιχοκολλούσε υπογεγραμμένη από τόν ίδιο, αν δέν τόν έμπόδιζε ο ιδιοκτήτης του σπιτιού όπου έμενε.

Ἐκεῖνο πού προβληματίζει ἔντονα σέ αὐτά τά γεγονότα εἶναι ἡ στάση τοῦ πλήθους. Συχνά στήν ἱστορία οἱ λαϊκές ἐξεγέρσεις ἀποσκοποῦν σέ μία διεύρυνση τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν, ἢ τουλάχιστον ὑπάρχει αὐτή ἡ πρόθεση. Στή δεδομένη περίσταση ἡ ἐξεγερση ὀδήγησε στήν ὀπισθοδρόμηση, στήν ἐπιστροφή τῆς μοναρχίας.

Ἡ μεγάλη μάζα, κατά τήν εἰκοσαετία τοῦ «Χρυσοῦ Αἰῶνα», ἀπέναντι στήν συσσώρευση πλούτου, τήν ὁποία εὐνόησε καί ἡ περιστολή τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν, καί ἀπέναντι στήν προβολή τῶν νέων προτύπων, τοῦ ἐνκίνητου ἔμπορου πού διακινδυνεύει τή ζωή του, προκειμένου νά πλούτισει ὁ ἴδιος καί νά τροφοδοτήσει μέ χρῆμα τή δημοκρατία,³ ἔμεινε ἀπλῶς θεατής. Ἐπίσης, αὐτήν τήν ἐποχή ἐκτός ἀπό τήν ἐπίσημη θρησκεία, τόν καλδινισμό, ὑπάρχει ἕνα πλήθος θρησκευτικῶν ὀμάδων, οἱ ὁποῖες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο τόσο στίς πολιτικές ἐξελίξεις ὅσο καί στή διαμόρφωση τῶν συνειδησῶν, μέ δεδομένο ὅτι ἡ πλειονότητα ἀνήκει στή μία ἢ στήν ἄλλη ὀμάδα.⁴

Οἱ περίοδοι κρίσεων, ἄν καί δέν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι εὐνοοῦν καθαρότερες σκέψεις, θέτουν πάντως ἐπιτακτικά προβλήματα. Στό τελευταῖο ἔργο τοῦ Σπινόζα, παρατηροῦμε ὅτι βασικές ἐννοιολογικές κατηγορίες, τῆς *Ἠθικῆς*, ὅπως ὑπόσταση καί κατηγορήματα, δέν ἀπαντῶνται οὔτε μία φορά, ἐνῶ ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας συναντᾶται μόνο στή δεύτερη παράγραφο τοῦ δευτέρου κεφαλαίου.

Ὁ Σπινόζα δέν ξεκινᾶ, ὅπως στήν *Ἠθική*, μέ ἕνα πράγμα τό ὁποῖο βρίσκεται σέ συνοχή, τήν ὑπόσταση, καί ἀναπαύει τή δύναμή του μέ ἀπειρους τρόπους· δέν μπορεί νά ξεκινήσει ἀπό τοῦς νόμους πού διέπουν τήν ἐνότητα σώματος-ψυχῆς, ὅπως στό δεύτερο μέρος τῆς *Ἠθικῆς*. Ξεκινᾶ μέ τό δεδομένο μιᾶς διάλυσης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Αὐτό τό διαλυμένο σῶμα χρειάζεται νά ἀναλάβει, νά ὀρεῖ μορφή. Ὁ Σπινόζα θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχει πάντα ἡ δύναμη, ἡ ὁποία μπορεί νά ἀναζητηθεῖ στίς μορφές ἀντίστασης, παρόλο πού καί αὐτές μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι ὡς ἕνα βαθμό μεταφέρουν τήν παθολογία τοῦ σώματος στό ὁποῖο ἀνήκουν. Κυρίως ὁμως ἀναζητεῖται στήν καρδιά τῆς πολιτικῆς, δηλ. στοῦς ὅρους σύστασης τῆς ἐξουσίας.

Ἡ πολιτική, σά πλαίσια τοῦ συστήματος σκέψης τοῦ Σπινόζα, εἶναι τρόπος, ἕνας τρόπος πού μεταβάλλεται μαζί μέ τά ἄλλα πράγματα καί σέ συμφωνία μέ ὀρισμένους, σταθερούς καί κοινούς κανόνες. Ἡ πολιτεία ὡς φυσικό πράγμα (*Civitas ut res naturalis*, *Πολιτική Πραγματεία*, IV, 4), ὅπως καθετί, δέν εἶναι κράτος ἐν κράτει, αὐτόνομη βούληση. Ἡ δύναμή της ὑποχρεώνεται νά εἰσέλθει σέ μία «ὀριζόντια» συμφωνία. Ἡ δύναμη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἄν καί πρόκειται γιά μιᾶ δλότητα, ἡ ὁποία δέν τίθεται σέ σύγκριση μέ τή δύναμη τῶν ἐπιμέρους ἀτόμων, ἐντούτοις ὀρίζεται καί ὡς πρός τό ἐπιμέρους.⁵ Ὁ περιορισμός αὐτός συνεπάγεται καί ἕναν οἰσθηδὴ προσδιορισμό στή μορφή τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τή νομοθεσία καί τήν ἀσκηση τῆς δυνάμεώς της, τήν ὑποχρέωση νά συμπεριλάβει στό σῶμα της καί τίς ἀντιστάσεις πού μπορεί νά προκύψουν ἀπέναντι στίς κινήσεις της.

Τό πρόβλημα τῆς μεταβολῆς ἀπασχολοῦσε τόν Σπινόζα ἤδη ἀπό τήν ἐποχή πού ἔγραφε τίς *Μεταφυσικές Σκέψεις*, καί σά πλαίσια τῆς *Ἠθικῆς*. Στήν πρώτη παράγραφο τῆς *Πολιτικῆς Πραγματείας*, ἐπιτίθεται μέ δριμύτητα ἐναντίον τῶν φιλοσόφων ἀποκαλώντας τίς θεωρίες τους χίμαιρα. Τό πρόβλημα τῆς μεταβολῆς τίθεται πλέον πῶ ἐπιτακτικά καί, ὅπως μπορεί νά ὑποθέσει κανεῖς, ἡ ἀυστηρότητα τῆς κριτικῆς του θά πρέπει νά ἀπευθύνεται καί στόν ἴδιο ὡς φιλόσοφο. Ἀντιγιά τό πρόβλημα τῆς μεταβολῆς, ἡ φιλοσοφική σκέψη μπορεί νά ἐννοεῖ τίς μεταμορφώσεις τίς ὁποῖες πλάθει εἴτε μέ λέξεις εἴτε μέ τή φαντασία, ἐπιδιώκοντας νά γεμίσει τά περιεχόμενα ἐνός κόσμου τόν ὁποῖο ἔχει θέσει ἐντός παρενθέσεων. Τό πρόβλημα τῆς μεταβολῆς χρειάζεται νά συλλάβει μιᾶ θεωρητική σκέψη πού συμπεριφέρεται ὡς ἂν ἦταν πράξη.

Ἐνῶ ἀπό τίς φιλοσοφικές θεωρίες λείπει τό ἀντικείμενο τῆς πολιτικῆς, ἀπό τίς στρατηγικές τῶν πολιτικῶν, στοῦς ὁποῖους ἀσχεῖ κριτική σέ ἡπιότερο τόνο στή συνέχεια, λείπει τό ὑποκείμενο τῆς πράξης. Ἡ προβολή μιᾶς εἰκόνας ἀπό τοῦς θεωρητικούς τῆς πράξης, στήν ὁποία ἐμφανίζονται μαζί ἕνας ἐπιτήδειος ἡγεμόνας καί ἕνας ἀπολίτιστος λαός, δέν μπορεί νά θεωρηθεῖ παρά σάν μιᾶ εἰκόνα ἐνός δυστηχοῦς ζεύγους, τῶν ὁποίων ἡ σχέση ἀπεικονίζεται σέ μιᾶ στιγμή ἀκινήσιώς τους.

Ὁ λαός εἶναι «ἕνα τρομαχτικό ζῶο», ὅπως γράφει ὁ Σπινόζα. Κατά πόσον ὁμως στήν εἰκόνα του δέν ἀνταναγκάζεται καί ἡ εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας; Μιᾶ εἰκόνα πού ἀκόμη καί ἂν ἐξιδανικευθεῖ ἢ γίνεῖ προσπάθεια νά καταστραφεῖ, δέν ἔχει κανένα ὄφελος. Τό καθῆκον μιᾶς θεωρίας τῆς πράξης εἶναι νά ἀναδείξει τόσο τό ὑποκείμενο ὅσο καί τό ἀντικείμενο τῆς πράξης, ὡς πρός τοῦς ὅρους σύστασής τους.

Ὁ Σπινόζα ἂν καί βασίζεται στοῦς ὅρους φυσικό δίκαιο καί φυσικός νόμος, ἐν τούτοις εἶναι ἀμφίβολο ἂν συγκαταλέγεται στοῦς κλασικούς θεωρητικούς τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Καί

τοῦτο διότι ἀποβάλλει ἕνα βασικό ὑποστήλιο τῆς θεωρίας αὐτῆς, τὴν ὑπόθεση γιὰ τὴ φυσικὴ κατάσταση ἢ ὁποία εἶχε ὑποκαταστήσει τὸ μῦθο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἡ πηγὴ τοῦ δικαίου εἶναι ὁ Θεός.⁶ Ὁ Σπινόζα τοποθετώντας τὴ φυσικὴ κατάσταση ἐντὸς τῆς κοινωνίας, ἀποποιεῖται τὸ μῦθο ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐξήγηση γιὰ τὴν προέλευση τῆς ὑπέροχης αὐθεντίας, τὸ κοινωνικό συμβόλαιο. Ἐνῶ ὁ Χόμπς ξεκινώντας μὲ δεδομένη τὴ φυσικὴ ἰσότητα περνᾷ στὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα, ἐφόσον τὰ ἄτομα τῆς φυσικῆς κατάστασης συνάπτουν ἕνα συμβόλαιο ἀναμεταξύ τους μὲ τὸ ὁποῖο μεταδιδάξουν τὰ δικαιώματά τους σὲ ἕναν ἡγεμόνα, ὁ Σπινόζα ξεκινώντας μὲ δεδομένη τὴν ἀνισότητα ἐπιδιώκει νὰ συγκροτήσει ἕνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἐπικράτησης τῆς δημοκρατίας.

Ὁ Σπινόζα βασίζεται στὴν ὑπόθεση τῆς δυνάμης, τὴν ὁποία καὶ ἀνάγει σὲ κύρια κατηγορία τοῦ συστήματός του. Ὁ φυσικός νόμος καὶ τὸ φυσικό δίκαιο ἢ δικαίωμα ὁρίζονται ὡς πρὸς τὴ δύναμη. Ἐχουμε τόσο δικαίωμα ὅση καὶ δύναμη. Ὁ νόμος, ἢ τὸ καθήκον, ἐπίσης ὁρίζεται ὡς πρὸς τὴ δύναμη, ἢ ἰσχὺς του δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ δύναμη πού δὲν ὑπάρχει. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη ὁ νόμος δὲν ὑφίσταται ὡς ἡ φορμαλιστικὴ ἀρχὴ του «ὡς ἕαν», ἀλλὰ προκύπτει μέσα ἀπὸ τὰ πραγματικά περιεχόμενα τῆς δυνάμης, ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων.

Ὁ φυσικός νόμος καὶ τὸ θετικό δίκαιο στὸν Σπινόζα ἐπίσης ταυτίζονται, ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι δὲν ὑπάρχει καμιὰ αὐθεντία πού νὰ εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τοῦ λόγου πού εἶναι κοινός σὲ ὅλους. Κι ἐφόσον δὲν τίθενται σὲ ἀντίθεση φύση καὶ κοινωνία, ὁ φυσικός νόμος ὑπάρχει σὲ κάθε νόμο τῆς κοινωνίας ὡς δέσμευση τῆς μορφῆς του, σὰν ἐκεῖνο χωρὶς τὸ ὁποῖο οἱ προτάσεις τοῦ θετικοῦ δικαίου δὲν μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτική, οἱ θετικοὶ νόμοι τίθενται ὡς ἕαν ἢ βούληση τοῦ νομοθέτη ἐξέφραζε τίς ἀρῖοι προτάσεις τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Πρόκειται γιὰ μιὰ πλήρη ἀποπροσωποποίηση τῆς ἀρμόδιας ἐξουσίας. Ἐφόσον ὁ μὲν τὸ φυσικό δίκαιο ὁρίζεται ὡς πρὸς τὴ δύναμη καὶ οἱ δυνάμεις ἀναπτύσσονται διαρκῶς καὶ μεταβάλλουν μορφή, τὸ φυσικό δίκαιο παίρνει μιὰ δυναμικὴ μορφή. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ὀπτικῆς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, κατανοοῦνται οἱ μεταβολές μορφῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ριζικὲς μεταβολές καὶ ὡς πρὸς τὸ ὑποκειμενὸ τῆς, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ὡς μιὰ ξένη δύναμη ὡς πρὸς ἐκείνη τῶν πολιτῶν, παρόλο πὺ συνιστᾷ μιὰ δύναμη ἢ ὁποία δὲν τίθεται σὲ σύγκριση ἢ σύγκρουση μὲ τίς ἐπιμέρους δυνάμεις.

Ἡ ριζοσπαστικὴ, γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τοποθέτηση τοῦ Σπινόζα, προετοιμάζει καὶ τὸ ἐπιχείρημά του γιὰ τὴ δημοκρατία. Τὰ ἐρωτήματα ὁμως γιὰ τὴν κατασκευὴ του εἶναι ἀρκετά καὶ ὑπάρχουν ποικίλες ἐρμηνεῖες τῆς θεωρίας του. Ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ἀνοιχτό τὸ ἐρώτημα ἂν ἔχουμε μιὰ ὀργανιστικὴ θεώρηση τοῦ κράτους (Ματερόν⁷), ἢ ἂν τὸ κράτος εἶναι κάτι τεχνητό (Ντέν Ἐϋλ,⁸ Ράις⁹). Ἐάν ἔχουμε μιὰ ὀλισθητικὴ θεώρηση (Ζακστέντε¹⁰) ἢ ἂν ἡ κοινωνία εἶναι ἕνα ἀπλό ἄθροισμα σχέσεων (Ράις) καὶ ἐπίσης, ἂν ἡ καθοδηγητικὴ ἔννοια εἶναι ἐκείνη τοῦ πλήθους (Νέγκρι¹¹). Ὁ Σπινόζα γράφει ὅτι οἱ ἄνθρωποι «καθοδηγοῦνται σὰν ἀπὸ ἕνα καὶ μόνον πνεῦμα», οἱ ἄνθρωποι δὲν γεννιούνται ἀλλὰ γίνονται πολῖτες (Πολιτικὴ Πραγματεία, V, 2), παραπέμποντας σὲ πολιτικὴς διαδικασίες. Γράφει ὅτι «τὸ δίκαιο ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ κράτους» (Πολιτικὴ Πραγματεία, X, 9), ἀλλὰ τὸ

πνεῦμα τοῦ κράτους καὶ ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώπων δὲν ταυτίζονται ὡς πρὸς τὴ σύστασή τους. Οἱ πολῖτες συμπεριφέρονται σὰν νὰ καθοδηγοῦνται ἀπὸ ἕνα καὶ μόνον πνεῦμα.¹² Ἡ ἐνότητα σὸ κράτος, ἐφόσον μεσολαβεῖται ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ τοὺς θεσμούς, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀσύμμετρο ὡς πρὸς τὴ διαδικασία καὶ τοὺς κανόνες ὀργανικῆς ἐνότητας καὶ εἰδικὰ ἐκείνης πού ἀφορᾷ ἕνα ἄτομο, τὸ ὁποῖο συνήθως ἐπιδιώκει τὸ ἴδιον ὄφελος. Τὸ κράτος εἶναι μὲν κάτι τεχνητό, μιὰ νόμο κατάσταση, πού ὑπάγεται στὶς μεταβολές τοῦ χρόνου καὶ τῆς περιστασης, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ φύσει, ὁ Σπινόζα ὁμως βλέπει ὅτι ὑπάγεται στὴ φυσικὴ/λογικὴ ἀναγκαιότητα. Θεωρώντας ὅτι ὑπάρχουν δεσμεύσεις τῆς δυνάμης του στὶς ὁποῖες ὑπάρχονται καὶ οἱ ἐνδεχόμενες ἱστορικὲς του μορφές. Τὸ γεγονός ὁμως ὅτι χρησιμοποιεῖ κλασικὲς ἔννοιες καὶ ὀργανικὰ παραδείγματα, ἐνῶ τοὺς δίδει νέα περιεχόμενα. καὶ δὲν εἰσάγει νέες κοινωνικοπολιτικὲς ἔννοιες, δίδει τὴν ἀμ ορμὴ γιὰ ποικίλες ἐρμηνεῖες.

Ἡ ἔννοια τῆς δυνάμης ὁμως ἀποτελεῖ ἕνα κλασικὸ ἐργαλεῖο πάνω σὸ ὁποῖο βασίζεται ἡ αὐτονομία τῆς πολιτικῆς ὡς ἐπιστήμης, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει φθαρεῖ. Ὑπάρχει ἀφενὸς ὁ ὅρος δύναμη (potentia), ἀφετέρου ὁ ὅρος ἰσχὺς (potestas), τῶν ὁποίων τὴ διαφορά ὁ Σπινόζα ἐπιχειρεῖ νὰ ἀρεῖ ἤδη σὸ πρῶτο μέρος τῆς Ἠθικῆς. Ἡ δύναμη (potentia) τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ οὐσία του, δηλ. ἰσοδυναμεῖ μὲ τοὺς ἀναγκάσιους νόμους οἱ ὁποῖοι τὴν καθιστοῦν πραγματικὴ (Hθ. I, Θ. 34, Απ.).¹³ Ἡ δύναμη ταυτίζεται μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τῆς οὐσίας του· εἶναι ἡ παραγωγικὴ δύναμη, ἢ ὁποία καθορίζεται πλήρως ἀπὸ ἀναγκάσιους νόμους. Ἡ ἰσχὺς (potestas) εἶναι ἡ ἰκανότητα μὲ τὴν ὁποία παράγονται ἀποτελέσματα. Γιὰ τοὺς ὁπαδούς τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης, ἢ ἰσχὺς μπορεῖ νὰ διατηρεῖ ἕνα μέρος τῆς ἰκανότητάς τῆς ἐλεύθερο. Γιὰ τὸν Σπινόζα, ἡ δύναμη εἶναι ἡ ἀναγκάσιος ἰσχὺς πού παράγει, ἀρα μιὰ ἰσχὺς πλήρως καθορισμένη· ὁ Θεός δὲν μπορεῖ νὰ μὴν παράγει ὅ,τι παράγει (Hθ. I, Θ. 17, Σχ.). Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη δὲν ὑπάρχει καμιὰ διαφορά ἀνάμεσα στούς δύο ὅρους. Ἐμεῖς ὁμως σχηματίζουμε τὴν ἔννοια τῆς ἰσχὺς πολὺ εὐκόλα, ἐπειδὴ μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε πὺ εὐκόλα μιὰ δύναμη νὰ κινεῖται ἐλεύθερα συνδεόμενη μὲ τὴ βούληση ἑνὸς ἀνθρώπου, παρὰ νὰ συλλάβουμε τίς προϋποθέσεις τῆς ἔννοιάς τῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἰσχὺς χωρὶς δύναμη, καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα ἐπιχείρημα πού στρέφεται κριτικά σὲ ὅσους ὑποστηρίζουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τεχνικῶν καὶ τεχνασμάτων τῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ δύναμη χωρὶς ἰσχὺ, δηλ. χωρὶς ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖο προϋποθέτει μιὰ ὀρισμένη τεχνικὴ, καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι στρέφεται κριτικά σὲ ὅσους ὑποστηρίζουν μὲ αἰσιοδοξία τὴ δύναμη τοῦ πλήθους.

Ἡ θεωρία τοῦ Σπινόζα δὲν μπορεῖ νὰ κλεισθεῖ σὲ ὁποιοσδήποτε ἰσμοῦς. Δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ γίνεαι δεκτὸ ὅτι προετοιμάζεται ἕνα νεοφιλελεύθερο ἐπιχείρημα,¹⁴ ἐνῶ δὲν μπορεῖ ἐπίσης νὰ γίνεαι δεκτὸ ὅτι ὑποστηρίζεται ἡ ἰδέα κάποιας «χαρούμενης» λαϊκῆς ἐπανάστασης. Οἱ δεσμεύσεις τοῦ Σπινόζα κατευθύνονται πὺ πολὺ στὴν ἴδια τὴ μορφή τῆς ἐξουσίας. Οἱ ὅροι μὲ τοὺς ὁποίους περιγράφει τὰ πολιτεύματα τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ἀριστοκρατίας, συνιστοῦν πυρηνες δημοκρατίας, τοὺς ὁποίους ὑποχρεώνονται οἱ ἀρχεῖς τους νὰ ἀνοίξουν καὶ νὰ διατηρήσουν, προκειμένου νὰ διασφαλίσαι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τὴν εὐελξία, τὴ σταθερότητα καὶ τὸν περιορισμὸ τῶν συγκρούσεων. Οἱ ὅροι αὐτοί, συγχρόνως, ὁδηγοῦν καὶ «ἐκ τῶν

έσω» σέ μία ποιοτική μεταβολή τῶν κοινωνικοπολιτικῶν σχέσεων, χωρίς νά αποκλείονται ὅμως καί μεταβολές μέσω συγκρούσεων, μέ τά δεδομένα πρακτικά προβλήματα μιᾶς ἄρσης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στή δύναμη καί τήν ἰσχύ.

1. Ὁ Jan de Witt ἔχει χαρακτηρηθεῖ ὡς ὁ πολιτικός μέ τήν πλέον ἐπιστημονική σκέψη στήν ἐποχή του. Εἶχε σπουδάσει μαθηματικά στό Πανεπιστήμιο τοῦ (Λέιντεν) Leyden. Εἰσήγαγε τά «κοινωνικά μαθηματικά», σύμφωνα μέ τά ὁποῖα οἱ κοινωνίες παριστάνονταν ὡς γεωμετρικές κατασκευές, ὅπου ὅλα λειτουργοῦσαν ὅπως στή φύση καί σύμφωνα μέ ὁρισμένους καί σταθεροῦς κανόνες. Ἦταν ἐπίσης ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς στατιστικῆς ἐπιστήμης. Δέν εἶχε ὅμως κερδίσει τήν εὐνοια τοῦ κόσμου· στή γεωμετρική του μέθοδο, ὅπως γράφει ὁ Feuer (*The Rise of Liberalism*, Library of Congress, 1987, σ. 78), δέ θά μπορούσε νά βρεῖ ποτέ τή λύση γιά τό πρόβλημα πῶς νά κερδίσει τήν εὐνοια τοῦ λαοῦ.

2. Βλ. Γ. Βῶκος, «Εἰσαγωγή», σσ. 10 κ.ἑξ., εἰς Σπινόζα, *Πολιτική Πραγματεία*, μτφ. Ἀ. Στυλιανοῦ, ἐκδ. Πατάκη 1996. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γ. Βῶκος, στό κείμενο αὐτό, τοποθετεῖ μέν τήν πολιτική θεωρία τοῦ Σπινόζα στήν παράδοση τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, δίδοντας ὅμως καί τίς κινήσεις ἐκεῖνες τοῦ Σπινόζα μέ τίς ὁποῖες χειρίζεται ὁρισμένες βασικές ἐννοιες τοῦ φυσικοῦ δικαίου, μέ τρόπο ὥστε νά διακρίνεται ἀπό τήν παράδοση αὐτή, κυρίως ἀπό τή χομπσιανή θεωρία.

3. Βῶκος, ὁ.π., σ. 13.

4. Γιά μία λεπτομερή ἐνημέρωση γιά τά θρησκευτικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Σπινόζα, ὅπως ἐπίσης καί γιά τά φιλοσοφικά καί πολιτικά, βλ. Κ. Ο. Meinsma, *Spinoza en zijn kring*. Historisch-kritische studien over Hollandsche vrijgeesten, 's-Gravenhage, 1896; Herdruk: Utrecht, 1980. Γαλλική μετ. *Spinoza et son cercle. Étude critique historique sur les hétérodoxes hollandais*, Paris, Vrin, 1983.

5. *Πολιτική Πραγματεία*, IV, 4: «Πράγματι, ἂν τό πολιτικό σῶμα δέν δεσμευόταν ἀπό ἐκείνους τούς νόμους καί τούς κανόνες χωρίς τούς ὁποῖους δέν ἀποτελεῖ πολιτικό σῶμα, τότε θά ἔπρεπε νά θεωρεῖται ὄχι ὡς φυσικό πράγμα ἀλλά ὡς χίμαιρα. Συνεπῶς, τό πολιτικό σῶμα ἁμαρτάνει ὅταν κάνει ἢ ὅταν ἐπιτρέπει νά γίνονται πράξεις οἱ ὁποῖες μπορούν νά προκαλέσουν τήν καταστροφή του, καί στήν περίπτωση αὐτή λέμε πῶς ἁμαρτάνει... ὅταν λέμε πῶς καθέννας μπορεῖ νά κάνει ὅ,τι θέλει ἕνα πράγμα πού ὑπάγεται στό δίκαιό του, αὐτή ἡ ἐξουσία πρέπει νά ὀρίζεται ὄχι μόνον ἀπό τή δύναμη τοῦ ἐνεργούντος ἀλλά

καί ἀπό τό τί μπορεῖ ὁ πάσχων. Ἐάν, γιά παράδειγμα, πῶς ὅτι μποροῦν σύμφωνα μέ τό δίκαιο, νά κάνουν ὅ,τι θέλω αὐτό τό τραπέζι, προφανῶς δέν ἐννοῶ ὅτι μπορῶ, δηλαδή δικαιοῦμαι, νά τό κάνω νά γείρει χόρτο». (Υἰοθετεῖται ἡ εὐληπτή μετάφραση τοῦ Α. Στυλιανοῦ, βλ. ἀνωτέρω, σημ. 2, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τήν κλασική ἐκδοχή τοῦ Gebhardt).

6. Βλ. R. Derathé, *Jean-Jaques Rousseau et la science politique de son temps*, Vrin 1979, σσ. 33 κ.ἑξ.

7. A. Matheron, *Individu et Communauté chez Spinoza*, Les éditions de Minuit, (1969) 1988.

8. Βλ. D. J. Den, *Power, State and Freedom*, Assen, 1983.

9. Βλ. L. Rice, "Individual and Community in Spinoza's Social Psychology", εἰς E. Curley & P.F. Moreau (ἐπιμ.), *Spinoza. Issues & Directions*, E.J. Brill, Leiden-N.J.-Köln, 1990, σσ. 271-284.

10. Βλ. W. Sacksteder, "Spinoza on Part and Whole: The Worms' Eye View", εἰς R. Shahan & J. Biro, *Spinoza: New Perspectives*, Norman (Ocla.), 1978, 1980, σσ. 139-159. "Communal orders in Spinoza", εἰς C. de Deugh, *Spinoza's Political and Theological Thought*, North Holland Publishing Company, 1984, σσ. 206-213.

11. Βλ. A. Negri, *L'Anomalie Sauvage*, μτφ. F. Matheron, PUF, 1982. Ἐπίσης, *Spinoza Subversif. Variations (in)actuelles*, μτφ. Marilene Raiola καί F. Matheron, Kimé, (1992), 1994.

12. Τό *veluti* (σάν) εἶναι ὑπερβολικό γιά μία νατουραλιστική ἐρημνεία, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Moreau (*Spinoza. L'expérience et l'éternité*, Épipiméthée, PUF, 1994, σ. 444, σημ. 1), συμφωνώντας μέ τόν Den Uyl πάνω σέ αὐτό καί ἐπιχειρώντας μία κριτική θεώρηση τῆς προσέγγισης τοῦ Matheron.

13. Βλ. τήν ἀνάλυση τοῦ M. Gueroult, *Dieu*, Aubier-Montaigne 1968 σσ. 387-389· ἐπίσης, Igoïn, *De l'ellipse de la théorie politique de Spinoza, chez le jeune Marx*, εἰς *Cahiers Spinoza* 1, 1977, σ. 218.

14. Βλ. L. Rice (1990, σσ. 271-284, βλ. ἀνωτέρω σημ. 9), πού ὑποστηρίζει ὅτι τό κράτος στόν Σπινόζα δέν νοεῖται παρά ὡς «ἱστορική ἄθροισμα», δέν ἐξηγεῖται παρά στό ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης θέλησης· οἱ σχέσεις δέν ἐξηγοῦνται παρά μόνον μέσα ἀπό ψυχολογικές ἀλλαγές· οἱ σχέσεις δέν ἐξηγοῦνται παρά μόνον μέ μία «κατά συμβεβηγός ἀναγκαιότητα» (contingent necessity), ἂν καί ὅπως ἀναγνωρίζει, πρόκειται γιά μία ἐννοια πού θά συναντοῦσε τήν ἀπαρέσκεια τοῦ Σπινόζα. Πρόκειται γιά μία γραμμή προσέγγισης πού προεκτείνει ἐκεῖνη τοῦ McShea, (*The Political Philosophy of Spinoza*, Columbia University Press, N.Y., London 1968), ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι στή βάση τῆς νομιναλιστικῆς, ὅπως ἰσχυρίζεται, μεταφυσικῆς, τοῦ Σπινόζα, οἱ ἐννοιες κοινωνία ἢ ἀνθρώπινο γένος δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό περιληπτικά οὐσιαστικά πού δείχνουν πολυάριθμες συγκεκριμένες ἀτομικές σχέσεις.

ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΟΜΑΔΕΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ

Ένα δημιουργικό ταξίδι στον εσωτερικό εαυτό

1. Ομάδες που έχουν ένα στόχο, π.χ. παχυσαρκία, πάσχοντες από σακχαρώδη διαβήτη, από χοληστερίνη, θυρεοειδή κ.λπ.
2. Ομάδες γενικού πληθυσμού, για καλύτερη ποιότητα ζωής.

Χαρά Παπαϊωάννου
Ομάδικη θεραπεύτρια (Drama therapy-Θέατρο και θεραπεία)
Βιοχημικός-υγιεινολόγος
Τηλέφωνο: 7011952

ΣΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

της Γιώτας Κραβαρίτου

Ο Φίχτε ως θεωρητικός της διυποκειμενικότητας πού βλέπει τη σχέση του ανθρώπου με τους άλλους ως συστατικό της ίδιας της ύπαρξής του — σέ αντίθεση προς την αντίληψη του ανθρώπου ως άτομου ούδετέρου αυτόρκους και μόνου — και ό όποιος θεωρεί τους ανθρώπους σαρκωμένες ή μάλλον ενσώματες συνειδήσεις, μή αγνοώντας δηλαδή αλλά αντίθετα υπογραμμίζοντας τη σωματικότητά τους ασχολείται, διερευνώντας τις σχέσεις των δύο φύλων, μέ τό θέμα της αγάπης. Στήν πραγματεία του γιά τά «Θεμέλια του φυσικού Δικαίου»¹ πού γράφεται ακριβώς μετά τήν εποχή της γαλλικής επανάστασης, της οποίας υπήρξε θιασώτης, αντιμετωπίζει τις σχέσεις των δύο φύλων στά πλαίσια του γάμου και της οικογένειας, πού αυτή τήν εποχή είναι ρευστές και αναπροσδιορίζονται. Όπως ακριβώς αναπροσδιορίζεται και ή έννοια της αγάπης πού τόν απασχολεί.² Στήν επαναδιατύπωσή της μάλιστα, στή νέα κωδικοποίησή της μέσα και από τις καινούργιες ρυθμίσεις του οικογενειακού δικαίου, θά συμβάλλει³ μέ τό έργο του σημαντικά. Άς θυμηθούμε άλλωστε πώς ό Φίχτε υπήρξε ένας από τους μεγάλους θεωρητικούς του κράτους-έθνους γιά τόν όποιον τό έθνος ως κοινότητα πολιτισμού, πού συνέχει κυρίως ή εθνική γλώσσα και παιδεία,⁴ προϋπήρξε του κράτους. Χωρίς νά κάνει βέβαια ό ίδιος καμιά σύνδεση μεταξύ κράτους και νέας μορφής της οικογένειας. Ό φιλόσοφος θεωρεί ότι στά πλαίσια του γάμου ό άνδρας και ή γυναίκα είναι σέ θέση νά τελούν υπό καθεστώς ισότητας, δέν θά μπορέσει όμως ή γυναίκα νά ανέλθει ως τήν ίδια μέ τόν άνδρα θέση παρά «γινόμενη ή ίδια μέσο γιά τήν ικανοποίησή του». Συμπληρώνει μάλιστα ότι ή γυναίκα «κατακτά τήν πλήρη αξιοπρέπεια μόνον όταν δίνεται σέ έναν και μόνο άνδρα».⁵

Μέσα στή νέα νομική τάξη πού θεμελιώνεται από τό κράτος-έθνος γιά τό όποιο ή οικογένεια, αυτό τό πρώτο σχολείο του πατριωτισμού, συνιστά έναν από τους βασικούς μηχανισμούς του, ό Φίχτε κατασκευάζει μία υποδεέστερη θέση γιά τή γυναίκα μέσα στό γάμο στό όνομα της αγάπης. Καί, λόγω των απαιτήσεων της αγάπης, όπως αυτός και ή εποχή του τήν αντιλαμβάνεται, της αποστερεί τελικά, τήν απόλαυση των δικαιωμάτων της, των ιδιωτικών και των δημόσιων. Τά κείμενά του, ώστόσο, είναι έξόχως ενδιαφέροντα, κυρίως γιά τό σημείο εκκίνησής του είναι ή ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Ό Φίχτε είναι απόλυτως πεπεισμένος ότι άνδρες και γυναίκες έχουν

τίς ίδιες διανοητικές και φυσικές ικανότητες. Ότι οί μέν και οί δέ έχουν τά ίδια δικαιώματα, ότι οί άρρενες και θήλειες έχουν μεταξύ τους σχέσεις βαθιές διυποκειμενικές ως ανθρώπινα όντα και, πολύ σημαντικό, όχι ως ελεύθερα και «άσύνδετα» μεταξύ τους άτομα. Στόχος του γάμου κατ' αυτόν δέν είναι τό παιδοποιείν, πού είναι ένας σκοπός της φύσης: ό γάμος ύπάρχει γιά νά εξυπηρετήσει τους σκοπούς πού επιδιώκει ό καθένας από τους συζύγους, ό άνδρας και ή γυναίκα. Μόνο πού, εξαιτίας των φυσικών (σωματικών) διαφορών τους, ό στόχος του ενός και της άλλης δέν πραγματοποιούνται κατά τόν ίδιο τρόπο.

Λίγο πιό αναλυτικά:

Κατά τόν Φίχτε ή έννοια του κράτους αντιστοιχεί σέ μία κοινότητα όντων πού είναι προικισμένα μέ λογικό και ελευθερία και οί γυναίκες, ως ανθρώπινα όντα, διαθέτουν αυτές τις ιδιότητες και έχουν τά ίδια δικαιώματα μέ τους άνδρες. « Αν ή μοναδική θεμελίωση της κάθε νομικής ικανότητας είναι τό λογικό και ή ελευθερία, πώς θά ήταν δυνατόν νά βρεθεί μία διαφορά στά δικαιώματα μεταξύ των δύο φύλων τά όποια και τά δύο, κατέχουν τήν ίδια λογική και τήν ίδια ελευθερία» αναρωτιέται δικαίως — και μέχρι εδώ πάνε όλα καλά. Πέρα από αυτό, κατά τή γνώμη του, ή έννοια του ανθρώπου εμπειριέχει τήν διυποκειμενικότητα της ύπαρξης γιάτί ό «άνθρωπος δέν γίνεται άνθρωπος παρά μεταξύ των ανθρώπων». Γιατί έχει ανάγκη της συνδρομής των συνανθρώπων του γιά νά επιδιώσει — πράγμα πού δέν συμβαίνει μέ τά ζώα — και της παιδείας γιά νά γίνει τώ όντι άνθρωπος και νά αυτοπροσδιοριστεί. Είναι πολύ σημαντική ή σχεσιακή (relational) — στήν όποια επιμένουν όρισμένες σχολές της φεμινιστικής νομικής θεωρίας⁶ — και όχι ή ατομικιστική προσέγγισή του: « Η έννοια του ανθρώπου δέν είναι λοιπόν καθόλου ή έννοια του ατόμου, γιάτί τούτο είναι κάτι τό αναγκαίο, αλλά εκείνη του είδους». Στά πλαίσια αυτής της πρωτοποριακής προσέγγισης των ανθρώπων και των φύλων διαβεβαιώνει ότι οί γυναίκες «των όποιων οί σωματικές και πνευματικές δυνάμεις» δέν είναι σέ τίποτε υποδεέστερες από τις αντίστοιχες των ανδρών, δέν μπορούν παρά νά έχουν «όλα τά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη».

Στή συνέχεια, ώστόσο, ή επιχειρηματολογία αλλάζει, παρόλο ότι έχει πάντα τή θεμελίωση της ισότητας των δικαιωμά-

των μεταξύ τών δύο φύλων. Ναί μέν οί γυναίκες δέν είναι δυνατόν νά έχουν διαφορετικά δικαιώματα από τούς άνδρες αλλά, καθώς ή εμπειρία μας δείχνει ότι ανέκαθεν «τό γυναικείο φύλο βρίσκεται στήν άσκηση τών δικαιωμάτων του, μετά τό άνδρικό φύλο»,⁷ θά πρέπει νά αναζητήσουμε τό βαθύτερο λόγο αúτης τής κατάστασης. Καί ό λόγος ό θαθός, όσον αφορά τήν ύπανδρο γυναίκα, είναι ότι μπορεί μέν, δέν θέλει δέ, νά άσκήσει τά δικαιώματά της λόγω αγάπης. Είναι από αγάπη για τό σύζυγό της πού ή γυναίκα δέν θέλει τήν έλευθερία της και εγκαταλείπει σ' αυτόν τήν άσκηση τών δικαιωμάτων της αλλά και ύποτάσσεται σ' αυτόν.⁸ Η γυναίκα γνωρίζει βέβαια ότι ή ύποταγή της είναι δική της εϋχή και επιθυμία.⁹ Πρέπει «νά θέλει νά φαίνεται σέ όλους όσους τή γνωρίζουν ως έντελώς ύποταγμένη στόν άνδρα, σάν νά έχει γίνει ένα μέ αυτόν. Είναι εξαιτίας τής πρωταρχικής (originelle) της τάσης για αγάπη, «μορφή ύπό τήν όποία τό ερωτικό ένστικτο (instinct-sexuel) εκφράζεται στή γυναίκα», πού τήν κάνει νά συμπεριφέρεται τοιουτοτρόπως. «Μόνο για τή γυναίκα ή αγάπη, ή πιο ευγενική από όλες τίς φυσικές ανθρώπινες τάσεις είναι έμφυτη

(inné), είναι μόνο διά γυναικός πού αúτή έρχεται στους ανθρώπους».

Η εξήγηση πού δίνει ό Φίχτε δέν είναι βεβαίως θεολογική, αλλά άπλώς λογική, μέ βάση τή φυσιολογία του ανθρώπινου σώματος. Η γυναίκα, κατ' αυτόν, δέν έχει σεξουαλικό ένστικτο και σεξουαλική επιθυμία λόγω τής φυσιολογίας της, τής σωματικής της κατασκευής. Τό σώμα τής γυναίκας δέν διαθέτει ένα αντίστοιχο μέλος πρός τό άνδρικό σεξουαλικό όργανο, τό όποιο επιτρέπει στόν άνδρα μέ «μιάν ελεύθερη έθελούσια κίνηση», νά ικανοποιήσει τό σεξουαλικό του ένστικτο. Τό σεξουαλικό όργανο τής γυναίκας πού «είναι τοποθετημένο πιο βαθιά στό σώμα άπ' ό,τι τό άνδρικό, άποτελεί τό αντικείμενο μιάς δύναμης τήν όποία αναπτύσσει αúτό τό τελευταίο». Καθώς λοιπόν ή γυναίκα δέν έχει σεξουαλικό ένστικτο πρός ικανοποίηση δέν μπορεί νά θεωρήσει τήν ερωτική πράξη ως μέσο πρός ένα τέλος τό όποιο τής είναι άλλότριο, άλλοτριωτικό, όπως τό νά άποκτήσει ένα σύζυγο ή νά εξασφαλιστεί οικονομικά ή νά κάνει παιδιά. Τό νά «άποκτήσει» τόν τίτλο τής κυρίας ή τήν προοπτική τής εξασφάλισης του επίοϋσιου ή το

νά «ἀποκτήσει παιδιά» διά μέσου τῆς ἐρωτικῆς πράξεως, «ἐργαλειοποιώντας» τὴν, ἀπάδουν πρὸς τὴ γυναίκα. Δὲν ταιριάζει αὐτὸ στὴν γυναίκα, γιατί τότε θά παρέλειπε τὸ σεβασμὸ πού ὀφείλει στὴν προσωπικότητά της καὶ θά μετέτρεπε τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της σὲ ἀπλό μέσο. Ἔτσι, «ἡ φυσικὴ τῆς τάση ἄλλη δὲν εἶναι, παρὰ ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ἀνδρα». Ἐνῶ γι' αὐτὴ μένει «ἡ ἱκανοποίηση τῆς καρδιάς» γιατί «ἡ ἀνάγκη τῆς δὲν εἶναι παρὰ νά ἀγαπᾶ καὶ νά ἀγαπιέται». Μὲ ἄλλα λόγια ἱκανοποιώντας τὸν ἄνδρα ἢ γυναίκα «εἶναι ἓνα μέσο γιὰ τὸ δικό της τέλος (fin), πού εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῆς δικῆς τῆς καρδιάς». «Δίνει ἀναγκαστικά στοῦ ἀγαπημένου ὃν ὁ, τι κατέχει», «ἡ ἴδια τῆς ἢ ἀξιοπρέπεια βασίζεται στοῦ γεγονός ὅτι ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ στὸν ἄνδρα πού ἀγαπᾶ ὅσο ζεῖ καὶ ὅσο ὑπάρχει. Τὸ ἐλάχιστο πού τοῦτο συνεπάγεται εἶναι ὅτι ἐγκαταλείπει σ' αὐτὸν τὴν περιουσία της καὶ ὅλα τῆς τὰ δικαιώματα».

Ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν δικαιωμάτων τῆς ἔγγαμης γυναίκας ὀφείλεται λοιπὸν στὴ φυσικὴ κλίση πού ἔχει νά ἀγαπᾶ, πρᾶγμα πού δὲν συμβαίνει μὲ τὸν ἄνδρα, γιατί σ' αὐτὸν «στὴν ἀρχή» δὲν ὑπάρχει ἀγάπη παρὰ μόνο σεξουαλικὸ ἔνστικτο. Γενικῶς στὸν ἄνδρα ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι γι' αὐτὸν μιά τάση πού ἐξωτερικεύεται, ἀπορρέει καὶ ἀναπτύσσεται ἀποκλειστικά διά τῆς ἔνωσης μὲ τὴν ἀγαπώμενη γυναίκα.¹¹

Πρόκειται γιὰ ἓνα νομικὸ λόγο περὶ ἔρωτος πού ὑμνεῖ τὸ ζευγάρι, στὰ πλαίσια τοῦ ὁποῖου ἡ γυναίκα στερεῖται τῶν δικαιωμάτων της, τὸ ζευγάρι πού θά ἀποτελέσει τὴ νέα μορφή τῆς οἰκογένειας, τὴν πυρηνικὴ, μεταμορφώνοντας ἔτσι τὴν ἴδια τὴν οἰκογένεια. Πού ὑμνεῖ ταυτόχρονα καὶ τὴ συζυγικὴ ἀγάπη ἢ ὁποῖα, ὁμως, δὲν περιλαμβάνει τὴν ἐρωτικὴ ἐπιθυμία τῆς γυναίκας, γιατί κάτι τέτοιο δὲν ὑπάρχει. Ἡ γυναίκα διαθέτει τὴν ἀγάπη, καθίσταται ὁ τόπος τῆς ἀγάπης, μιάς ἀγάπης περιχλωμένης ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς οἰκογένειας — οἱ κανόνες τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου καὶ ἡ κρατικὴ ἔννομη τάξη θά ἐπωμισθοῦν τὸ καθήκον τῆς διαφύλαξής της.

Τὸ φυσικὸ τοπίο τῶν ἀνθρώπων σήμερα, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, εἶναι, βέβαια, βαθεῖα ἀλλαγμένο: οὔτε ἡ ἀγάπη θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐκ φύσεως προνόμιο τῶν γυναικῶν, οὔτε καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποκλειστικὴ φυσικὴ ιδιότητα τῶν ἀνδρῶν λόγῳ τῆς διαφορικῆς σωματικῆς τους κατασκευῆς. Δὲν φταίει αὐτὴ. Ἄν καὶ ὅσο στερήθηκαν, οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, μιά διάσταση τῶν τρόπων πραγμάτωσης τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς ἐρωτικῆς-σεξουαλικῆς τους πραγμάτωσης, αὐτὸ συνδέεται καὶ μὲ τοὺς νόμους πού οἱ ἴδιοι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, σφρηλατοῦν. Ὁ τρόπος ψήφισής τους, δηλαδή μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ εἶναι δημοκρατικὸς καὶ τί συμφέροντα οἱ νόμοι αὐτοὶ ἐξυπηρετοῦν — συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν συμφερόντων τῶν παιδιῶν — δηλώνουν καὶ τὴ σχέση καὶ τὴς ἐπιπτώσεις του στὰ θέματα ἀγάπης. Κατὰ τρόπο παράδοξο τὸ ἔργο τοῦ Φίχτε «Θεμέλια τοῦ φυσικοῦ δικαίου», ἐνῶ εἶναι τόσο ξεπερασμένο ὅσον ἀφορᾶ τὴν περιγραφή τῆς συνθήκης καὶ τῶν δυνατοτήτων τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν, βοηθᾶ ἰδιαίτερα στὴν κατανόηση τῶν λεπτῶν καὶ ἀνεπαίσθητων μηχανισμῶν βίας πού ἐμποδίζουν τὴν ἀπελευθέρωση τῶν «ἐνσώματων συνειδήσεων» πρὸς χάριν της, χωρὶς τοὺς γνωστὸς ὅρους καὶ τὰ γνωστὰ ὄρια, ἀγάπης.¹²

1. Johann Gottlieb Fichte, *Fondament du droit naturel selon les*

principes de la Doctrine et de la Science (1796-1797). ἔκδ. P. U. F. Παρίσι, 1984, πού ὁποσοδήποτε ἐπηρεάσε βαθιὰ τὸν Γερμανικὸ Ἀστικὸ Κώδικα (BGB) τοῦ 1900.

2. Σύμφωνα μὲ τὸν ντὲ Ρουζμόν, Ὁ Ἔρως καὶ ἡ Δύση, μτφ. Μπάμπη Λυκούδη, ἔκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 1996, σελ. 224 ἐπ., ὁ Φίχτε προσπαθεῖ νά καλύψει τὸ κενὸ ψυχῆς πού ἀφήνει ὁ ἔρως - πάθος ὅπως τὸν περιέγραψε ὁ Σταντᾶλ («Ὁ ἔρωτας ἔρχεται καὶ φεύγει σάν τὸν πυρετὸ, χωρὶς τὴν παραμικρὴ συμμετοχὴ τῆς θέλησης», «ἡ ἀγάπη πού σβήνει, ἐξαφανίζεται γρήγορα, σπανιότατα ξαναζωντανεῖ») καὶ τὴ βίαιη ἀπογοήτευση πού ἀκολουθεῖ καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς τάξης τους: προσπαθεῖ νά τῆς δώσει συνέχεια.

3. Οἱ σχέσεις δικαίου καὶ ἀγάπης, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συναισθηματικοῦ δεσμοῦ - ἀλλὰ καὶ τῆ «γενετήσια» διάστασή του - εἶναι πολὺ σπινότερη ἀπὸ ὅτι συνήθως νομίζουμε. Ἐπικρατεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀγάπη ἐντάσσεται στοῦ πεδίο τῆς μυχιότητος καὶ ἄπτεται τοῦ πλέον προσωπικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ, καὶ, ἀκόμη ὅτι οἱ ἀντικειμενικοὶ καὶ οὐδέτεροι κανόνες τοῦ δικαίου βρῖσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ συγκινήσεις καὶ αἰσθήματα. Οἱ νομικοὶ κανόνες ὡστόσο σφρηλατοῦν συναισθηματικούς δεσμούς καὶ δημιουργοῦν συναισθηματικὴς σχέσεις καὶ μάλιστα σὲ περισσότερα ἐπίπεδα μέσα στὰ πλαίσια τοῦ κράτους-ἔθνους. Τὸ δικαίῳ του γιὰ νά πραγματοῦσι τὴς λειτουργίες του ὀφείλει νά περιπύξει καὶ νά πειθαρχήσει τὸ σῶμα, νά αἰχμαλωτίσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀτόμου καὶ νά τὸ προσδέσει στοὺς θεσμούς του - οἰκογένεια, ἐργασία, πατρίδα. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια - καὶ τὴς ἐσωτερικεύσεις πού ὑποβάλλουν - τὰ περιθώρια αὐτοπροσδιορισμοῦ σὲ θέματα ἀγάπης γίνονται μᾶλλον ἄμεσα περιορισμένα.

4. Οἱ λόγοι τοῦ Φίχτιου - ὅπως τὸν δρῖσκουμε σὲ ὀρισμένα ζεῖματα τοῦ περασμένου αἰῶνα - γιὰ τὴν ἀφύπνιση τοῦ ἔθνους ἐπηρεάσαν, μεταξύ ἄλλων, καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, 1853, ἐπανεκδόση μὲ εἰσαγωγή Κ. Δημαρά, Ἀθήνα 1970, βλ. Johann Gottlieb Fichte, *Addresses to the German Nation*, Οὐδέσπορτ, Κοννέκτικατ, 1979.

5. Ute Gerhard, *Including Women - The Problematic Relationship Between the Women's Movement and the Law*, εἰσηγήση στοῦ συνέδριου πού ὀργάνωσε τὸ Νομικὸ Τμήμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πανεπιστημίου Φλωρεντίας, μὲ θέμα: «Feminist Approaches to Law and Cultural Diversities», 1993.

6. Βλ. Γιώτα Κραβαρίτου, *Φύλο καὶ Δίκαιο*, ἔκδ. Παπαζήσης, 1997.

7. Ἔρχεται ἡ γυναίκα πάντα μετὰ τὸν ἄνδρα στὸν ἐπιστημονικὸ λόγο (discours) τόσο στοῦ δίκαιο ὅσο καὶ στὴν ἱατρικὴ. Εἶναι ἐκπληκτικὸ σὲ τί βᾶθος μέγα ἡ ἀριστοτέλεια ἀντίληψη περὶ τῆς κλίματος τῶν ὄντων συνιστᾶ πάντα τὴ μήτρα τῆς ἀναπαράστασης τῶν σχέσεων μετὰ τῶν δύο φύλων. Γιὰ τὴν παρουσία της στὸν ἱατρικὸ ἐπιστημονικὸ λόγο βλ. Thomas Laqueur, *Making Sex: Bodies and Gender from Greeks to Freud*, ἔκδ. Harvard University Press, Καίμπριτζ Μασσαχ, 1990.

8. Fichte, ὁ.π., σελ. 352.

9. «Λόγω δικῆς τῆς ἐπιθυμίας ἔχει ὑποταχθεῖ...» ibid.

10. Fichte, ὁ.π., σελ. 318, βλ. ἐπίσης τὴν ἀνάλυση τοῦ Jean Vogel, *La doctrine de la frigidité politique - on the political status of women in Fichte*: στοῦ Eliane Vogel Polsky (ἐπιμ.), *Manuel de ressources - Rapports sociaux de sexe*. Point d' Appui, Βρυξέλλες, 1994, σελ. 57 ἐπ.

11. Fichte, ὁ.π., σελ. 319.

12. Βλ. Jean Clam, "Qu'est-ce que faire violence? Intersubjectivité, corporeité et violabilité de la personne dans le fondement du Droit naturel" (1796) de Fichte, *Archives de philosophie du Droit*, Παρίσι, 1995, σελ. 348-389. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἐξαιρετικὸ αὐτὸ ἄρθρο δὲν κάνει τὴν παραμικρὴ ἀναφορά στὴν κατὰ τὴν διαφορετικὴν σωματικότητα - μὲ τὴς γνωστὴς μεγάλες συνέπειες - τῶν δύο φύλων.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΛΑΛΗΣΑΣ

Γιάννης Δάλλας: 'Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης. Έκδόσεις «Κέδρος». 'Αθήνα, 1997. Σελ. 290.

του Βαγγέλη Χατζηβασιλείου

Πάνε είκοσι σχεδόν χρόνια από τότε πού ή κριτική άρχισε νά εστιάζει συστηματικά τήν προσοχή της, μέ έκτεταμένες μελέτες καί άρθρα, στήν ποίηση τού Μίλτου Σαχτούρη. Κι είναι λογικό: ό παράξενος, βίαιος, νευρόσπατος καί, ταυτοχρόνως, λαμπρά χρωματισμένος κόσμος του, τουλάχιστον μέχρι τό Σκεύος (1971), προσφέρει στόν φιλοπερίεργο καί διερευνητικό λόγο τής κριτικής ένα πολυεπίπεδο καί πολλαπλών διαστρωματώσεων ύλικό, τό όποιο μπορεί νά γίνει αντικείμενο έπεξεργασίας κατά ποικίλους τρόπους. Δέν προτίθεται νά κηρύξω έναν γενικευμένο σχετικισμό, ύπονοώντας ότι ό Σαχτούρης είναι άνοιχτός σ' ένα άνεξέλεγκτο πλήθος έρμηνειών καί τοποθετήσεων - άν τό καλοσκεφτούμε, άλλωστε, τό άκριβώς αντίθετο συμβαίνει στήν πραγματικότητα στό έργο του, στό όποιο, έπ' εύκαιρία, τί άκριβώς άκούμε; Μιά φωνή μέ δυό ή τρείς τό πολύ χορδές, οί όποιες, όμως, έχουν συντονιστεί μέ δαμόνια διάταξη γιά νά όδηγήσουν στό έξαγόμενο πού ξέρουμε. Κι αυτός ό δαμόνιος συντονισμός είναι, νομίζω, πού άπασχόλησε τά μάλα - καί έξακολουθεί όλο καί πιά έντονα νά άπασχολεί - τήν κριτική, ένόσω ό Σαχτούρης έχει μάλλον ολοκληρώσει τό δημιουργικό του κύκλο.

Όπως κι άν έχει, ό πρώτος λαλήσας από τήν πλευρά τής κριτικής, έν έτει 1979, γιά τόν Σαχτούρη, μέ συμπαγείς έρμηνευτικές θέσεις καί έδραία αναλυτική μέθοδο, είναι ό Γιάννης Δάλλας. Κι ό Δάλλας δέν περιορίστηκε στό νά άνοίξει τό δρόμο, βάζοντας τά όρόσημα καί στήνοντας τή σκαλωσιά γιά όσα έμελλε νά άκολουθήσουν, αλλά καί συνέχισε σταθερά, μέσα σέ όλο τό διάστημα πού μās χωρίζει από τήν ιδρυτική *Είσαγωγή στήν ποιητική* τού Μίλτου Σαχτούρη, τήν ένασχόλησή του μέ τό σαχτουρικό σύμπαν, φέρνοντας καινούργια κοιτάσματα κάθε φορά στήν επιφάνεια, καί ξεκαθαρίζοντας κάθε τόσο καί περισσότερο τό τοπίο πού αποκάλυψε μέ τίς πρώτες άνασκαφές του. Μετά τήν *Είσαγωγή* ήλθαν οί *Ποιητικές άπαρχές καί οί σταθερές* τής τεχνικής τού Σαχτούρη (1980), τό *Έγινε κα-*

θώς φαίνεται πούλί ιστορικό (1981), τό *Παράδοση καί πρωτοτυπία στήν ποίηση τού Μίλτου Σαχτούρη* (1983), καθώς καί ό *Μηχανισμός τής φαντασίας στήν ποίηση τού Μίλτου Σαχτούρη* (έπίσης 1983) - όλα ένταγμένα κατόπιν στόν πολυσυλλεκτικό τόμο *Πλάγιος Λόγος*, πού κυκλοφόρησε τό 1989. Τό ένδιαφέρον, ώστόσο, τού Δάλλα γιά τόν Σαχτούρη δέν σταμάτησε ούτε στή δεκαετία τού '90, καί τή διάρκεια τής όποιας δημοσίευσε τή *Μορφολογία τού γραπτού καί άγραφου κειμένου τού Σαχτούρη* (1994).

Διασκορπισμένα σέ διάφορα βιβλία καί έντυπα, τά σαχτουρικά δοκίμια τού Δάλλα βρισκουν τώρα στή συναγωγή *Ό ποιητής Μίλτος Σαχτούρης* (μαζί μέ μία πρόδρομη βιβλιοκρισία τού 1971 γιά τό Σκεύος, υπό τόν τίτλο *Μια ποίηση άρχετυπική*) όχι μόνο τήν κοινή στέγη υπό τήν όποία κάποια στιγμή όφειλαν ούτως ή άλλως νά κατοικήσουν, αλλά καί τήν αιτιώδη λογική συνάφεια ή όποία τά συνέχει σέ όλο τους τό μήκος, παρά τίς μεγάλες χρονικές άποστάσεις οί όποιες ύπάρχουν ένιοτε μεταξύ τους. Ό άναγνώστης πού θά κοιτάξει τή σημερινή έκδοση γρήγορα θά ανακαλύψει, είτε έχει ύπόψη του τίς προγενέστερες δημοσιεύσεις τών περιεχομένων της είτε όχι, τό έν προόδο σχήμα τό όποιο αναπτύσσεται στό έσωτερικό της. Ό Δάλλας άνασυγκροτεί έδώ τήν εικόνα τής ποίησης τού Σαχτούρη σέ τρία στάδια: ξεκινώντας από τό παράλογο καί τό προ-λογικό (*Είσαγωγή στήν ποιητική*) περνά στόν «ζωογραφισμένο» στίχο καί στόν έξπρεσιονισμό (*Οί ποιητικές άπαρχές καί οί σταθερές τής τεχνικής του*), γιά νά καταλήξει στό «ρηγματικό κείμενο» καί στήν άνίχνευση μιās «φασματικής, εκλείπουσας πραγματικότητας» (*Η μορφολογία τού γραπτού καί άγραφου κειμένου*).

Έκείνο πού πρωτίστως χρειάζεται νά παρατηρήσω γιά τόν Δάλλα, σχολιάζοντας τήν τριμερή κατασκευή του, είναι ότι άποφεύγει έπιμελώς νά προσδώσει άμιγρή υπερρεαλιστική ταυτότητα στόν Σαχτούρη. Ό υπερρεαλισμός επάγεται συνέχεια στίς σαχτουρικές του άναγνώσεις, αλλά δέν άποκτά ποτέ κεντρική θέση στή συλλογιστική του.

ἀκόμη και στά ἀρχικά του θήματα, όταν διαπραγματεύεται τό ἀντικείμενό του μέ ὄρους τοῦ παραλόγου· τό παράλογο ἐν προκειμένῳ δέν εἶναι γιά τόν Δάλλα καφκικό ἢ μπεκκετικό ἀλλά οὔτε και ὑπερρεαλιστικό· συναρτάται κυρίως μέ ἕναν κόσμο προσυνειδησιακῶν (ὄχι ὑποσυνειδητων) παραστάσεων, πού ἐντάσσονται στήν «προλογική δομή τῆς σκέψης». Ὁ ὑπερρεαλισμός, παρόλα αὐτά, στέκει ἀκόμη πῶς μακριά όταν ὁ Δάλλας, γιά νά ἐντοπίσει καθαρότερα τό στίγμα τοῦ Σαχτούρη, στρέφεται εὐλογα στόν ρόλο πού ἀναλαμβάνει τό χρώμα στήν ποίησή του και ἀνατρέχει στή ζωγραφική τοῦ Μιρό, τοῦ Σαγκάλ, τοῦ Μούνκ και τοῦ Κλέε, γιά νά κάνει λόγο γιά ἕνα εἶδος ἐνοραματικῆς φαντασίας, πού λειτουργεῖ κάτω ἀπό τήν ὑπερρεαλιστική κροῦστα ὡς καθαρῶς δραματική και ἐντέλει ἐξπρεσιονιστική ἔκφραση. Ἐκφραση πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐντονη μορφοποίηση (ὄρισκόμαστε πλέον στό τρίτο στάδιο) και τό ἀντιθετικό ζεύγμα τοῦ χάσματος και τῆς ἔλξης (τό ρηγματικό κείμενο γιά τό ὁποῖο λέγαμε πρωτύτερα) ἀνάμεσα στή φωνή και στή γραφή τοῦ ποιητή.

Ἄν, ἐντούτοις, στό κέντρο αὐτοῦ τοῦ τρίπτυχου θάλλει ὁ ἐξπρεσιονισμός (ὁ Δάλλας δέν τόν ἐπεξεργάζεται ὅσο τή σχέση παραλόγου και προ-λογικοῦ ἢ φωνῆς και γραφῆς, ἀλλά τονίζει μέ ἔμφραση τήν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ σημασία του), τότε ἡ κριτική ὀφείλει νά ἐπιστρέψει, ἐκούσα ἄκουσα, ἔστω και διά τῆς πλαγίου, στόν ὑπερρεαλισμό· και νά ἐπιστρέψει μέ ἱστορικό και, ἐκ παραλλήλου, μέ συγχρονικό τρόπο. Μέ ἱστορικό τρόπο: ἐφόσον ὁ ἐξπρεσιονισμός ὑπῆρξε ὁ προάγγελος τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, ὅπως σπεύδει νά ὑπογραμμίσει ὁ Δάλλας, και μέ δεδομένο ὅτι ὁ Σαχτούρης ἐθήτευσε ἐπιπροσθέτως, σύμφωνα μέ ὄλες τίς ἔσωθεν και ἔξωθεν μαρτυρίες, τόσο στά ἑλληνικά ὅσο και στά εὐρωπαϊκά ὑπερρεαλιστικά κείμενα, ἡ κριτική δέν μπορεί νά ἀφήσει ἀσχολίαστη τήν ἀλλαγὴ πού σήμανε ὁ ποιητής γιά τήν ἐγχώρια μεταπολεμική λογοτεχνική σκηνή: μεταφέροντας τό δραματικό περιεχόμενο τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ στά περίχωρα τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, ὁ Σαχτούρης μετέβαλε δραστικά τό ἑλληνικό προπολεμικό ὑπερρεαλιστικό «παράδειγμα», αἶροντας τήν προγραμματική εὐπιστία και τήν ἐκ πεποιθήσεως αἰσιοδοξία του. Καί ἀπό τή συγχρονία στή διαχρονία: ἡ κριτική δέν μπορεί ἐπίσης νά ἀφήσει ἀσχολίαστες τίς ἀμφίθυμες σχέσεις τοῦ ὑβριδικοῦ ὑπερρεαλισμοῦ τοῦ Σαχτούρη μέ τόν ἐντονο πολιτικό και ἰδεολογικό προσανατολισμό ἄλλων πολυσυζητημένων ὁμοτέχνων τῆς γενιάς του· σχέσεις πού κινούνται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς μιά και ὁ δημιουργός «βλέπει» και ταυτοχρόνως δέν «βλέπει», μέσα στό παράταιρο και παρατονωμένο ποιητικό του κοσμοεἶδωλο, τήν πολιτική και τήν Ἱστορία, φτάνοντας, ὡστόσο, τήν ἴδια ὥρα, και παρόλη τήν ἀμφιθυμία του, σέ ἀπόσταση ἀναπνοῆς ἀπό τά μεγάλα (ὑπερθερμασμένα και αἰμάσσοντα) γεγονότα τοῦ καιροῦ του.

Προτοῦ κλείσω, ὄρισμένα —ἐλάχιστα πλὴν ἀπαραίτητα— ἐπιλογικά, πού ἀναφέρονται στή γενικότερη κριτική μέθοδο τήν ὁποία ἐφαρμόζει ὁ μελετητής προκειμένου νά κατανοήσει τόν Σαχτούρη: συνταιριάζοντας τή διεξοδική μορφολογική ἀνάλυση μέ τήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, τήν πολιτική ἱστορία, τή βιογραφία, ἀλλά και τήν προσωπική μαρτυρία τοῦ ποιητή (παρέμβλητη κατά τόπους στόν κειμενικό σχολιασμό), ὁ Δάλλας μᾶς δίνει ἕνα ὑπόδειγμα κριτικῆς ἐργασίας· ὑπόδειγμα πού περιλαμβάνει ἐξ ἴσου τή

θεωρία και τήν ἐμπειρική ἐρευνα. Δείχνοντας πόσο γόνιμο μπορεί νά δουλέψουν οἱ δυό τους, ὅταν ὑπερνικοῦν τήν ἀμοιβαία καχυποψία και παραμερίζουν —γιά νά ἐλθουν σέ ζωτική συνεννόηση— τόν ἀλληλοαποκλεισμό τους.

Ἡ ΑΥΓΗ

ἔχει λόγο

κ ἄ θ ε π ρ ω ῖ

ανανεωμένη,

αξιόπιστη,

νηφάλια

και μαχητική

και **Ἡ ΑΥΓΗ**

με τα **ἐπιθέματα**

Γνώμες και Ἰδέες

Λόγος και Τέχνες

ὅταν οἱ οθόνες

βουλιάζουν

Ο ΣΥΝΘΕΤΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΗΡΩΣ ΘΕΑΤΡΟΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ

Ἐγγύτατα στό λαϊκισμό καί στήν άνευλάβεια...

τοῦ Γιώργου Λεωτσάκου

Μέ πίκρα γιά τούς πρόσφατους χαμούς προμάχων ἀξιῶν πανταχόθεν πιά θαλλομένων (ἀξέχαστε Κώστα Βούλγαρη!), παραμερίζω ἀσχολίες πειστικότερες, γιά ἕναν ἀναγκαῖο δυστυχῶς ἀντίλογο στό θεατρογράφημα τῆς Ἑλένης Πέγκα Βάλς *ἔξιστασιόν*, μέ ἥρωα τό Γιάννη Κωνσταντινίδη (1903-84· βραχυγραφικά: ΓΚ) μεγάλη φυσιογνωμία μιᾶς Λόγιας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς μέ πολυτάραχη ἱστορία 200 ἐτῶν, καί, μέ τό ψευδώνυμο Κώστας Γιαννίδης (ΚΓ), ἴσης ἐμβέλειας μορφή μιᾶς κοσμωτάτης ἀλλοτινῆς Ἑλαφρᾶς. Τόν ἀντίλογο ἐπιτάσσει καί ἡ ὀλική, δυστυχῶς, ἔκλειψη τῶν ἐκλειψάντων συνθετῶν μας ἀπό τό συναυλιακό προσκήνιο, πρᾶγμα πού τούς ἐκθέτει σέ θανάσιμους κινδύνους, ἐν οἷς καί τῆς λαϊκιστικῆς ἢ εὐκαιριοθηρικῆς παρερμηνείας.

Εἰλικρινέστατα διαδηλοῦται στό πρόγραμμα ἢ προχειρότης περί τῆ σύλληψη τοῦ πονήματος, τό ὅποιο κρίνουμε κυρίως ὡς πρὸς τῆ σχέση του μέ τό συνθέτη καί τῆ μουσική του: ὁ σκηνοθέτης κ. Χουβαρδάς προτείνει στήν κα Πέγκα τῆ συγγραφή ἔργου μέ μουσική καί τραγούδια τοῦ ΓΚ/ΚΓ: *Σκέψου το, μπορεῖς νά θρεῖς κάτι ἐνδιαφέρον στή διπλή ταυτότητα αὐτοῦ τοῦ συνθέτη* (sic). Ἐκεῖνη ἀρχίζει «ἔρυνα»(;) κυρίως σέ 7 πρόσωπα: τούς Λάμπρο Λιάβα, Γιόλα Κωνσταντινίδη, ἀδελφή τοῦ συνθέτη (ἀλίμονο, ἀπεβίωσε 11 Νοεμβρίου 1997), Γρηγόρη καί Νέλλη Σεμιτόκολο, Καίτη Κοπανίτσα (μέ τῆ Σεμιτόκολο, στό πιάνο, πρωτοερμήνευσε τά κατά *Ταγκόρ Τραγούδια τῆς προσμονῆς* τοῦ Κωνσταντινίδη), Μάρκο Δραγοῦμη καί Γιώργο Κουμენტάκη.¹ Στό πρόγραμμα ὑπῆρχαν ἀκόμη κείμενα Λιάβα, Βύρωνα Φιδετζῆ καί μιᾶ συνέντευξη τοῦ ΓΚ στό Γιώργο Παπαστεφάνου. Πάντως ἡ κα Πέγκα ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ζῶη καί ἡ προσωπικότητα τοῦ ΓΚ «μέσα ἀπό τό ὑπάρχον ὕλικό βέβαια, δέν παρουσίαζαν δραματικό ἐνδιαφέρον. Ἔτσι στράφηκα στή τραγούδια του καί στή μουσική του. Ἄφησα νά μέ ὀδηγήσουν καί μέ ὀδήγησαν» (Πρόγραμμα, σελ. 1). Θά ἰδοῦμε ποῦ...

Ἦμουν ἕνα ἀπό τά 12 μόνον ἄτομα πού συνόδεψαν τόν ἀλησμόνητο «Γιάγκο» στήν τελευταία του κατοικία, ὅταν

ὁ ἦδη... κρατικοποιημένος λαϊκισμός κορυβαντιοῦσε περί τῆ σορό τοῦ Τσιτσάνη. Τό 1981, ὅταν τό ΥΠΠΟ ὀργάνωνε ἀκόμη διαγωνισμούς σύνθεσης, ὁ ΓΚ καί ἐγώ μετείχαμε στήν κριτική ἐπιτροπή πού βράβευσε 3 ἑλαφρῶς παραγωγισμένους σήμερα δημιουργούς μας, Δραγατάκη, Τραυλό καί Ζερβό: ἐκεῖ, σέ συνεδριάσεις καί κατ' ἰδίαν συζητήσεις, ἐκτίμησα σέ βάθος τό πολυδιάστατο τῆς πεπαιδευμένης του μουσικῆς εὐαισθησίας. Τό 1982, σέ συνέντευξή του γιά τῆ μουσική ζῶη τῆς Σμύρνης, πρὶν τό '22, μοῦ περιέγραψε μέ λεπτομέρειες τίς ρίζες τῆς θαθύτατης σχέσης του μέ τό δημοτικό τραγούδι, πάνω στό ὅποιο στηρίχθηκε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς λόγιας δημιουργίας του. Ἐκεῖνην ἀκριβῶς πού τό ἔργο καί ἡ σκηνοθεσία του, ὑποβίβασαν καί παρερμήνευσαν: διότι ἡ συνειδητοποίηση τοῦ πόσο ἐλάχιστο ἐκμεταλλεύσιμος ἦταν θεατρικά ὁ ΓΚ/ΚΓ, δέν ἀπέτρεψαν συγγραφέα καί σκηνοθέτη. Ἀντίθετα κατέφυγαν γιά ἐνίσχυση... στόν ὅλως ἄσχετο Κάφκα, ἐμπνευστή ἐνός ἀπερίγραπτου σκηنيκοῦ σοῦρτα-φέρτα: μεταξύ ἄλλων τεράτων καί σημείων, τόν εἶδαμε μπροστά σ' ἕνα μαγνητοφώνο (πέθανε τό... 1924), νά χορεύει ταγκό μέ ἀκουστικά ἠχογράφησης, νά κάνει ἔρωτα μέ τῆ μία ἀπό τίς δύο αἰσθησιακές καλλονές (ἡ ἄλλη ἦταν ἡ ἑλαφρά τραγουδίστρια) κ.τ.λ.

Ὅπως δὴποτε, ἀκούγονται 13 «ἑλαφρά τραγούδια» καί 11 ἀποσπάσματα λόγιας μουσικῆς. Ὁ ὑποβιβασμός τοῦ ΓΚ, δέν ἔγκειται στήν ἀμελητέα ἀριθμητική διαφορά, ἀλλά στό ὅτι σέ ὅλο τό ἔργο ἡ λόγια μουσική, ἀντίθετα μέ τά τραγούδια, ἀκούγεται ὡς.. σιγανή ὑπόκρουση, χωρίς σχεδόν ποτέ νά ὀλοκληρῶνεται μιᾶ φράση. Καί γιά νά μή μείνει σκιά ἀμφιβολίας γιά τίς προθέσεις τῆς συγγραφῆς, τό ἔργο «κορυφώνεται» μέ τῆ «δραματική» (μῆτε κἀν προετοιμασμένη!) ψευδοσύγκρουση μεταξύ «Νέου» (ΚΓ, «ἑλαφροῦ») καί Συνθέτου: ὁ πρῶτος, δίκην παλιόπαιδον, κατηγορεῖ τόν ΓΚ ὡς δειλό, πού δέν τόλμησε ποτέ νά δραματιστεῖ, «ν' ἀποφασίσει ποιός εἶναι», νά καινοτομήσει ὅπως οἱ πρωτοποριακοί, νά ἐκφράσει τήν ἐποχή του, κ.τ.λ. Στόν καταγιισμό αὐτό, μόνο γιά μιᾶ στιγμή ὁ ΓΚ

ἀποκρίνεται πώς τόν συγκράτησε τό γνῶθι σ' αὐτόν... Ἄς μὴ προχωρήσουμε ὅμως περισσότερο στό κείμενο, γιατί... δέ θ' ἀπομείνει τίποτε. Συμπαθέστερες παρουσίες: ὁ «Γιάγκος» παιδί (γλυκύτετος ὁ Μίλτος Θεοδωρόπουλος!), ἡ Μάνα (Μαρία Κατσανδρή) καί ὁ Συνθέτης (Κώστας Ζαχαράκης: δέν πρόδιδε τό ΓΚ). Οἱ δύο «τραγουδίστριες», ἄφωνες, φάλτσες, ἄχρωμες καί ἐπιπλέον μέ κουνήματα εἶτε ρεμπέτισσας εἶτε Ἀμερικάνας τοῦ μιούζικαλ! Εὐγε στό Νίκο Πλάτανο γιά τή λεπτή ἐνορχήστρωση τῶν τραγουδιῶν, σέ ὕφος ἐποχῆς, ἀλλά καί στήν ἐκτέλεση, ἀπό ὑπέροχους μουσικούς, πού τίμησαν τό συνθέτη: πιάνο (Πλάτανος), βιολί (Γκαλίνα Μπράτουσκα), κοντραμπάσο (Γεωργένι Μπράτουσκα), κλαρινέτο (Γαληνός Κιοσόγλου), ἀκορντεόν (Ἄννα Ἡλιάδη).

Κοντολογίς ἡ συγγραφεῖς προχωρεῖ πολύ πύο πέρα ἀπ' ὅ,τι ἐπιτρέπουν οἱ ἀνεπαρκεῖς γιά τό ἐγχείρημα μουσικές τῆς γνώσεις: Ἄν ἐμβάθυνε περισσότερο, θά καταλάβαινε πώς τό δημοτικό τραγούδι ταυτίστηκε μές στό συνθέτη μέ τίς ρίζες τῆς συγκίνησης. Καί ἀντί νά στριμώχνει σέ ἔτοιμα καλούπια ἕνα δημιουργό ξένο πρὸς ὅλα αὐτά τά θλιβερά (θά ἔμενε ἐμβρόντητος ἂν τοῦ ἔλεγαν ὅτι θά γινόταν ἥρωας θεατρογραφήματος), θά ἐκτιμοῦσε τό ἄπειρο τῶν ἀρμονικῶν παραλλαγῶν καί τῶν ἠχοχρωματικῶν ἰδιωσμῶν πού ὁ ΓΚ ἐκμαιεῖ ἀπό τίς πρωτογενεῖς του ὕλες: ἄπειρο ἀπό ὅπου ὅμως δέν μπορεῖς νά ἀφαιρέσεις ἢ νά μετακινήσεις μία νότα! Ἀντιθέτως πρὸς τό κείμενο τῆς κας

Πέγκα... Σέ ἄγριους καιρούς, ὅπου ὁ συμβιβασμός μέ κλίμακες ἦταν ζήτημα ψωμιού, ὁ Κωνσταντινίδης, ποτέ τοῦ ἀγελαῖος, προτίμησε μέχρι τέλους τήν ἐντιμη πενία, γιά νά μὴν ὑποδιδάσει ἀκριδῶς τή λόγια δημιουργία του, ἐμπροσθα περιφρονώντας τίς μετριότητες πού ἐξόντωσαν ἕναν Σκαλκῶτα. Ὅχι, κυρία Πέγκα, δειλός δέν ὑπῆρξε ποτέ ὁ «Γιάγκος»: ἀντιθέτως εἶχε κάτι πού δυστυχῶς ἔχει τόσο ἐκλείπει ἀπό τήν ἐποχή μας ὥστε νά ἐνθαρρύνονται παρερμηνεῖες πού πλησιάζουν ἐπικίνδυνα τήν ἀνευλάβεια: ἦθος. (Θέατρο Ἀμόρε, πρώτη, 17 Δεκ. 1997).

Υ.Γ. Ἦδη, ἀκούω ὅτι τό ἔργο παίζεται ἢ πρόκειται νά παιχθεῖ καί στή Φρανκφούρτη. Ἄρα τό «ἐγχείρημα» (ἐπιεικῶς), δέν ἦτο... στιγμιαῖον!

1. Ἐλενα Πέγκα: Βάλς ἐξιστασιῶν, ἐκδ. Νεφέλη, σελ. 8.

2. Γιώργος Λεωτσόκος: Ἀναφορά στή μουσική ζωὴ τῆς Σιμόνης, κείμενο δύο ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν γιά τά 60χρονα τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς (Β' Πρόγραμμα ΕΡΤ, Κυρ. 26 Σεπτ. 1982, ὥρα 12-13.00 καί Τετ. 29 Σεπτ. 1982, ὥρα 19.05-20.00). Δημοσιεύτηκε πολὺ ἀργότερα, στὸν Ἐπίλογο '93, σσ. 370-82. Οἱ ἐξομολογήσεις τοῦ ΓΚ γιά τή σχέση του μέ τό δημοτικό τραγούδι, σσ. 381-82.

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ - ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΨΑΡΡΑ

Επιμέλεια

ΣΙΩΠΗΡΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ

Ποια εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν γυναικῶν στήν ἱστορική διαδικασία; Τι σημαίνει ὅτι ἡ ἱστορία εἶχε πάντοτε φύλο; Πώς ἐπιδροῦν οἱ ἱστορικές ἀλλαγές στο κάθε φύλο καί στίς μεταξὺ τους σχέσεις; Πώς ἀλλάζουν οἱ σημασίες τῶν λέξεων «ἀντρας» καί «γυναίκα» μέσα στο χρόνο καί σε διαφορετικά ἱστορικά συμφραζόμενα;

Πρόκειται γιά ὀρισμένα μόνο ἀπό τα ερωτήματα πού θέτει ἡ ἱστορία τῶν γυναικῶν στα εικοσιπέντε χρόνια τῆς σύγχρονης διαδρομῆς τῆς, με τα οποία ἔχει σφραγίσει το τοπίο τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφικῆς παραγωγῆς. Ο τόμος παρακολουθεῖ τή διαδρομή αὐτή μέσα ἀπό τα ἐπτά κείμενα τῆς δεκαετίας τοῦ '80 πού συγκεντρώνει. Γραμμένα ἀπό ἐγκυρες, διεθνούς φήμης ἱστορικούς, τα κείμενα, θεωρητικῶν καί μεθοδολογικῶν χαρακτήρα, σκιαγραφοῦν ἐθνικές ἰδιοτυπίες καί τήν ἴδια στιγμή μαρτυροῦν γιά τὸν διεθνή χαρακτήρα τῆς συζήτησης. Αποτυπώνουν ἐπίτις δύο κατευθύνσεις τῆς ἱστορίας τῶν γυναικῶν: ἀπὸ τῆ μια τὴν ἐμμονή γιά μεγαλύτερη ἐννοιολογική ἐπεξεργασία τῶν ἀναλυτικῶν τῆς εργαλείων, ἡ ὁποία ὁδήγησε ἄλλοτε σε μια ἱστορία τοῦ φύλου καί ἄλλοτε στή σύγχρονη φεμινιστική ἱστορία, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν προσπάθεια γιά ἀξιοποίηση τῶν σημαντικῶν ευρημάτων τῆς με στόχο τὴ διεύρυνσή τῆς καί τὴ διασύνδεσή τῆς με ἄλλα ἱστοριογραφικά πεδία.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 133, 106 77 Αθήνα, τηλ. 3806305, 3821813 fax 3838173
Βιβλιοπωλεῖο στή Στοά τοῦ Βιβλίου: Πεισμαζόγλου 5 / Σταδίου 44, 105 64 Αθήνα, τηλ. 3311719

«ΠΩΣ ΒΓΗΚΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΡΥΨΩΝΑ ΜΟΥ»

του Πέτερ Βάις

Ο Πέτερ Βάις (1916-1982) ανήκει σ' εκείνους τούς γερμανόφωνους δημιουργούς που κατά το πρώτο μισό του είκοστού αιώνα περιπλανήθηκαν από μικρή ηλικία στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Γεννήθηκε στη Γερμανία, στο Νορνάδες, ένα προάστιο έξω από το Βερολίνο. Έζησε στην Έλβετία, στην Αγγλία, στη Τσεχοσλοβακία. Σέ ηλικία είκοσιτριών χρόνων εγκαταστάθηκε στη Σουηδία όπου και έκλεισε το βιολογικό του κύκλο. Γόνος αστικής, συντηρητικής οικογένειας έμαθε μόλις στά είκοσιδύο του τό μυστικό: ο πατέρας του ήταν εβραίος.

Σ' ένα ταξίδι, «ξένος» στο Παρίσι, μετά τόν πόλεμο, συνειδητοποίησε ποιά είναι η γλώσσα του: τά γερμανικά που μιλούσε όταν ήταν παιδί, μιά γλώσσα διαφορετική από τά γερμανικά τής τωρινής Γερμανίας που ενσωμάτωσε όλο τό κατακάθι τής ιστορίας της. «Η γλώσσα αυτή ήταν παρούσα όποτεδήποτε τή ζητούσα και όπουδήποτε συνέβαινε νά θρίσκομαι».

Στά έργα του έπανεξέτασε θέματα τής ιστορίας μέσα από ένα τελειώς προσωπικό πρίσμα. Μέ τό θεατρικό του κείμενο Δίωξη και δολοφονία του Μαρά, όπως παρουσιάστηκε στο τρελοκομείο του Σαραντόν σέ σκηνοθεσία του κυρίου Ντέ Σάντ (1964) γνώρισε τήν καταξίωση. Ός «δραματουργός πέρα από τόν Μπρέχτ και τόν Μπέκετ» χαρακτηρίστηκε από τό θεατρολόγο Μάρτιν Έσολιν.

Τό κείμενο Πώς βγήκα από τόν κρυψώνα μου είναι μιά όμιλία —καλλιτεχνικό και πολιτικό μανιφέστο— που ό Π. Βάις έγραψε και εκφώνησε στά άγγλικά, στά πλαίσια ενός συνεδρίου που έγινε στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον στις 25 Απριλίου του 1966. Τό θέμα του συνεδρίου ήταν: Ο καλλιτέχνης στην κοινωνία τής άφθονίας. Αν και πολλά άλλαξαν στον κόσμο έκτοτε, ό προβληματισμός του συγγραφέα εξακολουθεί, πιστεύουμε, νά μās άφορά. Κυρίως σέ μιά έποχή όπου διανοούμενοι σαν τόν Βάις «που φυτρώνουν εκεί που δέν τούς σπέρνουν» είναι είδος δυσεύρετο.

Από τότε που άρχισα νά γράφω, η στάση μου απέναντι στο θέμα τής στρατεύσης μεταβαλλόταν διαρκώς. Στίς πρώτες συγγραφικές μου άπτοειρες τό μόνο που σκεφτόμουν ήταν η δική μου ύπαρξη. Ήταν τά χρόνια τής προσφυγιάς και του πολέμου. Δέν ήμουν ένταγμένος, δέν ανήκα πουθενά και είχα αναγάγει αυτή τήν άπουσία όποιασδήποτε δέσμευσης σέ άρετή. Δέν έπρόκειτο νά στρατευθώ σ' έναν άγώνα που, κατά τήν άποψη μου ήταν παράλογος. Αυτός ήταν ό σκοπός μου. Άκόμη κι αν ό κόσμος όλόκληρος έπρόκειτο νά διχαστεί πάνω σ' έναν άγώνα ζωής και θανάτου, εγώ θά προσπαθούσα νά σταθώ άπ' έξω. Θά έσκαβα έναν κρυψώνα και θά χωνόμουν μέσα για όσο τό δυνατόν περισσότερο καιρό, άφοι δέν μπορούσα νά θρω μιάν ιδεολογία που θά άξιζε νά θισισώ τήν ζωή μου γι' αυτήν. Παρέμενα τό παιδί που κρυβόταν για νά άποφύγει τίς φασαρίες του δρόμου και που από τό άνοιγμα του κρυψώνα του παρατηρούσε τούς καβγάδες και τά ουρλιαχτά του κόσμου από πάνω. Η τέχνη μου γεννήθηκε μέσα από μιά οικειοθελή άπομόνωση. Ηθελα νά περιγράψω σ' έμένα τόν ίδιο τί συνέβαινε εκεί πάνω και τό περιέγραψα σαν μιά μετωπική σύγκρουση δυνάμεων που είχαν παραφρονήσει. Καμμία φορά έβλεπα κάποιον νά πέφτει, τόν άκουγα νά φωνάζει και νά ζητά βοήθεια, εγώ όμως δέν έκανα καμία κίνηση για νά τόν βοηθήσω. Τους έβλεπα νά κείτονται λαθωμένοι στους δρόμους κι εγώ παρέμενα άδρανής. Μοναδικός μου στόχος ήταν νά μήν κινήσω τό ενδιαφέρον κανενός για τό άτομό μου. Μέ τόν τρόπο αυτό μπορούσα νά οικοδομήσω τήν άνωτερότητά μου, ενώ έξω ό κόσμος σειόταν από κραδασμούς. Σύντομα έφανίστηκαν πώματα στους δρόμους. Έβλεπα ανθρώπους νά σέρνονται έξω από τά σπίτια τους, νά φορτώνονται σέ καμιόνια και νά εξαφανίζονται. Άκούγα πυροβολισμούς κι άκόμη περισσότερα ουρλιαχτά. Παρ όλα αυτά, εγώ παρέμενα άπαθής. Όστερα άρχισαν νά γραμίζονται τά σπίτια από τούς βομβαρδισμούς. Πόλεις όλόκληρες μεταβάλλονταν σέ στάχτη. Η χώρα γέμισε από πρόσφυγες· βουνά από νεκρούς στίς άκρες

των δρόμων κι εγώ δέν είχα άκόμα ούτε μία άμυχή πάνω μου.

Μολονότι έπικρατούσε ήσυχία μέσα στή φωλιά μου, στή φαντασία μου «ίωνα φρικτά πράγματα. Για όσο διάστημα συνεχίζοταν ή κατάσταση ή εκεί έξω, ή πραγματική ειρήνη ήταν άνέφικτη — άκόμα και για μένα. Σκεφτόμουν πώς, άραγε, ήταν να σέ καταδιώκουν, να σέ πιάνουν, να σέ χτυπούν και να σέ σκοτώνουν. Αυτό συνεχίστηκε για χρόνια. Έγώ όμως έξακολουθούσα να μήν έχω ιδέα περί τίνος έπρόκειτο. Είχα έπιστρατεύσει όλες μου τίς δυνάμεις σ' ένα μόνο στόχο· να μήν έμπλακώ εγώ ό ίδιος. Αισθανόμουν γοητευμένος από τίς δυνάμεις τής καταστροφής, ζωγράφισα και κατέγραφα τίς όπτασίες μου, είχα μετατρέψει τήν τέχνη σέ καταφύγιο, ένώ ό κόσμος έξω βρισκόταν σέ πορεία άποσύνθεσης. Είναι δικό τους σφάλμα, σκεφτόμουν, όταν τούς έβλεπα να παρελάνουν και να πεθαίνουν. Μπορούσα να φανταστώ μόνο ότι ενεργούσαν στά τυφλά, άφοϋ κι εγώ ό ίδιος ήμουν τυφλός. Τί ζωή ήταν τούτη πού είχα φτιάξει για τόν έαυτό μου! Μία ζωή άποτελούμενη από διβλία, έργα ζωγραφικής, μουσική κι εφήμερες έρωτικές ιστορίες. Μία ζωή τής όποιας κορωνίδα θριάμβου άποτελούσε τό γεγονός ότι έξακολουθούσα να είμαι ζωντανός, ότι είχα δικό μου δωμάτιο και δικό μου κλειδί πόρτας.

Και ξαφνικά όλα πήραν ένα τέλος. Στο δωμάτιό μου δέν είχε καταστραφεί τίποτα, στήν κουζίνα υπήρχε φαγητό κι έξω εκατομμύρια και εκατομμύρια οί νεκροί. Τώρα, άφοϋ πλέον πέρασε ό κίνδυνος, τόλμησα να βγω έξω. Ποιοί ήταν αυτοί πού είχαν πολεμήσει έδω άπ' έξω; Ποιοί ήταν αυτοί πού είχαν σκοτωθεί; Ποιοί ήταν αυτοί πού είχαν σκοτώσει; Δέν ήμουν όμως άκόμα σέ θέση να δώ τήν άλληλουχία των γεγονότων πού είχαν καταστήσει δυνατό αυτό τό μακλειό. Έβλεπα μόνο μερικούς άπ' αυτούς πού είχαν πολεμήσει μεταξύ τους σάν έχθροί να άγκαλιάζονται μετά και να στρέφονται έναντιον κάποιον τρίτον. Τους έβλεπα, άκόμη κι όταν ξαναχτίζουν τίς πόλεις τους, να κατασκευάζουν παράλληλα καινούρια όπλα. Έβλεπα πόσο γρήγορα ξεχνούσαν τά θαμμένα πώματα. Τό γεγονός αυτό άπλώς έπιβεβαίωνε τήν άποφή μου πώς όλα αυτά δέν ήταν παρά ένας μεγάλος εφιάλτης κι έτσι μπορούσα να συνεχίσω τήν ζωή μου με τήν ίκανοποίηση ότι είχα δικιο. Δέν είχα, όμως, άκόμα βρει τήν άπάντηση στο έρώτημα γιατί όλοι αυτοί άφέθηκαν να όδηγηθούν στο θάνατο — όλα εκείνα τά εκατομμύρια. Ήμουν, έπομένως άναγκασμένος να τά διώσω, σέ πολύ άργό ρυθμό, όλα έξ' άρχής· πώς είχαν σύλληφθει, πώς είχαν καταδικασθεί σέ θάνατο. Και δέν ήταν όλοι πού είχαν προβάλει αντίσταση. Πολλοί από αυτούς, άν όχι οί περισσότεροι, παρέμειναν, όπως κι εγώ, άπαθείς, φοβισμένοι, αδύναμοι να καταλάβουν· άπλώς είχαν παράλυσει από αυτήν τήν ξαφνική φρίκη. Πώς ήταν δυνατόν; Πώς άφέθηκαν να τούς σέρνονν έξω από τά σπίτια τους, να βλέπουν τά παιδιά τους και τούς γονείς τους να πεθαίνουν, να βλέπουν τά υπάρχοντά τους να καταστρέφονται κι έπειτα να κατεβαίνουν οί ίδιοι μέσα στους τάφους τους. Ό προβληματισμός μου τότε με όδήγησε στήν αναζήτηση των αιτιών αυτού του σκοταμού, πού φαινόταν χωρίς κανένα άπολύτως νόημα. Στην άρχή μπορούσα άκόμα να συνταυτιστώ είτε με τούς δολοφονη-

μένους είτε με τούς δολοφόνους. Δέν θεωρούσα πιά τόν έαυτό μου διαφορετικό ή άνώτερο από εκείνους και πίστευα ότι ήταν καθαρά θέμα σύμπτωσης σέ ποιά μεριά βρισκόμουν. Προσπάθησα να περιγράψω τό περιβάλλον μέσα στο όποιο μεγάλωσα και είδα πώς είχα άνατραφεί βάσει μιās συγκεκριμένης προοπτικής, ένώ δυνάμεις άλλες άπεργάζονταν ένα διαφορετικό πεπρωμένο για λογαριασμό μου. Όλα έμοιαζαν να έχουν κανονισθεί για μένα μέσα στα πλαίσια μιās μεγάλης και άσφαλους κοινωνίας, ένώ στήν πραγματικότητα είχα ήδη έπιλεχθεί για να γίνω τό θύμα τής. Θα μπορούσα να είχα γίνει, άκόμη και παρά τή θέλησή μου, ένας πολεμιστής, όπως είχαν γίνει όλοι οί συμμαθητές μου, και να είχα πάρει μέρος μαζί τους στίς έπιθέσεις και στίς εισβολές, ώσπου κάποτε να τινάζόντουσαν τά μυαλά μου στον άέρα για χάρη τής μεγάλης και άσφαλους κοινωνίας μας. Ποιός ξέρει άν θα έβρισκα τή δύναμη να προβάλλω άντιρήσεις και να άντισταθώ. Όταν με πέταξαν έξω από τή κοινωνία, επειδή είχα άποφασίσει πώς υπήρχε μία άλλη φυλή, διαφορετική και ή όποία θα έπρεπε να άφανισθεί, έμεινα κατάπληκτος και δέν μπορούσα να τό πιστέψω. Ήμουν εγώ διαφορετικός; Δέν είχα κι εγώ, όπως και όλοι οί άλλοι διαβάσει για τούς ήρωές μας; Δέν ήμουν έτοιμος να κάνω ένα λαμπρό μέλλον έδω σ' αυτήν τήν κοινωνία; Και όλα αυτά συνέβησαν χωρίς τή δική μου συμμετοχή. Δέν γνώριζα καν άν ταίριαζα σ' αυτήν τήν διαφορετική φυλή και δέν ήξερα τί να κάνω μ' αυτήν τήν έτερότητα. Δέν μπορούσα να ένταχθώ σ' αυτήν. Όπως και να είχε τό πράγμα, υπήρχαν εκείνες οί άλλες δυνάμεις, πού δέν μου άφηναν άλλα περιθώρια έκλογής από τό να έξαφανιστώ. Αν είχα παραμείνει, θα είχα πάρει τόν ίδιο δρόμο πού είχαν πάρει και οί άλλοι, κατευθείαν γραμμή μέσα στο δόρυβορο τής άγνοιας. Για μερικά χρόνια υπέφερα από ένα άπολιθωμένο, άταβιστικό αίσθημα ένοχής, ότι όφειλα να ακολουθήσω τήν πορεία πού είχε χαραχτεί για μένα και ότι ήμουν ένας προδότης άπέναντι σ' όλους εκείνους πού βρισκόντουσαν στίς φυλακές.

Δύο δυνατότητες υπήρχαν για μένα κατά τήν διάρκεια των νεανικών μου χρόνων. Τήν μία δυνατότητα, να γίνω κατακτητής και δολοφόνος, τήν έχασα· τήν άλλη, να αφήσω τόν έαυτό μου να κατακτηθεί και να δολοφονηθεί τήν άπέφυγα. Ό τρίτος δρόμος, εκείνος πού όδηγούσε στήν έπίγνωση — ή έννοια τής άνάλυσης δέν υπήρχε άκόμα — δέν προσφερόταν στο πιάτο, έπρεπε να τόν ανακαλύψεις μόνος σου. Και καθώς είχα μεγαλώσει κι είχα άνατραφεί μέσα στήν καρδιά αυτής τής άιμοδιψούς κοινωνίας, ήμουν άποκλεισμένος από εκείνους πού θα μπορούσαν να μου είχαν μιλήσει για τίς άλλες δυνατότητες. Έτσι πέρασα πολλά χρόνια εξηγώντας στον έαυτό μου πώς ήταν να πνίγεται μέσα σ' αυτήν τήν κοινωνία, να χάνεται έντελώς μέσα τής, να μήν βλέπεις καμία διέξοδο κι άκόμη να άποδέχεται τούτην τήν τελική κατάσταση.

Αυτός έξακολουθούσε να είναι ό προβληματισμός μου γύρω από τήν άδυνατότητα διεύθυνσης στον κόσμο τούτο, και μέσα στον προβληματισμό αυτόν, στο χώρο του άνεφικτου, ή ποίηση είχε βρει τό στοιχείο τής. Έδω, σ' έναν χώρο ούδέτερο αισθανόμουν τήν ίκανοποίηση ότι οικοδομούσα ένα σύστημα από άξίες οί όποιες υπήρχαν σέ πείσμα τής παραφροσύνης πού έπικρατούσε εκεί έξω. Θά

μπορούσα να είχα εξακολουθήσει να είμαι βαθιά προσηλωμένος στην τέχνη μου, στη συγγραφή, στη ζωγραφική, στο γύρισμα ταινιών με θέμα αυτήν την καταδικασμένη κοινωνία, να περιγράψω την απελπισία και την παραμόρφωση, ακόμη και λίγη εξέγερση, μερικές κραυγές διαμαρτυρίας για τό ότι όλα θά έπρεπε να ήταν διαφορετικά και ότι κάπου θά έπρεπε να υπήρχε λίγη έλπιδα. Όλα τούτα, όμως, άπλως, θά έξυπηρετούσαν την κοινωνία πού μέ είχε διαπλάσει όπως ακριβώς ήμουν και ή όποία έκανε τό πάν για να μέ κρατήσει σε τούτην την κατάσταση της άφασίας.

Ένώ οικοδομούσα τούτο τό άπροσπέλαστο τέμενος της τέχνης κι έγραφα αυτούς τούς ύμνους για την έσωτερική, προσωπική μου έλευθερία, έξω μαινόταν ή μάχη την όποία είχα παρακολουθήσει απ' άρχής: 10.000 είχαν ριχτεί στίς φυλακές της Ελλάδας, 80.000 είχαν δολοφονηθεί από

τούς άποικιοκράτες στην Μαδαγασκάρη, αναρίθμητοι ό νεκροί στό Βιετνάμ, στό Κογκό, στην Άγκόλα: έκατομμύρια δούλευαν σαν δούλοι στην Νότιο Άφρική και στην Σιδηρία, έκατομμύρια ζούσαν υπό καθεστώς καταπίεσης στην Λατινική Άμερική. Η τεράστια λεηλασία συνεχιζόταν άσταμάτητα. Τήν έβλεπα, και όσον καιρό άπλως την έβλεπα και δέν έξεγειρόμουν εναντίον της, την άποδεχόμουν και ήμουν κι εγώ υπεύθυνος γι' αυτήν. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, ή άφοσίωσή μου στην Τέχνη, τή στιγμή πού είχα πλήρη έπίγνωση της καταστροφής γύρω μου, ήταν ταυτοχρόνως και άφοσίωση στόν όλεθρο. Όσον καιρό πίστευα πώς μπορούσα να συνεχίσω μέ την τέχνη μου χωρίς να νοιάζομαι για τά υπόλοιπα, άποτελούσα κι εγώ μέρος του γενικού έκφυλισμού. Όταν άρχισα να μελετώ όλον εκείνον τόν πρώην, άκατανόητο κόσμο από λόγους, διακηρύξεις, διαπραγματεύσεις, αξιώσεις, συμφωνίες και

έχθροπραξίες, οτιδήποτε είχα γράψει πριν μου φαινόταν ισχνό. Όλες μου οι προτάσεις διατυπωμένες με τόση καλαισθησία δέν ήταν τίποτα περισσότερο από στιγμές προσωπικής αλήθειας και είχαν έναν και μοναδικό στόχο: να κατοχυρώσουν την προσωπική μου ύπαρξη.

Μέ αρκετή καθυστέρηση άρχισα να διερευνώ τα δεδομένα της πολιτικής και της οικονομίας, τις κινητήριες δυνάμεις αυτού του παραισθησιογόνου μηχανισμού. Όταν όμως έχει ανατραφεί σαν ένας κρίκος αυτού του μηχανισμού, χρειάζεται πολύς καιρός, ώσπου να καταλάβεις τό πώς σέ χρησιμοποιούν. Όσο περισσότερο καταλάβαινα τά σημεία της αδικίας, τήν προδοσία και τήν βία γύρω μου, τόσο καλύτερα αισθανόμουν στήν ψυχή και στό πνεύμα. Παρ' όλο πού ακόμα δέν γνώριζα πώς να μετατρέψω τήν πολιτική συνείδηση σέ γραπτό λόγο, ήμουνα βέβαιος πώς είχα κερδίσει κάτι καινούργιο.

Έξέτασα τήν άποψη πού ύποστηρίζει ότι ό συγγραφέας όφείλει να παραμένει έξω από τήν σφαίρα του πολιτικού, ότι θα πρέπει να είναι ό φρουρός πού θα διατηρεί ζωντανή τήν αντικειμενικότητα, ότι όφείλει να βλέπει και τις δύο διαστάσεις, τήν θετική και τήν αρνητική, των δυνάμεων πού συμμετέχουν στον παγκόσμιο άγώνα. Δέν είναι όμως ή ζωή πολύ σύντομη για μία τέτοια αντικειμενικότητα;

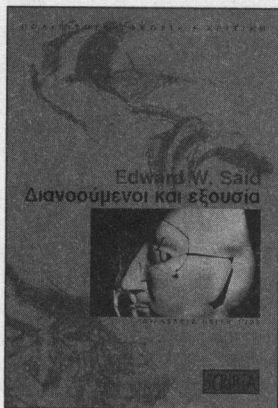
Δέν είναι αυτό, άπλως, ένα άλλο ακόμη ψέμα. για να μην πέσουμε έμεις οι ίδιοι στήν φωτιά; Υπήρχε ένα πολύ ούσιαστικό ερώτημα: ποιός χρειαζόταν τά κείμενά μου; Μπορούσαν τά κείμενά μου να συμβάλουν, ώστε να γίνει ή ζωή πιο ύποφερτή; Δέν ήταν άρκετό να εκφράζω τή συμπάθειά μου για τά θύματα της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης; έπρεπε επίσης να πάρω τό μέρος τους στα γράπτά μου. Δέν μπορούσα πλέον να πιστεύω στήν ύπαρξη μιας αυτόνομης σφαίρας της τέχνης, ακόμη κι αν κάτι τέτοιο σήμαινε ότι έπρεπε να άρχισω πάλι από τήν αρχή και να αντιμετώπισω τό ένδεχόμενο της άποτυχίας.

Δέν πιστεύω πώς τούτο είναι μία έκτακτη κατάσταση για έναν συγγραφέα. Υπάρχουν πολλοί πού εργάζονται κινούμενοι κι από τις δύο άνάγκες: τήν ανάγκη να εκφράσουν τήν ανθρώπινη ατομικότητα και τήν ανάγκη για ριζοσπαστικές πολιτικές αλλαγές. Οι αντίθεσεις πού πηγάζουν από μία τέτοια στράτευση θα αποτελέσουν μέρος του έργου μας, θα αναγκαστούμε να ζούμε μ' αυτές και συχνά θα μās τροφοδοτούν με αυτά τά ίδια άκριβως προβλήματα πού προσπαθούμε να λύσουμε στό έργο μας.

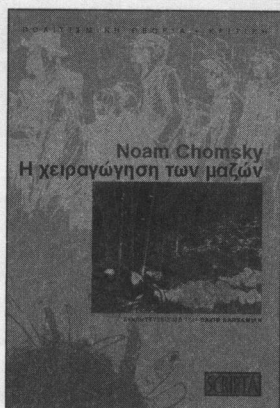
1966

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

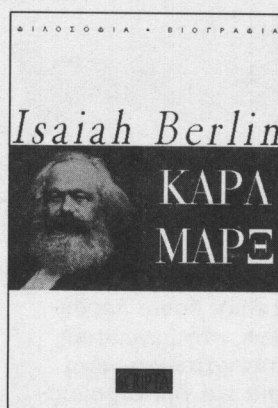
Κ Υ Κ Λ Ο Φ Ο Ρ Ο Υ Ν

EDWARD W. SAID
ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ
ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

NOAM CHOMSKY
Η ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΗ
ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ

ISAIAH BERLIN
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΣΙΡΙ ΧΟΥΣΤΒΕΝΤ
Η ΤΥΦΛΟΜΥΓΑ

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

Ο ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ

«ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΟΥΜΕΝΟΣ»

Μιά άφορμή για τήν παρακολούθηση τής σταδιοδρομίας του «Σοσιαλιστικού ρεαλισμού» στην Ελλάδα

του Παναγιώτη Νούτσου

«Πάντα, ψηλά, σύντροφε Γιάννη, τή σημαία του Κόμματος!»

Τό Περιθώριο '68-'69.

Ως «τρίτος από τής αληθείας» αισθάνομαι υποχρεωμένος από τήν αρχή νά προσδιορίσω μέ σαφήνεια τά όρια τής εργασίας μου γιά ν' αποφύγω έτσι περιττές παρανοήσεις και άσκοπες παρατηρήσεις. Κι αυτή τή φορά, έννοείται, θά κινηθώ στό πεδίο τής ιστορίας τών ιδεών μέ τήν πρόθεση νά ανασυγκροτήσω τόν τρόπο προσέγγισης του μεταπολεμικού ποιητικού έργου του Μανόλη Αναγνωστάκη μέσω ενός ιστοριογραφικού έγχειρήματος πού είχε συμμορφωθεί προς τούς κανόνες του «ιστορικού ύλισμου». Πρόκειται γιά τήν *Ιστορία τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* πού συνέθεσε ό «έγκυκλοπαιδιστής» — άς μου έπιτραπεί νά τόν ονομάσω έτσι — τής εγχώριας Άριστεράς Γιάννης Κορδάτος, λίγο πριν από τό θάνατό του.

Η υπόθεση εργασίας, τήν όποία έπιχειρεί νά τεκμηριώσει ή εργασία αυτή, συνίσταται στό έξής: "Αν οι αισθητικές αντίληψεις και οι εφαρμογές τους στό χώρο τής κριτικής τής λογοτεχνίας, τόσο ως διεργασία πρόσληψης όσο ιδίως ως έπεξεργασία πού έπιτελείται από τούς διανοούμενους τής κομμουνιστικής Άριστεράς του τόπου μας, στό χρονικό διάστημα από τή δεκαετία του '30 ως τό τέλος του έμφυλίου πολέμου, διαχέονται ως αντιφατική και κάποτε επώδυνη διαδικασία πού αποκλείει μιά μονοσήμαντη ή μονόχρωμη έκφορά, ή θέση του Κορδάτου ως ιστορικού τής λογοτεχνίας είναι επίσης ιδιάζουσα και δέν συνεπάγεται μιά άκριτη αποδοχή τών κριτηρίων τής τέχνης πού είχε επιβάλει ή «μαρξιστική-λενινιστική» θεώρηση τών προϊόντων του «έποικοδομήματος».

Σέ περιόδους ιδεολογικής εϋφορίας ή αποκαθήλωσης τών εικόνων, όπως είναι ή δική μας, έλλοχεύει ό κίνδυνος του πρόχειρου συμψηφισμού και τής εύκολης αποδοκμασίας, χωρίς νά γίνεται φανερό ή ανάγκη τής ανάδειξης

των καιρίων λεπτομερειών μιάς τραυματικής έμπειρίας ή «αίματηρης», κατά τήν έκφραση του ίδιου του Αναγνωστάκη. Σπεύδω νά προσθέσω ότι δέν θά έξετάσω εδώ τά μείζονα έρμηνευτικά και μεθοδολογικά προβλήματα πού έγείρει ή σύνθεση αυτή του Κορδάτου και άφορούν στά κριτήρια κατάταξης και περιοδολόγησης του ύλικού καθώς και στίς έπιμέρους άξιολογήσεις μεμονομένων λογοτεχνών ή «σχολών». Θά φροντίσω νά περιορισθώ στον τρόπο προσέγγισης του μεταπολεμικού έργου του Αναγνωστάκη, γιά τό όποιο άλλωστε ό Κορδάτος άφιερώνει άρχαίες σελίδες.

II

Στή Βιβλιοθήκη Γ. Κορδάτου, πού υπάγεται στην Έταιρεία Θεσσαλικών Έρευνών του Βόλου, υπάρχει — στά πλαίσια ενός άταξινόμητου άκόμη ύλικού — μέρος τής αλληλογραφίας του Κορδάτου. Γιά τό θέμα πού μιάς ενδιαφέρει εδώ, άπευθύνονται στον Κορδάτο, προσφέροντας πληροφορίες γιά τήν υπό έκπόνηση *Ιστορία τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, οι έξής έπιστολές:

26-9-1960, Άθήνα (Θεοδόσης Δασκαλόπουλος)

27-9-1960, Θεσσαλονίκη (Στέργιος Βαλιούλης)

16-11-1960, Άλεξάνδρεια (Μανόλης Χαλδατζάκης)

1-12-1960, Θεσσαλονίκη (Μανόλης Αναγνωστάκης) και

9-1-1961, Θεσσαλονίκη (Πάνος Θασίτης) καθώς και ένα αυτόγραφο βιογραφικό σημείωμα άχρονολόγητο και σέ τρίτο πρόσωπο, του Τάσου Λειβαδίτη.

Η έπιστολή του Αναγνωστάκη, γραμμένη σέ χαοτί μέ τή φίρμα τών «Άκτινολογικών έργαστηρίων Σπ. Κρητικού και Έμμ. Α. Αναγνωστάκη», έχει ως έξής:

Σεβαστέ μου κ. Κορδάτε,

Πήρα τό γράμμα σας και σās εὐχαριστῶ πολύ. Σās στέλνω τό βιβλίον μου Τά Ποιήματα, ὅπου ἔχω συγκεντρώσει ὅλες τίς κατά καιρούς σέ φυλλάδια ἐκδομένες συλλογές μου.

Εὐχαρίστως σās δίνω και τά στοιχεῖα πού μοῦ ζητᾶτε. Γεννήθηκα τό 1925 στή Θεσσαλονίκη. Σπούδασα ἰατρική και ἔχω τήν ἐιδικότητα τοῦ ἀκτινολόγου. (Ἄν ἐνδιαφέρει: ἔλαβα μέρος στήν Ἑθν. Ἀντίσταση, στήν κατοχή κλπ. και τό 1948 καταδικάστηκα σέ θάνατο ἀπό τό Στρατοδικεῖο. Ἐμεινα στή φυλακή 3 χρόνια). Συνεργάστηκα κατά καιρούς στά περιοδικά Ἐλεύθερα Γράμματα, Ἐπιθεώρηση Τέχνης, Φιλολογικά Χρονικά κλπ.

Ἡ Νόρα Ἀναγνωστάκη εἶναι γυναίκα μου. Δέν ἔχει δημοσιεύσει τίποτα ἄλλο ἔξω ἀπό τίς μελέτες πού βρισκονται στό περιοδικό.

Ἐχω μιλήσει στούς φίλους μου συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ Βασιλῆ Νησιώτη (ψευδώνυμο τοῦ ποιητῆ Πάνου Θεοσίτη) και στόν Κλεῖτο Κύρου και σās στέλνουν τά βιβλία τους.

Γιά ὅ,τι ἄλλο θέλετε εἶμαι στή διάθεσή σας. Εὐχομαι ἡ Ἱστορία σας νά κυκλοφορήσει σύντομα και εἶμαι βέβαιος ὅτι θά εἶναι κάτι πολύ διαφορετικό ἀπό τίς μέχρι σήμερα συμβατικές τοῦ εἴδους της.

Σās εὐχαριστῶ και πάλιν γιά τό ἐνδιαφέρον σας.

Μέ σεβασμό και ἐκτίμηση
Μανόλης Ἀναγνωστάκης

III

Ὁ Κορδάτος μετέφερε, ὅπως ἐπίσης συνέβη μέ τήν ἐξαοείλιδη ἐπιστολή τοῦ Χαλβατζάκη, στήν Ἱστορία του, σέ ὑποσημείωση, ὅπως τό συνηθίζει, τά βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ Ἀναγνωστάκη, μέ τόν ὁποῖο ἐγκαινιάζει τήν παρουσία τῶν «νέων ποιητῶν» τῆς Θεσσαλονίκης, στά πλαίσια ξεχωριστοῦ κεφαλαίου μέ τίτλο: «Ἡ ἀντιστασιακή και ἀντιπολεμική ποίηση». Ὡς πρὸς τόν τρόπο συγκρότησης αὐτῆς τῆς ἐνότητας, ἀξιωμαθόμηνος εἶναι ὁ ὀρισμός τῆς «ἀντιστασιακῆς ποίησης» («δέν ἐννοοῦμε μόνο τήν ποίηση πού ἐκφράζει τόν πατριωτικό παλμό ἐνάντια στοῦς καταχρητές, ἀλλά γενικά τήν ποίηση πού ἐκφράζει τόν πόθο και τούς ἀγῶνες τοῦ λαοῦ γιά τήν ἀπελευθέρωσή του ἀπό κάθε νέο καταχρητή ἢ ἀπολυταρχικό καθεστῶς. Κι ἀκόμα τήν ποίηση ὅπου ἀντικαθρεφτίζεται τό μῖσος, ἡ ἀγωνία και κάθε εἶδος διαμαρτυρία ἐνάντια στόν ἱμπεριαλισμό και τόν καινούργιο πόλεμο πού ἐτοιμάζουν»). Ἡ τοποθέτηση αὐτή συνεπάγεται τήν ἐπέκταση τοῦ χρονικοῦ ὀρίζοντα τῆς ἀντιστασιακῆς ποίησης, δηλαδή ἀρχίζει μέ τόν ἀλβανικό πόλεμο και ἐκτείνεται ὡς τή μετεμφυλιακή περίοδο. Ἐπίσης, ὡς πρὸς τό κριτήριο ἀξιολόγησης, σημειώνεται ὅτι ὁ «ἀντιστασιακός ποιητικός λόγος» ἐκφράζει «αἰσθητικά τήν ψυχολογία ὁμάδων και ἀτόμων τῆς πολυτάραχης ἐκείνης ἐποχῆς» και ἐπομένως, «ὅταν ἡρεμήσουν τά πράγματα», ὁ ἱστορικός «μαζί μέ ἄλλα στοιχεῖα θά συμβουλευεταί και τήν ἀντιστασιακή ποίηση γιά νά συνθέσει τήν ἱστορία του».

Οἱ θεωρητικές αὐτές προκείμενες εἶναι παρούσες και

σὴν ἀποτίμηση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Ἀναγνωστάκη. Ἄν και θά ἔπρεπε ἀπό τώρα νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ ἱστορικός Κορδάτος γιά τήν προσέγγιση τοῦ «ἰδεολογικοῦ περιεχομένου» αὐτῆς τῆς ποίησης δέν προσέρχεται ἀποθέτοντας τίς πολιτικές του ἀποσκευές. Τό ἀντίθετο, ἡ συγκεκριμένη ἐγγύτητα τῆς πολιτικῆς στάσης τόν καθιστᾶ ἐφεκτικό μπροστά σέ ἓνα ἔργο πού ἤδη εἶχε χαρακτηριστεῖ «ἐτερόδοξο» στούς κόλπους τῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ συγκεκριμένη ἐγγύτητα ἢ και ἡ εὐμενῆς οὐδετερότητα εἶναι ἐμφανῆς στόν ἱστορικό πού βρίσκει στά μηνύματα τῆς ποίησης τοῦ Ἀναγνωστάκη μιᾶ ὀρισμένη συγγένεια μέ τίς πολιτικές του ἐκτιμήσεις.

Ἔτσι ὁ Κορδάτος γιά τή «διάχυτη νότα τῆς ἀπαισιοδοξίας», ἀκόμη και σέ ποιήματα πού γράφτηκαν στήν Κατοχή, ἀρνεῖται νά πιστέψει ὅτι ὁ δημιουργός τους «λύγισε». Ἐφόσον ἦταν ὁ «στοχαστής πού μποροῦσε και ἔπρεπε νά κρίνει ἂν ἦταν σωστή ἢ τακτική κι ἡ στρατηγική τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας του». Ἐξίσου ὁ ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στούς «συμμάχους Ἀγγλοαμερικανούς και Σοβιετικούς»

είχε προκαλέσει στον «ψυχικό του κόσμο αγωνιστική αναστάτωση». Δηλαδή ο ποιητής κατανοούσε ότι ο πόλεμος δεν έγινε για τις «ἐλευθερίες των λαών» και, ἐφόσον είχε ανατραφεί με τὰ «ιδανικά του σοσιαλισμού», ήταν ἐπόμενο νά διαψευσθεί: ὁ «σοσιαλισμός πετάχθηκε στο καλάθι τῶν ἀχρήστων». Βλέποντας λοιπόν ὅτι τὸ «σοσιαλιστικό ιδανικό του ἐγινε θρύψαλα», διώνοντας συνάμα τὴν τραγική ἐμπειρία τοῦ ἐμφυλίου, εὐλογα ὁ ποιητής θεωρεῖ ὅτι ἡ «ἡγεσία δὲν ἦταν ἰκανὴ νά διευθύνει τὸν ἀγώνα», χωρίς νά ἀγνοεῖ τὴν «πολιτικὴ ἀνωριμότητα τῶν μαζῶν» πού ἐξεγέρθηκαν «χωρὶς νά ξέρουν κατὰ βάθος καὶ πλάτος γιατί πολεμοῦν».

Ὁ Κορδάτος στὸ σημεῖο αὐτὸ μνημονεύει τὶς ἐπικρίσεις πού δέχθηκε ὁ Ἀναγνωστάκης (ἀπὸ τὶς στήλες τῆς *Ἐπιθεώρησης Τέχνης*), μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες συμμερίζεται καὶ ὁ ἴδιος. Δηλαδή: τὸν διάχυτο πεσιμισμό, τὴ στιχουργικὴ πού χωλαίνει καὶ τὴν «ἀπαράδεκτη» γλωσσικὴ ἀναρχία. Ὁ Κορδάτος παρεμβάλλει τὴν ἀποψή του γιὰ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἀναγνωστάκη στὴν *Κριτική*, γιὰ νά σημειώσει πὼς ἡ διαφωτιστικὴ του εἶναι «ριζικὴ» στὴν υἱοθέτηση τῆς μοντέρνας ποίησης — «στρουφνάδα-πεζολογία, ἐρημητισμός» — καὶ στὴν ἀποδοχὴ ὅτι ἡ «μαρξιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ προβλήματα τῆς Τέχνης δέ δίνει ἀπαντήσεις στὰ σημερινὰ βασικά προβλήματα». Ἐπανέρχεται στὸ «ιδεολογικὸ περιεχόμενο» τῆς ποίησης, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ὁ Ἀναγνωστάκης «δὲν ἄλλαξε ἰδεολογία, μὰ ἐβγαλε τὸ συμπέρασμα πὼς δὲν ὠρίμασαν ἀκόμα οἱ ἀντικειμενικοὶ καὶ ὑποκειμενικοὶ ὅροι γιὰ τὴν ἀλλαγὴ». Καταγράφοντας μάλιστα μιά σχετικὴ ὑποσημείωση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ προσδοκᾷ τὴ νέα δημιουργία πού θά ἀντιπροσωπεύει «αισθητικά καὶ οὐσιαστικά» τὴν ποίηση τοῦ σημερινοῦ Ἀναγνωστάκη, ὁ ὁποῖος ἔχει «ταλέντο καὶ γερὴ κατάρτιση» καὶ ἐπομένως «στὸ χέρι του εἶναι ν' ἀλλάξει πορεία».

Ὁ Κορδάτος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἀνασυγκρότηση τῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας πού ἀσκει, δὲν συναινεῖ στὸν ὀστρακισμό τοῦ Ἀναγνωστάκη, ἀλλὰ συμμερίζεται τὰ κυριότερα στοιχεία τῆς διαφωτιστικῆς ποιητῆς μετὰ τὴν ἡγεσία τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος στὸ ὁποῖο καὶ οἱ δύο μετέχουν. Τὰ ἐπιμέρους σημεῖα τῆς διαφοροτικῆς ὀπτικῆς, στὰ ὁποῖα ἐγγράφονται οἱ αισθητικὲς προτιμήσεις καὶ ἐφαρμόζονται οἱ θεωρητικὲς ἐπεξεργασίες, ἀφοροῦν τὴν ἐπίκληση τῆς αισιοδοξίας, τὴν πρόταξη τῆς παραδοσιακῆς ποίησης, τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴ γονιμότητα τοῦ μαρξισμοῦ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς σημερινῆς τέχνης καὶ τοῦ περιβάλλοντός της, τὴν ἐμμονή στὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο τῆς τέχνης καὶ τὴν ἀπαίτηση τῆς γλωσσικῆς καθαρότητας καὶ τῆς ἐκφραστικῆς ἐπεξεργασίας. Ὁ Κορδάτος, ἀπὸ τὸ 1919, ὅταν δημοσιεύει διδλοκρησίδες μετὰ τὸ ψευδώνυμο Πέτρος Χαλκός στὸν *Ριζοσπάστη* καὶ στὰ *Γράμματα* τῆς Ἀλεξάνδρειας, ὡς τὸ θάνατό του ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ θεωρητικὴ θεμελίωση τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, μετὰ τὸν ὅρους βέβαια τῆς κεντρικῆς κοσμοθεωρητικῆς του ἐπιλογῆς. Ὁ σκληρὸς πυρήνας αὐτῆς τῆς θεμελίωσης παρά τὶς ἐκάστοτε διαφοροποιήσεις στὴ διατύπωσή του συνίσταται στὸ δίπτυχο:

α. ἡ τέχνη, ὡς ἐκδήλωση τοῦ «ἐποικοδομημένου» ἐνὸς κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, ἀποτελεῖ τὴν «ιδεολογικὴ» ἐκφραση τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ

β. τὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἀξία τῶν προϊόντων τῆς τέχνης ἀνευρίσκεται στὸ περιεχόμενό της.

Ἄλλοτε μὲ μετριοπάθεια καὶ ἄλλοτε μὲ προκλητικὴ μανία ἀποστρέφεται τὴν τριτοδιεθνιστικὴ κωδικοποίηση καὶ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ σκληροῦ πυρήνα, ἰδίως μετὰ τὸ σχῆμα τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ», ἀκριβῶς στὸ χρόνο τῆς ἐμφάνισής τοῦ αισθητικοῦ αὐτοῦ δόγματος, τὸ 1934 μετὰ τὴν πρόταση «ὀπίσω εἰς τὸν Μάρξ»: «Οἱ λογῆς-λογῆς μπολσεβικισμοὶ καὶ λενινισμοὶ πρέπει νά σχολιάσουν ἀπὸ τὸ κεφάλι μας. Ἡ νέα διεθνὴς ὀργάνωση δὲν πρέπει νά παρουσιασθεῖ σάν μιά αἴρεση, μὰ σάν ἀνάγκη τοῦ κινήματος... Χρειάζεται πολὺς ἀκόμη διαφωτισμός, ἀμείλιχτη αὐτοκριτικὴ καὶ πρό παντός νά ξαναγυρίσουμε στὸ σοσιαλισμὸ τοῦ Μάρξ».

Ὁ Κορδάτος στὴ δεκαετία τοῦ '50, στοὺς κόλπους τῆς ΕΔΑ, μποροῦσε νά ἐπικαλεῖται τὶς ἐπιστολὲς τοῦ γηραιοῦ Engels γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἐμβέλεια τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου καὶ νά βλέπει νά ὑποχωροῦν οἱ αἰτιάσεις πού εἶχαν προβληθεῖ ἀπὸ τὸν Ζεῦγο γιὰ τὶς κινήσιμες δυνάμεις τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. Κυρίως ὅμως διέκρινε τὴ δικαιοσύνη τῶν πολιτικῶν του θέσεων, μετὰ τὶς ἐξελίξεις πού ἐπιφύλαξε τὸ 20ὸ συνέδριο τοῦ ΚΚ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ δρώμενα τῆς ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς, ἐξοριστῆς ἢ ὄχι.

Βέβαια, στὸ θέμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὁ Κορδάτος δὲν ἐπέδειξε τὴν ἴδια, προδρομικῆς ὑφῆς, νεωτερικότητα. Παρέμεινε θαυμαστής τοῦ Πλεχάνωφ καὶ τῆς *Αἰσθητικῆς* του. Στὴ *Νέα Ἐπιθεώρηση*, στὴν ὁποία ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες της, εἶχε δημοσιευθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Μ. Σπιέροφ «Καλλιτέχνες καὶ κομμουνισμός», ὅπου ἐπαναλαμβάνονταν ἡ ἀξίωση σύζευξης μαρξισμοῦ καὶ φροῦντισμοῦ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ἀπὸ ἄλλη ἀφετηρία πληθαίνουν οἱ ἀντιδράσεις, κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, πρὸς τὴν ἐμφύτευση καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ», ὅταν εἰσβάλλει ξανά ὁ Ζντάνωφ μετὰ μεταφράσεις ἄρθρων του πού φιλοξενεῖ ὁ *Ρίζος τῆς Δευτέρας* καὶ τὸ περιοδικὸ *Μόρφωση*. Ἀπὸ τὴ μιά πλευρὰ, ὅσο προχωροῦσε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στὴ χώρα καὶ στὴ διεθνή σκηνὴ ὁ ψυχρὸς πόλεμος, θά εὐνοεῖται ἡ ἀπερίφραστη ἀπόκρουση τοῦ «σορρεαλισμοῦ» (σπάνια χρησιμοποιοῦνταν ὁ ὅρος «ὑπερρεαλισμός») καὶ τοῦ ὑπαρξισμοῦ — πρόκειται γιὰ τὰ «ψόφια ἀστικά δείγματα» κατὰ τὴν Ἀξιῶτη.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐκτοξεύεται ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ «ἀφόρητου νατουραλισμοῦ» καὶ τοῦ «ξεροῦ ρεαλισμοῦ», ἐπανατοποθετεῖται τὸ πρόβλημα «Καρυωτάκης», μεταφράζεται ἡ συζήτηση ἀνάμεσα στὸν Aragon καὶ τὸν Gaudy (ὁ δεύτερος ὑποστήριξε ὅτι δὲν «ὑπάρχει μιά αισθητικὴ τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» — μόνον οἱ φασίστες «εἶναι ντυμένοι μετὰ τὸ ἴδιο πονκάμισο καφὲ ἢ μαῦρο καὶ τεντώνουν τὸ ἴδιο χέρι») καὶ προβάλλεται ἡ «σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ» σὲ βάρος τῶν σοβιετικῶν καλλιτεχνῶν πού βρῖθον ἀπὸ «νατουραλιστικά ὑπολείμματα».

Ὁ ἴδιος ὁ Ἀναγνωστάκης γράφει στὸν Κορδάτο, στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '60, μετὰ τὴν βεβαιότητα — πού δὲν εἶναι ἀπλή φιλοφρόνηση — ὅτι ἡ ὑπὸ ἐκδοσὴ *Ἱστορία* του θά ἀποτελέσει «κάτι πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὶς μέχρι σήμερα συμβατικὲς τοῦ εἶδους της». Ὡς τότε, ἐκτός ἀπὸ τὴ

συγκεντρωτική παρουσίαση τῶν *Ποιημάτων*, εἶχε συνεργασθεῖ στήν *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* καί διηύθυνε τήν *Κριτική*.

Ὡς πρός τή γονιμότητα τῶν αισθητικῶν ἀντιλήψεων, πού κωδικοποιεῖ ἢ ἀπλῶς ἀναπαράγει ἢ ἐγκώρια Ἀριστερά, ὁ Ἀναγνωστάκης καί μέσα στό ποιητικό του ἔργο διατυπώνει ἢ ἀφήνει νά διαφανεῖ ἡ στάση του, τόσο ὡς ἄμεση δημιουργία ὅσο καί ὡς πρόθεση Ποιητικῆς. Ἀπό τά δοκίμιά του μνημονεύουμε τήν παρέμβασή του στήν *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἀποτίναξη του «ἐπαναστατικοῦ βερπαλισμοῦ» — πού ριζώνει στό «μικροαστικό ἡσυχασμό» καί συνιστᾶ τροχοπέδη στή διαμόρφωση τῶν «πνευματικῶν δημιουργῶν» — προϋποθέτει τήν ἀρχή τῆς «αὐτονομίας» τοῦ πολιτισμοῦ. Στό νεωτερικό δῆμα τῆς *Κριτικῆς*, πού κατά τόν Αὐγέρη χαρακτηρίζεται ἀπό «χάος» λόγω τῆς «πνευματικῆς σύγχυσης» καί τῆς «πτωχαλαξονείας» τῆς, ὁ Ἀναγνωστάκης δημοσιεύει ἕνα κείμενο πού μάς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Πρόκειται γιά τή διβλιοκρισία τοῦ Δ' τόμου τῆς *Ἀνθολογίας τῆς Ἑλληνικῆς Ποίησης* τῶν Μ. Αὐγέρη, Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Β. Ρώτα καί Θρ. Σταύρου: Ἐν ἔξαιρα ὁ τελευταῖος, ὁ Αὐγέρης καί ὁ Ρώτας ἐκπροσωποῦν ἕνα, «ἀρκετά παρωχημένης ἐποχῆς», «προοδευτικό» πνεῦμα, «ἐλάχιστα ἐπιστημονικό» καί «στενά ἀπλοποιητικό», ἐνῶ ὁ Παπαϊωάννου προωθεῖται σέ μία «κλειστή καί ἀσφρυστική μονολιθικότητα» καί σ' ἕναν «ἀπαράδεκτο δογματισμό». Μέ κοινό κριτήριο τήν ἀντιπάθεια πρός τή μοντέρνα ποίηση — τή δέχονται ὡς «ἀναγκαῖο κακό πού κάποτε θά περάσει» - διαίρουν τό ὕψος τους μέ τό ἐξῆς σχῆμα: «Α' περίοδος, 1880. Ἀστική πνευματική ἀναγέννηση. Β' περίοδος, 1910. Ἐποχή παγκοσμίων πολέμων καί ἐπαναστάσεων. Γ' περίοδος, 1930. Ἐποχή μερικής καπιταλιστικῆς σταθεροποίησης». Σέ ἀντίθεση μέ τήν «πρωτόγονη διαλεκτική» τῶν ἀνθολόγων ἡ ἱστορική μέθοδος πρὶν ἀπ' ὅλα συνιστᾶ μία «ὀδηγητική ἐξηγητική ἀρχή» πού ἐπιβάλλεται σέ κάθε δῆμα τῆς νά ἐπαληθεύεται καί σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τή συγκεκριμένη λεπτομερειακή καί ἐξονυχιστική κοινωνιολογική καί ἱστορική ἀνάλυση τῆς πραγματικότητας». Τοῦτο σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει ἕνας «ἄμεσος ἀπλός» δεσμός ἀνάμεσα στήν πνευματική δημιουργία καί τίς σχέσεις παραγωγῆς, σύμφωνα ἄλλωστε μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ Engels πού ἀπεχθάνεται τίς ἐξισώσεις πρώτου βαθμοῦ στήν ἱστορία.

Ὁ Ἀναγνωστάκης ἀντιπαρατέθηκε στόν ἀπολιθωμένο «προοδευτισμό» μέ τό σύνολο τοῦ ποιητικοῦ καί δοκιμακοῦ του ἔργου. Ὅπως ὁ ἴδιος ἐκτιμοῦσε ἀρκετά χρόνια ἀργότερα, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1984, ἡ «πυκνή βιωματική ἐμπειρία, οἱ καινούργιοι προβληματισμοί γιά τό παρόν καί τό μέλλον τοῦ κινήματος, οἱ διαψεύσεις, ἡ ὑψηλότερης στάθμης μόρφωση καί καλλιέργεια τῶν νεώτερων γενιῶν, ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ ἀλάθητου — κυρίως αὐτό — τό σόκ τοῦ 20οῦ συνεδρίου» δημιουργοῦν στούς κόλπους τῆς Ἀριστερᾶς τίς προϋποθέσεις γιά τόν ἐσωτερικό «κλεφτοπόλεμο» καθώς καί γιά «οὐσιαστικότερες ρήξεις».

IV

Κάπου ἀνάμεσα, μέ ὀρισμένες παλινωδίες, θά μπορούσε νά τοποθετηθεῖ καί ὁ Κορδάτος πού ὡς ἱστορικός θέλησε

νά μελετήσει τήν πορεία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Καί ὁ Ἀναγνωστάκης σ' αὐτόν πού πρῶτος ἔδωσε μιᾶ ὀλοκληρωμένη παρουσίαση τῆς «ἀντιστασιατικῆς ποίησης» θά μπορούσε νά ἀπαντήσει μέ πικρή εἰρωνεία:

«Γιατί καί ἡ Ἐποχή δέν ὑπῆρξε - μή μιλῆσεις πιά γι' αὐτήν.

Μέ τά ἴδια πάλι λόγια πού δέν ἀλλοιώνονται ἀπό τό χρόνο

Ὅπως τό μέταλλο κάτω ἀπό τή σκουριά, τό δέριμα κάτω ἀπό τό ροῦχο.

Γιατί τά πρόσωπα τῆς ἱστορίας μας εἶν' ἐντελῶς φανταστικά

Οἱ περιπέτειές τους ἀδιάφορες γιά τήν Ἱστορία

Ὅτε κἀν ἔχην σθησμένων ὀνομάτων γιά τοῖς ὀπωσδήποτε ἐπιζήσαντες».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀναγνωστάκης, Μ., «Προβλήματα σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* Ε (1957), 440 (= *Υπέρο καί κατὰ*, Θεσσαλονίκη 1965).
- » «Μ. Αὐγέρη, Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Β. Ρώτα, Θρ. Σταύρου, *Ἡ Ἑλληνική Ποίηση ἀνθολογημένη*, Δ' τόμος», *Κριτική*, Β' ἀρ. 7-8 (Ἰαν.-Ἀπρ. 1960), 61-69.
- » *Τά Ποιήματα, 1941-1971*, Ἀθήνα 1985.
- » *Ἀντιδογματικά*, Ἀθήνα 1985.
- » («Εἰσήγησις»), στό: ΚΜΑΣ, σσ. 35-52.
- » *Ὁ ποιητής Μανουῖσος Φάσσης. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του*, Ἀθήνα 1987.
- Κέντρο Μαρξιστικῶν Σπουδῶν, *Ἡ ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ στή λογοτεχνία μας*, Ἀθήνα 1984.
- Κορδάτος, Γ., *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1983.
- » «Λένιν καί λενινισμός», *Νέα Ἐπιθεώρηση*, Β' περ., ἀρ. 8 (Ἰαν. 1934), 213-219.
- » «Ὅπισω εἰς τόν Μάρξ», *Νέα Ἐπιθεώρηση*, Β' περ., ἀρ. 9 (Φεβρ. 1934), 253-256, ἀρ. 10 (Μάρτ.-Ἀπρ. 1934), 341-345.
- » «Εἰσαγωγικό σημείωμα», στό: Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ, *Ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕψους*, μτφρ. Γ. Δεστοῦνη, Ἀθήνα 1956, σσ. 7-16.
- Μαρωνίτης, Δ., *Ποιητική καί Πολιτική Ἠθική*, Ἀθήνα 1976, 1984.
- Νούτσος, Π., *Ἡ σοσιαλιστική σκέψη στήν Ελλάδα*, τόμ. Β², Γ¹, Δ¹, Ἀθήνα 1992, 1993, 1994.
- P. Noutsos, *The Origins of Greek Marxism*, Ioannina 1987.
- Κ. Πορφύρης, «Γ. Κορδάτος», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, ΙΓ' (1961), 494-496.

ΚΟΜΜΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

Μάρκος Μέσκος, Κομμένη γλῶσσα, Ὀνόματα καί ἱστορίες

Ἐκδόσεις Νεφέλη, 1997, σελ. 79

τοῦ Κώστα Βούλγαρη

Τό «μαγαζί» αὐτοσχέδιο: Πῆρε σανίδες, καρφιά, πασσάλους, πισσόχαρτα, πόρτες δλάκερες καί παράθυρα ἔτοιμα, ἀπό ἐρείπια, τὰ ἔφερε ὅλα κοντά στό μέρος πού γινόταν (κάθε Σάββατο) παζάρι, πῆρε τήν «ἀδεια» κι ἔστησε τήν παράγκα, τόσο στέρεα ὅσο νά φοβερίζον οἱ βροχές καί οἱ μπόρες μά ἐκείνη νά μήν πέφτει. Καί κι πού εἶχε φάει τὰ ψωμιά του ὁμως ἄντεχε ἀκόμα.

Κάπως ἔτσι καί ὁ ποιητής, ὁ Μάρκος Μέσκος, στήνει ἕνα βιβλίο μέ διηγήματα χειροποίητα. Τά ὑλικά του τά παίρνει ἀπό τὰ ἐρείπια τῆς δεκαετίας τοῦ σαράντα, δεκαετία πού δείχνει ἀνεξάντλητη —γιά ὅσους τήν ἔζησαν, μά καί γιά αὐτούς πού μεγάλωσαν, πού ζοῦν στόν ἀπὸψηχό της. Εἶχε πόνος καί ἀδιέξοδα, ἀλλά εἶχε καί ἦχους. Ἦχους ἐκκωφαντικούς, μαζί μέ ψιθύρους, κι ἕνα θρόισμα γενικευμένο. Ὁ καιρός ἔδειξε καλός, τό ἐρώτημα μεταγενέστερο: ὁ τόπος ὁμως θά πῆγαινε πρὸς τό καλό, αὐτό ἔλεγε ἡ γενική αἰσθήση, τί διάλογο, εἶχαμε ἀπελευθέρωση - ἀλήθεια, πόσο κράτησε;

Μέ τή φωνή ἑνός τρομαγμένου παιδιοῦ, ἀφηγεῖται ἐπτά μικρές ἱστορίες κάποιου τόπου τῆς Μακεδονίας. Τόπος πού ἐκτείνεται μέ πεδιάδες καί ὀρίζεται ἀπό βουνά. Φωνή ξεστή, ἀθῶα, κοφτή, σχεδόν τραχειά στό ρυθμό της, μέ κενά, χάσματα καί ἐρέβη. Ἀφήγηση ὑπαινικτική, μέ ὀνόματα πού σβήνουν μόλις ἐκφέρεται ἡ πρώτη τους συλλαβή, λέξεις πού ὀλοκληρώνονται μέ ἀποσιωπητικά. Δεκαετία τοῦ σαράντα: Ὅσο κράτησε ἡ Κατοχή τῶν Γερμανῶν καί μετά.

Οἱ μάχες, τῶν «Πράσινων μέ τήν κόκκινη καρδιά» μέ τούς «Μπλέ», κυριαρχοῦν σέ πρῶτο πλάνο, μά φέρνουν στήν ἐπιφάνεια τό δεύτερο, τό διαρκές καί οὐσιώδες. Ἐδῶ καί ὁ Ἀμύ... μαθητής τοῦ δάσκαλου κυρ-Ὀδυσσεά, πρῶτος φυσικά. Αὐγούστου τέλη τό τέλος... Ἀκόμη μιά φορά ἡ πόλη θά μείνει ὅπως εἶναι.

Ἐδῶ, λοιπόν, καί ὁ Ὅμηρος Πέλλας: μιά ιδιότητα, ἕνας τόπος, ἕνας συγγραφέας, κι ἕνας ἄνθρωπος... Ὅλοι ἔχουμε προγόνους, ὀφειλές καί δῶρα. Πόσοι ἐπιστρέφουν

καί τιμοῦν; Πόσοι δέν βολεύονται ἀλλά ἀγαποῦν. ἀντιδικοῦν καί ψάχνουν; Γιά τή ζωή πού χάθηκεν ἢ τή ζωή πού πῆρε τό κατόπι;

Οἱ ἄνθρωποι συνηθισμένοι, οἱ ἥρωες ἀνθρώπινοι κι ἐπτά γυναῖκες νά μᾶς συνοδεύουν ἀπ' τήν ἀρχή τοῦ βιβλίου. Ἐξί κι ἡ Πολυξένη: Θά σοῦ δώσω τὰ δάκρυά μου νά τά κάνεις ἱστορίες...

Παλιά προβατίνα, λιπόσαρξη ἢ γλώσσα. μά ὄχι ἀφύδατωμένη. Πολλά μανάρια πίσω της, γιοί καί θυγατέρες. Ζωντανή, σίγουρη καί σεμνή: τή μοῖρα της τήν ξέρει. Δέν ἔχει νά κατεβάσει ἥρωες ἀπό ψηλά βουνά, γι' αὐτό δέν γίνεται μανιέρα τύπου δωρικοῦ, μά οὔτε καί ξεπέφτει σέ ἐκζητηση μινιμαλιστική. Εἶναι ἡ ἀνάσα τοῦ παιδιοῦ. πού γι-λά τή γκρίζα μουσούδα τοῦ ἀλόγου. μαζί κι ἐκείνου ἢ ἀνάσα - μιά στιγμή. Γραμμές διακεκομμένες. τεμνόμενες κάπου, μά ἐν τέλει ἀποκλίνουσες. Ἀνάσες κομμένες - μιά ζωή. Καί τὰ δάση ἀέρα δέν ἔχουν, μουγκανίζουν πονεμένα.

Κομμένη γλῶσσα: πρώτη ἔκδοση ἀπ' τόν «Ἐρασμο» —κοντεύουν εἴκοσι χρόνια. Πιό πρῖν ἢ ποίηση. Καί μετά. πάλι ἡ ποίηση. Ἡ «παράγκα» ἐμβόλιμη. Τέχνη ταπεινή κι ὁ οὐρανός χαμηλοτάβανος...

Μέσα, πέντε τσίγκινα ὀλοστρόγγυλα τραπέζια, καρέκλες ἀπό κασόνια κι ἕνας πάγκος μακρὺς γιά τρία τραπέζια. κοινός...

Καί τό μεσημέρι σίμωνε ὁ κόσμος μά τό ἀπόγιομα. μόλις σουρούπωνε κι ἡ ὥρα ζητοῦσε κρασί. σάν τὰ μαθημένα μανάρια οἱ θαμῶνες χώνονταν στό μαγαζί. κουρασμένοι μπαχτσεδάνηδες, χαμάληδες καί καροτσέρηδες, οἱ πιό πολλοί.

Μαθημένες καί οἱ λέξεις τοῦ Μέσκου μπαίνουν μόνες τους στή σειρά, σάν σέ ποίημα. καί στόν «Ἐπίλογο» γεμίζουν τό μακρὺ κοινὸ μπάγκο... Ὁ κόσμος τοῦ ἀνυπερῶ-πιστου ποιήματος.

ὅσα εἶπαμε παλιά ἰσχύουν
Στήν περίπτωση τοῦ Μέσκου, ἀσφαλῶς.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ ΧΩΡΙΣ (ΜΙΑ) ΑΡΧΗ ΚΑΙ (ΕΝΑ) ΤΕΛΟΣ

Π. Κυπριανός, *Δημόσιο Ένδιαφέρον και Κοινωνική Άξια τής Πολιτικής*, Έκδόσεις Πλέθρον, 1997.

του Βασίλη Βαμβακά

Πώς είναι δυνατό να μελετήσουμε τούς όρους και τούς βαθμούς πολιτικοποίησης κατά την μεταπολιτευτική περίοδο; Πώς μπορεί να δοθεί μία άπτη —και μ' αυτή την έννοια μετρήσιμη— σημασιολόγηση στις πρακτικές και τά διώματα που διαπερνούν την πολιτική ζωή του τόπου από τό 1974 ως τό 1990; Πώς είναι δυνατό να μιλήσουμε για τίς αλλαγές που υφίστανται οί σχέσεις πολίτη-πολιτικής, πολίτη-πολιτικών και πολιτικών-πολιτικής χωρίς να μεταχειριστούμε τίς έρμηνευτικές εύκολίες και τίς διαγνωστικές άπλουστεύσεις που μās προσφέρει ή έννοια τής πολιτικοκοινωνικής «κρίσης»; Πώς μπορούμε να διαπραγματευτούμε τούς όρους τής πολιτικής ένταξης, άποστασιοποίησης και κεφαλαιοποίησης, μέσα από τή συνέχεια και άσυνεχιά τους, ως κλειδιά έρμηνείας γιά τή δράση των πολιτικών ύποκειμένων;

Στά παραπάνω σημαντικά έρωτήματα, ό Παντελής Κυπριανός στό βιβλίό του *Δημόσιο Ένδιαφέρον και Κοινωνική Άξια τής Πολιτικής* (έκδόσεις Πλέθρον), έπιχειρεί όχι μόνο να δώσει ορισμένες άπαντήσεις, αλλά κυριότερα να συγκροτήσει ένα θεωρητικό και αναλυτικό όριζοντα που θά έπιτρέψει τή διατύπωση και γενικότερη διρεύνησή τους. Η πιό άξιωσημείωτη, ίσως, προσφορά του συγκεκριμένου βιβλίου έγκειται στό γεγονός ότι άναμοχλεύει και άναπαριστά μέ ορθολογικούς όρους έναν περιωρόντα προβληματισμό και μία διάχυτη άνησυχία γιά τήν άπομάκρυνση των Έλλήνων πολιτών από τήν πολιτική, γιά τήν άδιαφορία που έπιδεικνύουν στό να άναγνωρίζονται ως «πολιτικά όντα» μέσα από τούς διαδεδομένους τρόπους πολιτικοποίησης που χαράχθηκαν στις συλλογικές συνειδήσεις κατά τά μεταπολιτευτικά χρόνια. Ό Π. Κυπριανός άνασυντάσσει ψύχραμα και μεθοδικά αυτό τόν προβληματισμό, άναδεικνύοντας τίς ιστορικές πτυχές του. Μās καλεί να τόν άκολουθήσουμε στην έξιχνίαση τής διαδρομής του πολιτικού ένδιαφέροντος στην έλληνική κοινωνική πραγματικότητα μεταξύ μιās ύπεραξιοδότησης και μιās άπαξίωσης τής πολιτικής. Μās καλεί να έρευνήσουμε ξανά τίς χρονολογικές και τοπολογικές όρίζουσες του πολιτικού στοιχείου στην μεταπολίτευση, όχι μέ σκοπό να κατασκευά-

σουμε ένα λεπτομερές χρονοδιάγραμμα ή μία στατική χωροδιάταξη τής εξέλιξης των πολιτικών δυνάμεων του τόπου, αλλά μέ σκοπό να άποτυπώσουμε τήν φευγαλέα «αίσθηση» που αφήνουν πίσω του αυτές οί δυνάμεις στην έπαφή τους μέ διάφορους τομείς τής κοινωνικής ζωής. Είναι ξεκάθαρο πώς τό βιβλίό του Π. Κυπριανού, ψάχνει γιά τίς μεταλλασόμενες έντυπώσεις του «πολιτικού» στις φαντασιακές και συλλογικές ταυτότητες των μελών τής έλληνικής κοινωνίας και όχι γιά τίς προεξέχουσες —λίγο πολύ παγιωμένες— έμφανίσεις του.

Γιά να πετύχει κάτι τέτοιο τό *Δημόσιο Ένδιαφέρον και Κοινωνική Άξια τής Πολιτικής* δέν όρθώνεται σαν μία στείρα άνάλυση δεδομένων, γεγονότων και προσώπων τής μεταπολιτευτικής περιόδου, που άνακνυλώνει τετριμμένους μηχανισμούς έξήγησης και άξιολόγησής τους (π.χ. λαϊκισμός, άρχηγική κυριαρχία, κρίση άξιών, άποιδεολογικοποίηση, έλλειψη όραμάτων, κτλ.). Ό συγγραφέας του, παρά τό λιτό περιγραφικό ύφος που υίοθετεί, δέν έπιχειρεί να μās δώσει μία άπονευρωμένη έπισκόπηση των μεταπολιτευτικών συμβάντων μέ βάση κάποια κοινώς άποδεκτά έπιστημονικά τεκμήρια. Αυτό που έπιλέγει είναι να μās προσφέρει μία αφήγηση των πεπραγμένων τής μεταπολίτευσης, προσεκτικά στοιχειοθετημένη έπάνω στό λεπτό νήμα που συνδέει τήν πολιτειολογία, τήν κοινωνιολογία και τήν ιστοριογραφία. Τό κείμενο του Π. Κυπριανού δέν μās άποκαλύπτει άγνωστα γεγονότα του μεταπολιτευτικού πολιτικού σκηνηκού. Άντίθετα, δίνει σε σημεία που είναι ιδιαίτερα οικεία στό σύγχρονα πολιτικά διώματά μας, μία διαφορετική αφήγηματική δομή, ένα έναλλακτικό καμβά διήγησης και έπεξεργασίας.

Κατά αυτή τήν έννοια, άν και στό συγκεκριμένο βιβλίό έμφανίζονται τά «σημάδια» του ΠΑΣΟΚ, τής Ν.Δ., του ΚΚΕ, του Παπανδρέου, του Καραμανλή, των γνωστών συνδικάτων κτλ., αυτά δέν μελετώνται ως μονοσήμαντοι φορείς πολιτικού δυναμικού. Τό βιβλίό του Π. Κυπριανού διαπερνάται από τήν έπιθυμία να μās καταδείξει τήν άμφίδρομη σχεσιακότητα που ένυπάρχει σε όλα αυτά τά «σημάδια» του μεταπολιτευτικού πολιτικού βίου. Άναζη-

τά να υπογραμμίσει τούς τρόπους μέ τούς όποιους συμβολικά καί φαντασιακά μορφώματα — όπως ή πρόοδος, ή λαός, τό έθνος — έπιτυγχάνουν να ενεργοποιήσουν ή να άδρανοποιήσουν, να διχοτομήσουν καί να στρατεύσουν κοινωνικές ομάδες στην πολιτική ζωή, όχι άπλά μέ τό βάρος της έπιβολής ή υποβολής πού διαθέτουν τά ίδια καί τά υποκείμενα έκφοράς τους, αλλά μέ βάση τις κοινωνικές πρακτικές (πολιτικές) πού εύννοούν καί δρομολογούν.

Τά βασικά αναλυτικά εργαλεία πού χρησιμοποιεί ή συγκεκριμένη μελέτη για την ανάδειξη της άμφίδρομης αλλά καί άμφίσημης φύσης τού «πολιτικού» κατά την μεταπολίτευση, είναι δύο έννοιες πού έλάχιστα έχουν σχηματοποιηθεί καί θεωρητικοποιηθεί στά πλαίσια της πολιτικής έπιστήμης, άν καί άμεσα ή έμμεσα αναγνωρίζεται ή βαρύτητα τους: τό πολιτικό ενδιαφέρον καί τό πολιτικό κεφάλαιο. Η κριτική άντιμετώπιση μιάς ποικιλίας πηγών, όπως δημοσκοπήσεις, στατιστικές, ήμερήσιος τύπος, κείμενα κομμάτων καί όργανώσεων, βιογραφικά βουλευτών, βοηθά τόν συγγραφέα να συγκεκριμενοποιήσει τούς δύο αυτούς κεντρικούς άξονες της μελέτης του καί να εξετάσει τις μεταβολές πού ύφίσταται τό περιεχόμενό τους κατά την περίοδο 1974-90.

Όσο άφορά τό σημείο τομής πού έπισημαίνει ό Π. Κυπριανός ως προς την άτονία τού πολιτικού ενδιαφέροντος καί την σταδιακή του στροφή σε άποστασιοποίηση από τά πολιτικά τεχταινόμενα, τό άξιοσημείωτο δέν είναι τόσο τό χρονικό στίγμα του (πού για πολλούς είναι τό άναμενόμενο), αλλά ή πολλαπλότητα παραγόντων πού έντοπίζει ως γενεσιουργών. Τό άξιο λόγου, δηλαδή, στή συγκεκριμένη άνάλυση είναι τό γεγονός πώς δέν κατονομάζει τό ΠΑΣΟΚ — καί ό,τι αυτό συνεπάγεται — ως την κυρία πηγή (κακών) αλλαγών τού πολιτικού συστήματος καί της άδιαφορίας πού έπιδεικνύουν οί πολίτες, άργά αλλά σταθερά, για τά πολιτικά πράγματα μετά τό 1983, αλλά πώς διερευνά τό πιο δύσβατο μονοπάτι μιάς σειράς διαντιδράσεων πού έλαβαν χώρα στό πολιτικό στερέωμα της δεκαετίας τού '80 — συμπεριλαμβανόμενης καί της κυβερνητικής αλλαγής — ως καθοριστικών για τόν τρόπο θέασης της πολιτικής από τούς υποκείμενούς της. Ό Π. Κυπριανός μās τονίζει πώς τό έντονο ενδιαφέρον για πολιτική ένταξη πού παρατηρείται τά πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης (παίροντας κυρίως την μορφή της κομματικοποίησης), διαδέχεται ένα κλίμα άποστασιοποίησης από την πολιτική όχι έξαιτίας ενός μεμονωμένου κυβερνητικού χειρισμού ή μιάς μεμονωμένης συμβολιστικής προβολής (π.χ. Δεξιά/ Αντιδεξιά), αλλά στή βάση μιάς σειράς διαθλάσεων τού πολιτικού γίνεσθαι επάνω στό κοινωνικό σώμα πού τό εξέθερεψε: την καθημερινοποίηση πολιτικών διαδικασιών, την άπενεργοποίηση αυτόνομων χώρων πολιτικής δράσης, την κρατικοποίηση τού πολιτικού διακυβέματός, την άπογοήτευση από κυβερνητικές πρακτικές, την παροδική δραματοποίηση των πολιτικών διαφοροποιήσεων, την ασάφεια προσδιορισμού της πολιτικής αντιταλότητας, τις άνεκπλήρωτες προσδοκίες από την κομματική επένδυση.

Εξίσου πολύτιμη είναι ή προσπάθεια τού Π. Κυπριανού να μās δώσει μιά πρώτη άποτίμηση των συστατικών μερών αυτού πού άποκαλεί πολιτικό κεφάλαιο, τό όποιο καταλαμβάνει εξέχοντα ρόλο στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας. Φύλο, μόρφωση, πολιτική κληρονομιά (τζάκια),

συνδικαλιστικό παρελθόν, κατάληψη κρατικών αξιωματικών, ανάπτυξη σχέσεων μέ τά Μ.Μ.Ε. καί οίκονομικούς κύκλους, ίχνογραφούν κατά τόν συγγραφέα. τις βασικές — κυμαινόμενες ανάλογα μέ την έκάστοτε συγκυρία — μορφές άπόκτησης ενός πολιτικού κεφαλαίου πού έξαργυρώνεται συνήθως από τούς κατόχους του σε κοινοβουλευτική άντιπροσώπευση, καθιστώντας σε μεγάλο βαθμό μετέωρη την επίκληση άνόθευτων διαδικασιών καί κριτηρίων στην έπιλογή στελέχωσης τού βουλευτικού αξιωματός. Πλάι στην καταξίωση τού κομματικού «άγωνιστή» οί παραπάνω τρόποι κεφαλαιοποίησης πολιτικής ισχύος, συνιστούν τις βασικές προωθητικές δυνάμεις στόν πολιτικό στίβο, καθορίζοντας σημαντικά τούς όρους τού όλου «παιχνιδιού».

Τό βιβλίο τού Π. Κυπριανού δέν λύνει τό πάζλ της μεταπολιτευτικής πολιτικής πραγματικότητας. Δέν φαίνεται, άλλωστε, να διακατέχεται από μιά τέτοια φιλοδοξία. Αυτό πού πράγματι κάνει είναι να μās έφιστήσει την προσοχή σ' ένα δύσκολο κομμάτι αυτού τού πάζλ, τού όποιου ή όποιαδήποτε τοποθέτηση μπορεί να αλλάξει σοδαρα ή συνολική εικόνα πού τό περιστοιχίζει. Είναι τό κομμάτι πού άφορά την κοινωνική αξιολόγηση καί αξιοποίηση της πολιτικής. Είναι αυτό τό κομμάτι της μεταπολιτευτικής ζωής πού παρά τά όποια «άντικειμενικοποιημένα» στοιχεία εμφάνισης καί εκδήλωσης του, δύναται να άρθρωθει μόνο μέσα από μιά θεωρητική άφήγηση καί διερεύνηση. Είναι εκείνο τό κομμάτι πού έγκαλεί την πολιτική άνάλυση να έγκαταλείψει τις μάταιες προσπάθειες να περιορίσει τό άντικείμενό της σε ζητήματα προφάνειας, μετρήματος καί κυριαρχίας τού «πολιτικού», καθιστώντας τόν έαυτό της έξωτερικό αυτού καί να άποδεχτεί τό άναπότρεπτο τού κατασκευαστικού (άφηγηματικού) της ρόλου στην διαπραγμάτευση των ζητημάτων πού μελετά.

Ό Π. Κυπριανός έπιτυγχάνει να διατυπώσει μιά συγκεκριμένη άποψη για την κοινωνική δεξίωση της πολιτικής στή σύγχρονη Ελλάδα, ακόμα καί άν δέν καταφέρει να άπαντήσει σε όλες τις άπορίες πού δημιουργεί τό έγγραφήμα του. Άκόμα καί άν δέν μās άποσαφηνίζει εάν ή πολιτική άδιαφορία, είναι ένας (νέος, άλλος) τύπος «πολιτικής», ακόμα καί άν δέν μās ξεκαθαρίζει τό εάν ή άποκομματικοποίηση συνεπάγεται άναγκαστικά την άποστασιοποίηση από την πολιτική, ακόμα καί άν δέν εξετάζει πλήρως τό ένδεχόμενο ή υπερ-πολιτικοποίηση των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων να χαρακτηρίζεται από μιά ένταξιακή διαθεσιμότητα κανονιστικού χαρακτήρα (του τύπου «πās μη-πολιτικά ένταγμένος = κίνδυνος για την δημοκρατία»), έντούτοις, τό κείμενό του είναι αυτό πού θέτει τούς όρους για έναν τέτοιο προβληματισμό. Άλλωστε, ή ολοκληρωτική κάλυψη όλων των ζητημάτων πού άνοίγει τό έν λόγω βιβλίο θα μπορούσε να οδηγήσει στην έντύπωση πώς καί αυτό άποτελεί ένα ακόμα δείγμα της γενικευμένης έπιδίωξης να κλειστεί μέ κάθε τρόπο ή μεταπολιτευτική περίοδος, έκλαμβανόμενη ως ένα τετελεσμένο παρελθόν. Η όλη θεώρηση πού αναπτύσσεται στό Δημόσιο Ένδιαφέρον καί Κοινωνική Άξία της Πολιτικής, κάθε άλλο παρά συνιγορεί σε ένα τέτοιο «τελειώμα» μέ την έμπειρία της μεταπολίτευσης, στό βαθμό πού σαφώς την άντιμετωπίζει σαν μιά αναπόδραστη μνήμη τού παρόντος.